UNIVERZITET SINGIDUNUM

BEOGRAD

DEPARTMAN POSLEDIPLOMSKIH STUDIJA

Magistarski rad:

UPRAVLJANJE ODRŽIVIM RAZVOJEM TURIZMA SA POSEBNIM OSVRTOM NA "NACIONALNI PARK KOPAONIK"

MENTOR
prof. dr Krunoslav Čačić

KANDIDAT
Sanja Jakovljević

BEOGRAD, 2009. godina

Mentor: prof.dr Krunoslav Čačić, dekan

Članovi komisije

1. **član: prof.dr Jovan Popesku, redovni profesor**
2. **član: doc. dr Dragan Nikolić, docent**

Datum odbrane magistarske teze: _____

UPRAVLJANJE ODRŽIVIM RAZVOJEM TURIZMA SA OSVRTOM NA "NACIONALNI PARK KOPAONIK"

Abstrakt

U radu se razmatraju uloga i značaj indikatora održivog razvoja u oblasti turizma. Imajući u vidu da među savremenim instrumentima koji podstiču primenu koncepta održivog turizma važnu ulogu imaju tržišni ili dobrovoljni instrumenti, u radu se analiziraju principi, ciljevi, pozitivna iskustva, problemi i perspektive primene indikatora održivog razvoja turizma Evropske Unije. Suština ovih sistema se ogleda u permanentnoj posvećenosti preduzeća na poboljšavanju ekoloških performansi svog poslovanja i zato oni moraju biti merljivi, omogućavati internu proveru i eksternu verifikaciju, zasnovanu na međunarodnoj regulativi. Ovi standardi čine osnovu za uvođenje EMS u turizmu, omogućavajući preduzećima turističke privrede da svoje poslovne aktivnosti u potpunosti usaglašavaju sa međunarodno prihvaćenim kriterijumima.

Ključne reči: životna sredina, upravljanje, sistem, indikatori održivog razvoja turizma, standard, održivi turizam

MANAGING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM WITH EMPHASIS ON THE "NATIONAL PARK KOPAONIK"

Abstract

This work discusses the role and significance of the indicators of sustainable development of tourism applied to the tourism sector. Assuming that among contemporary instruments, being used to encourage the movements of companies in the tourism sector (hotels, transport companies, etc.) towards sustainability, an important role have voluntary instruments or market instruments, the work analyses the basic principles, tasks, good practice experiences advantages, disadvantages and perspectives of sustainable indicators of European Union. They are based on a commitment to ongoing improvement in the environmental behavior of a company's production processes, and should be quantifiable, contrasted to external checks, and supervised according to international regulations. Special attention is devoted to tthe indicators of European Union, representing the most important international regulations for environmental management in the tourism sector. The above standards are the base for implementation of EMS within tourism sector, and make it possible for companies to direct the course of their actions towards a full agreement with the internationally adopted criteria.

Key words: environment, management, indicators of sustainable development of tourism, system, standard, sustainable tourism

SADRŽAJ

UVOD
I DEO
1. EKOLOŠKI MENADŽMENT 4
1. Eko-menadžment sistemi i turizam 4
1.1. Prednosti eko-menadžment sistema 6
1.2. Standardi i serije ISO 14000 8
1.3. Proveravanje sistema ekološkog menadžmenta 8
1.4. Eko-menadžment sistemi u turizmu 10
1.5. Prednosti i problemi primene eko-menadžment sistema u turizmu 14
1.6. Najvažnije pretpostavke uspešne primene EMS u turizmu 18

2. EKOLOGIJA I EKONOMIJA
2.1. Motivi u ekologiji i ekonomiji 22
2.2. Područja ekonomsko-ekoloških šteta 23
2.3. Vrednovanje troškova zagađenja životne sredine 24
2.4. Mogućnosti primene ekonomskih i tržišnih instrumenata u politici održivog razvoja 26
2.5. Okviri za održivi razvoj i uređenje instrumenata 26
2.6. Nova industrijska politika EU – okvir za održivi integralni razvoj ekonomije 29

2. 7. Turizam kao faktor transformacije prostora 30

2.7.1. Uticaji turizma na prostor- opšte karakteristike 32

2.7.2. Pozitivni uticaji 32

2.7.2. Negativni uticaji 34

2.8. Specifičnosti degradacije prostora i životne sredine u zaštićenim prirodnim dobrima i planinskim područjima 36

III INDIKATORI ODRŽIVOG RAZVOJA TURIZMA

3. TURIZAM U KONTEKSTU ODRŽIVOG RAZVOJA

3.1. Indikatori održivog razvoja Svetske Turističke Organizacije 41

3.2. Komparativni indikatori održivog turizma Evropske Unije 44

3.2.1. Ekonomski indikatori 45

3.2.1.1. Sezonski karakter turističkog prometa 45

3.2.1.2. Odnos turističkih noćenja i smeštajnih kapaciteta 46

3.2.1.3. Koeficijent lokalnog turističkog uvećanja 46

3.2.2. Indikatori zadovoljstva turista 47

3.2.2.1. Ponovljene posete turista 47

3.2.3. Kulturni indikatori 47

3.2.3.1. Odnos smeštajnih kapaciteta i broja lokalnog stanovništva 47

3.2.3.2. Intenzitet turizma 48

3.2.4. Socijalni indikatori 48

3.2.4.1. Učešće turizma u lokalnom neto društvenom proizvodu 48

3.2.4.2. Nezavisnost lokalne turističke privrede 49

3.2.5. Indikatori stanja životne sredine 49

3.2.5.1. Korišćenje zemljišta za izgradnju 49

3.2.5.2. Promene u nameni korišćenja zemljišta 49

3.2.5.3. Dolasci turista prema vrsti transporta 50

3.2.5.4. Izgradnja i korišćenje infrastrukture u ski centrima 50

3.2.5.5. Ostali indikatori stanja životne sredine 50

IV. PROSTORNO PLANIRANJE ODRŽIVOG RAZVOJA PLANINSKIH PODRUČJA

4.1. Izazovi razvoja turizma na zaštićenim područjima 53

4.2. Uloga zaštićenih prostora u razvoju turizma 54

4.3. Institucionalni okvir održivog turističkog razvoja EU 56

4.4. Kako tretirati planine u XXI veku 58

4.5. Održivi razvoj turizma i organizacija turističkih prostora u prostornom planu Republike Srbije 62

4.6. Hrvatska zaštićena područja i razvoj turizma 67

4.6.1. Opšta obeležja planinskih predela 69

V NACIONALNI PARK KOPAONIK

5.1. Nacionalni park Kopaonik

5.2. Implementacija projekta Kopaonik 92

5.3. Ograni;enja u implementaciji prostornog plana 94

5.4. Predlog instituc.- organizacione podrške implementaciji 95

5.5. Osnovni principi za nastavak procesa planiranja i implem. 97

5.6. Primena indikatora održivog raz EU na primeru Kopaonika 99

5.6.1. Sezonski karakter prometa 101
5.6.2. Odnos noćenja i smeštajnih kapaciteta 102
5.6.3. Koeficijent lokalnog turističkog uvećavanja 102
5.6.4. Indikator zadovoljstva turista 103
5.6.5. Odnos smeštajnih kapaciteta i broja lok. stanovništva 104
5.6.6. Intenzitet turizma 104
5.6.7. Učešće turizma u lokalnom neto društvenom proizvodu 105
5.6.8. Procenat turista koji dolaze posredstvom turoperatora 105
5.6.9. Procenat zemljišta na kome je izgradnja dozvoljena ali nije realizovana 105
5.6.10. Korišćenje i zauzimanje zemljišta 106
5.6.11. Procenat turista koji ne dolaze privatnim autom 106
5.6.12. Izgradnja i korišćenje skijaške infrastrukture 106
5.6.13. Ostali indikatori stanja životne sredine 107
5.7. Programi upravljanja životnom sredinom 108

ZAKLJUČAK 110

LITERATURA 114
DODATAK 119

UVOD

Koncepcija održivog razvoja (Sustainable Development) podrazumeva uravnotežen ekonomski, socijalni i kulturni razvoj bez ugrožavanja životne sredine, čime će se i budućim generacijama omogućiti da se razvijaju na istom ili višem nivou. Koncepcija održivog razvoja je stekla potpunu afirmaciju na Konferenciji UN o životnoj sredini i razvoju u Rio de Žaneiru, 1992. godine, kada je jasno naglašeno da zaštita životne sredine mora da predstavlja integralan deo sveukupnog ljudskog razvoja. Svaka delatnost, pa i turizam mora, prilikom planiranja i donošenja odluka, maksimalno da uvažava zahteve životne sredine, kako bi njen razvoj bio trajan, jer u suprotnom može doći do samouništenja.

Predmet magistarske teze predstavlja postupak kompleksnog vrednovanja efekata turističkog razvoja i njihovog uticaja na životnu sredinu, gde su korišćeni indikatori koje su predložili eksperti Evropske Unije, na osnovu kojih se tokom poslednjih godina obavljaju analitička istraživanja i prati razvoj turizma u mnogim turističkim destinacijama u Evropi. Za primer poređenja kvalitativnih i kvantitativnih karakteristika razvoja turizma i njegovih uticaja na životnu sredinu, uzet je primer Nacionalnog parka Kopaonik.

Cilj ovog rada je da na osnovu sveobuhvatne analize mogućih komparativnih indikatora Evropske Unije na primeru uporedne analize Nacionalnog parka Kopaonik i planinskog predela Alpa-Hindelanga, kao i postojećih instrumenata, utvrdi da li postoji integralni pristup turističkom planiranju, da se razmotre prostorno-planski aspekti razvoja turizma, kao i mogući programi upravljanja životnom sredinom. Razmatraju se ekonomski instrumenti zaštite životne sredine, monitoring i neophodna informatička podrška razvoju turizma na području Nacionalnog parka Kopaonik.

U radu će opsežno biti korišćena kombinacija dva metoda, radi se o metodu komparacije i metodu studije slučaja. Posmatrano kroz studiju slučaja biće obrađen primer Nacionalnog parka Kopaonik i planinskog područja Alpa, Hindelang-u, pojedinačno, da bi potom uz pomoć komparativnog metoda bili izvučeni povezujući

elementi za posmatrane subjekte. Značaj metode komparacije za sam rad dolazi do izražaja prilikom upoređenja ovih predela.

Obzirom na osnovne izvore podataka, veoma korišćen metod u istraživanju biće analiza sadržaja ili konkretnije analiza dokumenata. U pogledu širine obuhvata biće korišćena neposredna analiza sadržaja, dok će sam sadržaj biti posmatran metodom analize manifestnog sadržaja.

U istraživanju je primenjeno i prikupljanje podataka iz primarnih i sekundarnih izvora, kao i statističkih metoda koji su korišćeni za izračunavanje i tumačenje statističkih pokazatelja.

Na osnovu definisanog predmeta i ciljeva istraživanja, kao i metode koja će biti korišćena, mogu se izdvojiti hipoteze od kojih će se poći i koje će odrediti glavnu liniju samog rada:

1. Regulisanje održivog razvoja turizma znatno je uspešnije ako se koriste komparativni indikatori, koji su inače značajni instrument odgovarajuće politike Evropske Unije. To stvara sigurnost destinacijama za njihov budući razvoj.
2. Dobar broj kvalitetnih i već afirmisanih turističkih destinacija nalazi se u planinskom području Evrope. Takav je slučaj i u našoj zemlji, a planinski turizam će upravo zbog svojih ekološko-ekonomskih svojstava biti jedan od glavnih pravaca ukupnog turističkog razvoja u budućnosti.
3. Nacionalni park Kopaonik, kao veoma značajno turističko područje u Srbiji i jedna od njenih retkih destinacija, koje su na određeni način već afirmisane na međunarodnom turističkom tržištu, nije do sada imao integralni pristup u turističkom upravljanju. To nameće obavezu njegovog perspektivnog obezbeđivanja, a jedan od uputnih načina je da se uključe koncepti i indikatori koji se koriste za slične destinacije u Evropi.

Rad će se sastojati oz pet poglavlja. Prvo će biti posvećeno ekološkom menadžmentu, odnosno upravljanju ekološkim sistemima na bazi odgovarajućih standarda i dosadašnje prakse. Pri tom će se posebno izdvojiti ekološki menadžment i njegova primena u oblasti turizma. Drugo poglavlje uključiće i ekonomiju i tako postaviti temelje za uravnoteženi razvoj kroz adekvatno organizovanje i ekoloških i ekonomskih komponenti u održivom razvoju. To je za turizam i njegove destinacije izuzetno značajno pitanje. Upravo stoga se

u trećem poglavlju predviđa analiza indikatora održivog razvoja turizma i to na bazi smernica Svetske turističke organizacije i usvojene politike u Evropskoj Uniji.
U turističkom razvoju planinska područja imaju veoma značajno mesto. Njihov održivi razvoj je posebno važan zbog ukupne sinergije ekologije i ekonomije na širokim područjima života i rada ljudskih zajednica. Stoga će četvrto poglavlje biti posvećeno prostornom planiranju održivog razvoja planinskih područja, i to sa akcentom na razvoju turizma. Peto poglavlje primeniće sve prethodne stavove i pokazatelje na slučaj Nacionalnog parka Kopaonik. Cilj je da se uoče potrebne aktivnosti kojima će budući razvoj turizma ove naše destinacije biti adekvatno koncipiran i sprovođen.

Očekivani rezultati rada su proučavanje održivog razvoja turizma u svetlu savremenih promena. Proučavanjem iskustva planinskog predela Alpa- Hindelanga, u radu će se definisati osnova uspešnog razvoja zaštićenih područja, a koja mogu da se koriste i u primeni drugih Nacionalnih parkova u Srbiji.

Rezultati dobijeni istraživanjem će imati uticaj na razvoj oblasti održivog razvoja turizma, ekomenadžmenta, ekonomije i informacionih sistema u turizmu.

I EKOLOŠKI MENADŽMENT

1. EKO - MENADŽMENT SISTEMI I TURIZAM

Pod ekološkim menadžmentom (eko-menadžment) podrazumeva se upravljanje i razvoj preduzeća, koje vodi računa (ispoljava odgovornost) o zaštiti životne sredine (Muller, 2004). Ekološki menadžment u svim funkcijama preduzeća uzima u obzir interakciju sa životnom sredinom i uključuje je s punom odgovornošću u sve procese poslovnog odlučivanja.

Polazeći od pomenute definicije, sistem upravljanja životnom sredinom ili eko-menadžment sistem (EMS) je sistem koji obuhvata organizacionu strukturu, odgovornosti, procese, postupke i resurse za razvoj i sprovođenje politike zaštite životne sredine u nekom preduzeću/organizaciji. Njegov zadatak je da obezbedi da se ekološka pitanja uzimaju u razmatranje prilikom donošenja poslovnih odluka na svim nivoima upravljanja.

Danas su u Evropi i svetu najpoznatija i najvažnija dva sistema eko-menadžmenta, koja su uvedena početkom 1990-ih godina. Prvi je sistem na nivou Evropske unije, inaugurisan Odlukom Evropske komisije o ekološkom menadžmentu i reviziji (The Regulation EEC - No 1836/1993) i koji je zaživeo u praktičnom smislu početkom 1995. godine. Ovaj sistem se skraćeno naziva EMAS (Eco-Management and Audit Scheme) i do 2001. godine odnosio se samo na industrijska preduzeća, da bi potom bio proširen na preduzeća u svim privrednim delatnostima. EMAS nije obavezujuće, već dobrovoljno sredstvo upravljanja koje preduzećima omogućava da ocenjuju i usavršavaju ekološke performanse svog poslovanja, obaveštavajući o tome javnost. Osnovna svrha EMAS-a je podsticanje preduzeća da smanje negativne ekološke efekte svog poslovanja i povećaju vlastitu odgovornost prema životnoj sredini. Preduzeća ulaze u ovaj sistem upisom u javni registar, čime dobijaju potvrdu o učešću (slično sertifikatu).

Početkom 1990-ih godina Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO) razvila je sopstveni sistem eko-menadžmenta, koji se bazira na primeni standarda serije ISO-14000. Strukturu EMS-a, prema standardima ISO-14000, karakteriše proces stalnog poboljšanja, načelno podeljen na pet faza**,** koje se neprekidno ciklično ponavljaju (pogledati detaljnije na adresi: http://www.iso.org/iso/management_standards.htm). To su:

- Definisanje ekološke politike, što podrazumeva preuzimanje obaveze glavne uprave (top-menadžment) preduzeća da poboljša ekološko upravljanje svim svojim aktivnostima: stalno poboljšanje, sprečavanje zagađivanja sredine, usaglašavanje za regulativom, otvorena komunikacija sa zaposlenima i javnošću;
- Planiranje programa za poboljšanje ekološkog učinka na osnovu početnog preispitivanja ekoloških aspekata svih aktivnosti (proizvoda) i uticaja na životnu sredinu;
- Primena i održavanje eko-menadžment sistema pod normalnim i vanrednim uslovima;
- Monitoring implementacije programa i korektivne akcije, ako se utvrdi neusaglašenost sa ekološkom politikom. Ova faza uključuje i internu ekološku proveru EMS;
- Preispitivanje od strane uprave preduzeća, što obuhvata analizu rezultata i definisanje novih ciljeva za postizanje daljih poboljšanja.

Osnovne razlika između pomenutih sistema je u tome što se EMAS primenjuje samo u zemljama EU, dok standardi serije ISO-14000 važe u celom svetu. Pored toga, primena EMAS-a nalaže obavezu objavljivanja ekološke deklaracije (izjave) o delatnostima preduzeća, učincima relevantnim za životnu sredinu i podacima vezanim za politiku i programe zaštite životne sredine. Sa druge strane, prema ISO standardima, obavezno je samo objavljivanje ekološke politike.

Poslednjih godina primetno je približavanje pomenutih sistema, jer EU postepeno nastoji da u svoj sistem inkorporira standarde koje donosi Međunarodna organizacija za standardizaciju. Tako je od 2006. godine, primena standarda ISO 14001:2004* postala obavezujuća za sva preduzeća koja su se registrovana unutar EMAS sistema (The Regulation EC - No 196/2006).

1.1. Prednosti eko-menadžment sistema

Opšta obeležja pomenutih, kao i niza eko-menadžment sistema uvedenih na regionalnom nivou, sastoje su u sledećim aktivnostima i zadacima preduzeća i organizacija (Font & Tribe, 2001):

- utvrđivanje ekoloških problema koji mogu nastati usled aktivnosti preduzeća (npr. ispuštanje otpadnih voda ili stvaranje čvrstog otpada kao posledice rada hotelskog objekta);
- određivanje lica odgovornih za rešavanje utvrđenih ekoloških problema;
- utvrđivanje raspoloživih tehničkih i finansijskih sredstava za rešavanje problema;
- definisanje sadržaj akcionog programa za zaštitu životne sredine;
- preciziranje procedure za podnošenje izveštaja javnosti o efektima primene akcionog programa (ekološkom učinku);
- definisanje tokova informacija o životnoj sredini;
- određivanje aktivnosti monitoringa, ekološke provere i izveštavanja.

Uvođenje EMS omogućuje preduzeću/organizaciji da planski i ekonomično rešava ekološke probleme**,** dajući prioritet preventivnim merama, ali ne isključujući ni neophodne mere sanacije. Na taj način određena organizacija poboljšava kontrolu ekoloških troškova, a smanjuje ekološki rizik.

* ISO 14001:2004 je najpoznatiji standard odnosne serije, zato što dozvoljava eksternu verifikaciju eko-menadžment sistema kompanije koja primenjuju ovaj sistem. Na osnovu ispunjenosti standarda ISO 14001 dobija se sertifikat koji se odnosi na preduzeće/organizaciju u celini, a ne na pojedinačne proizvode. Prema ovom standardu sertifikuje se tip upravljanja u preduzeću, a ne njegova proizvodnja, tj. proizvodi.

U prošlosti, ekološki problemi u preduzećima rešavali su se uglavnom nakon prijave inspekcije i naknadnom ugradnjom
zaštitnih uređaja na kraju procesa, što je u velikoj meri povećavalo troškove zaštite životne sredine (Muller, 2004).

Primenom EMS određena organizacija preuzima obavezu za stalnim poboljšanjem ekološkog učinka, odnosno postizanjem više od onoga što je propisano zakonskim propisima i standardima. Time preduzeće može ostvariti veći broj pogodnosti. Kao prvo, preduzeće primenom eko-menadžment sistema i, naročito, posedovanjem zvaničnog sertifikata izdatog od određenog nezavisnog tela, poboljšava sopstveni ugled na tržištu, među dobavljačima i poslovnim partnerima, kao i aktuelnim i potencijalnim korisnicima svojih proizvoda i usluga. Takođe, dolazi do satisfakcije investitora koji su uložili sredstva u odnosno preduzeće, animiranja novih i potencijalnih investitora, odnosno poboljšanja dostupnosti kapitala u celini. Veoma su važne i koristi koje preduzeće primenom eko-menadžment sistema stiče kroz poboljšanje odnosa sa organima vlasti, što uključuje i olakšano dobijanje različitih saglasnosti i dozvola. Ogroman značaj i prednosti proističu i iz uspostavljanje dobrih odnosa sa društvenom zajednicom. Naime primena eko-menadžment sistema je tesno vezana za filozofiju "korporativne društvene odgovornosti" (CSR – corporate social responsibility), po kojoj je uspešno i profitabilno ekonomsko poslovanje nezamislivo bez povećane društvene odgovornosti. Korporativna društvena odgovornost pledira za celovitom ekološkom i socijalnom ocenom postupaka koji se preduzimaju u privrednom i turističkom poslovanju.

Uvođenje EMS u početku izgleda skupo i vremenski zahtevno. Iskustva, ipak, pokazuju da se dugoročno dobija na povećanju efikasnosti, naročito u pogledu korišćenja energije i sirovina, kao i smanjenja i reciklaže otpada, što doprinosi dugoročnim uštedama. Vlade mnogih država, posebno u razvijenim delovima sveta, shvatile su da uvođenje zakona i druge obavezujuće regulative u oblasti zaštite životne sredine, ne daje očekivane i potpuno zadovoljavajuće rezultate. Zbog toga se standardi ekološkog upravljanja zasnovani na principu dobrovoljnosti sve više dokazuju kao efektivnije i efikasnije sredstvo u aktivnostima zaštite životne sredine. U pitanju su instrumenti koji su kompatibilni i komplementarni sa legislativom koja se donosi u ovoj oblasti (Sheldon, 1997; Muller, 2004).

1.2. Standardi i serije ISO 14000

Serija ISO 14000 predstavlja skup standarda, koji obezbeđuju privrednim i drugim organizacijama sveobuhvatan sistemski pristup upravljanju uticajima na životnu sredinu. Ova serija standarda utvrđuje zahteve za upravljanje zaštitom životne sredine u organizaciji, kako bi se obezbedila usaglašenost sa sopstvenom deklarisanom politikom i ciljevima zaštite životne sredine, kao i da bi se zadovoljili zakonski propisi (pogledati detaljnije na adresi: http://www.iso.org/iso/management_standards.htm).

Spoznaja činjenice da je zaštita životne sredine prvenstveno problema upravljanja, neposredno je uzrokovala nastanak standarda serije ISO 14000, kao standarda ekološkog upravljanja. Postupkom donošenja pomenute serije standarda rukovodi Međunarodna organizacija za standarde (ISO), ostvarujući pri tome tesnu saradnju sa nacionalnim organizacijama za standarde.

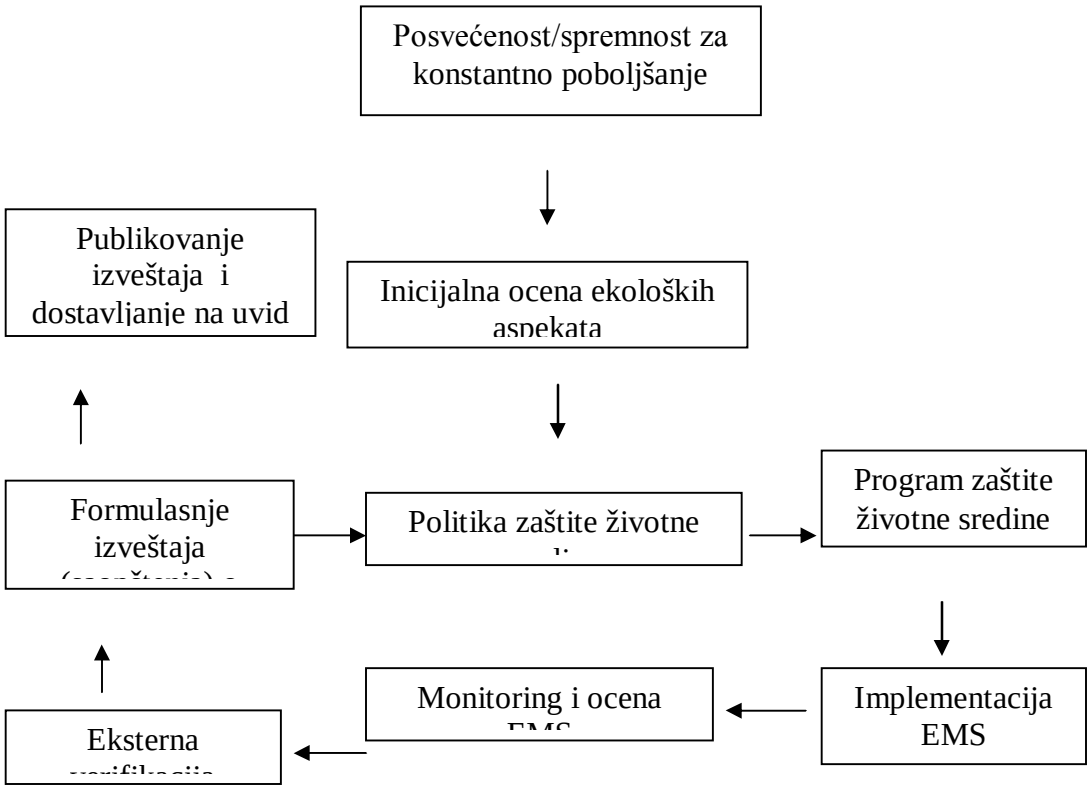
Pomenuti standardi omogućuju organizacijama da svoje aktivnosti zaštite životne sredine profilišu i usmere prema međunarodno prihvaćenim kriterijumima. Danas mnoge zemlje imaju različite zahteve po pitanju zaštite životne sredine. Jedinstveni međunarodni standardi obezbeđuju da se izbegnu konflikti između različitih pristupa zaštiti i tumačenju pojma dobre prakse zaštite životne sredine.

Među standardima serije ISO 14000 posebno treba istaći a) standarde za sisteme ekološkog menadžmenta (ISO 14001 – 14004), koji se odnose na organizaciju, odnosno uvođenje, delovanje i preispitivanje sistema za upravljanje životnom sredinom i b) standarde za ocenjivanje ekološkog učinka (ISO 14031 – 14032).

1.3. Proveravanje sistema ekološkog menadžmenta

Proveravanje sistema ekološkog menadžmenta predstavlja sastavni deo aktivnosti organizacija svih vrsta koje žele da poboljšaju i jasno pokažu svoj učinak u zaštiti životne sredine, putem kontrole uticaja svojih aktivnosti, proizvoda i usluga na životnu sredinu.

Proveravanje EMS je postupak sistematskog, dokumentovanog potvrđivanja objektivno dobijenih i vrednovanih dokaza, da bi se ustanovilo da li je sistem upravljanja zaštitom životne sredine date organizacije usaglašen sa kriterijumima provere EMS i sa zahtevima standarda ISO 14000.

Slika 1. Model i faze eko-menadžment sistema (prilagođeno prema Sheldon-u, 1997)

Postoje tri mogućnosti provere usaglašenosti sa standardima ISO 14000 (Sheldon,1997):

- Internu proveru usaglašenosti sprovodi sama organizacija/preduzeće, koja nakon sprovedenog postupka može proglasiti svoju usaglašenost.

Međutim, poslovni partneri, kupci ili druge zainteresovane strane mogu zahtevati eksternu verifikaciju usaglašenosti;

- Eksterna provera usaglašenosti odnosi se na situaciju kada određena organizacija inicira eksternu proveru usaglašenosti svog EMS sa pomenutim standardima, ali bez namere da izvrši zvaničnu registraciju/sertifikaciju;
- Proveru usaglašenosti u cilju registracije (sertifikacije) obavlja vodeće akreditaciono telo u nekoj državi. Na osnovu izveštaja akreditacionog tela o usaglašenosti EMS sa standardima ISO 14000, može se dobiti zvaničan sertifikat o usaglašenosti od nadležnog državnog organa.

1.4. Eko menadžment sistemi u turizmu

Radi uspešne implementacije koncepta održivog turizma neophodna je primena, kako obavezujuće zakonske regulative koju utvrđuju državni organi, tako i tržišnih instrumenata koji imaju karakter dobrovoljnosti. Cilj ovih drugih, kao što su eko-menadžment sistemi, sastoji se u samo-regulaciji putem tržišta, kroz povećanje konkurentnosti onih kompanija koje se ponašaju na ekološki odgovoran način, odnosno „isključivanjem“ sa tržišta onih preduzeća koja ne ispoljavaju ekološki odgovorno ponašanje i ne vode računa o zaštiti životne sredine.

Jedna od prvih i značajnijih primena eko-menadžment sistema u turizmu vezuje se za 1997. godinu kada je Regionalna vlada Balearskih ostrva pokrenula ECOTUR program, kao pokušaj ostvarenja bolje integracije između turizma i zaštite životne sredine. Razumljivo je zašto je ovaj korak prvo preduzet u pomenutoj turističkoj regiji, ako se ima u vidu da je razvoj masovnog turizma tokom 1970-ih i 1980-ih godina prouzrokovao ozbiljnu degradaciju životne sredine, preteći da trajno naruši osnovnu supstancu svog razvoja i gubeći tržišnu bitku sa konkurentskim destinacijama u svetu (Llobera, 2001).

Realizaciju ECOTUR programa zajednički su finansirali Vlada Balearskih ostrva i Evropska unija, čija sredstva je koristilo 128 hotela koji su prijavili za učešće u

pomenutom programu. Prvi značajniji rezultati implementacije ovog programa videli su se krajem 2001. godine. Naime, do tada su svi hoteli izvršili postupak internog ekološkog ocenjivanja, ali je još značajnije da je 6 hotela sa Balearskih ostrva dobilo zvaničnu sertifikaciju eko-menadžment sistema od strane Španskog nacionalnog akreditacionog tela. Time su ovi hoteli postali lideri u primeni eko-menadžment sistema u oblasti turizma i ugostiteljstva, izražavajući pred najširom javnošću posvećenost poboljšanju ekoloških performansi svog poslovanja.

Žalbe (nezadovoljstvo) turista	1999.g.	1989.g
Preobimna turistička izgrađenost (saturacija prostora i životne sredine)	21,6%	7,2%
Nehigijena	14,9%	23,4%
Visoke cene	14,4%	25,3%
Previsok nivo buke	11,3%	6,2%
Nezadovoljstvo smeštajem	7,2%	14,2%
Ukupno nezadovoljstvo životnom sredinom	47,8%	36,8%

Tabela 2. Rezultati ankete turista u Palma de Majorci (Perello, 2005)

Svih šest hotela pripada tipu većih smeštajnih objekata (prosečan kapacitet preko 500 ležaja), čime se potvrdila hipoteza da veće firme imaju veću želju i realne mogućnosti da prihvate koncept ekološki odgovornog poslovanja, tako da je razumljivo što je primena eko-menadžment sistema započela u većim hotelskim objektima.

Kada je reč o ekološkim aspektima poslovanja balearskih hotela sa sertifikovanim eko-menadžment sistemom, treba ukazati na podatke vezane za njihovu potrošnju resursa i stvaranje otpadnih materija. Svi hoteli su dostavili javnosti kvantifikovane podatke o potrošnji vode, električne energije i gasa po turističkom noćenju, koji su značajni u oceni ekoloških performansi hotelskog poslovanja. Takođe, svi sertifikovani hoteli su prihvatili 4 cilja poboljšanja svog poslovanja - reduciranje potrošnje vode, smanjivanje potrošnje

energije, poboljšanje upravljanja otpadom i kontrola nivoa stvorene buke. U pogledu nekih drugih, takođe bitnih ciljeva, pomenuti hoteli nisu ispoljili saglasnost niti čvrstu rešenost da ih mogu ostvariti u bližoj budućnost. Tu se misli na poboljšanje vizuelnog uticaja na okolni pejzaž, smanjivanje emisije zagađujućih gasova u atmosferu i promociju čiste energije. Treba imati u vidu da je neke od ovih ciljeva, prevashodno vizuelni uticaj, teško kvantifikovati, pa zato i odnosni hoteli nisu ispoljili sigurnost u pogledu njihove realizacije.

direktni aspekti	*indirektni aspeketi*
emisije zagađujućih gasova iz postrojenja za grejanje (kotlarnice) emisije hlorflurougljovodinika (HCFC); isticanje mazuta; ispuštanje otpadnih voda; čvrsti otpad; električni aparati; iskorišćene baterije; potrošnja električne energije; potrošnja vode; potrošnja dizel goriva;	transport turista; transport robe/tereta ekološko ponašanje poslovnih partnera i dobavljača; ekološke štete koje pričinjavaju turisti; finansijske investicije, krediti, poreske olakšice; nova tržišta; administrativne odluke, regulativa

Tabela 3. Ekološki aspekti poslovanja turističko-ugostiteljskih preduzeća

Najbolji primer uspešne implementacije eko-menadžment sistema u turističkoj praksi već godinama pokazuje TUI Grupa, koja je jedan od svetskih lidera u sektoru turizma i sektoru brodskog prevoza. Početkom ovog veka, TUI Grupa se dobrovoljno obavezala da će primenjivati osnovne principe održivog razvoja, integrišući privredne aktere iz čitavog sveta u svoju ekološku mrežu TUI-Umwelt-Netzwerk. Preduzeća i organizacije koji pristupe ovoj mreži obavezuju se da će u zemljama gde turisti provode svoj godišnji odmor:

- dati doprinos zaštiti faune, flore i pejzaža, kao i očuvanja parkova prirode i kulturnog nasleđa;

- brinuti da se zemljište, voda, izvori energije i ostali prirodni resursi koriste racionalno, svodeći stvaranje otpada i zagađenje životne sredine na minimum;
- uključiti lokalne zajednice u planiranje turizma i podsticati upotrebu domaćih proizvoda i usluga i
- jačati partnerstvo sa privatnim i javnim sektorom, stvarajući održive strukture razvoja turizma.

Među članovima TUI Grupe, do sada su tur-operator TUI Nemačka i oko 40 hotela iz Nemačke, Španije, Grčke, Egipta, Turske i drugih država dobili zvaničnu sertifikaciju eko-menadžment sistema ISO-14001 (pogledati detaljnije na adresi: www.tui-group.com).

Kompanija Center Parcs je, takođe, jedan od pionira primene eko-menadžmenta u turizmu u Evropi, koja je dobila sertifikat ISO-14001 (Collins, 2000). Iako je u pitanju velika kompanija u odnosu na prosečnu veličinu preduzeća koja posluju u turizmu, to je još uvek mala firma u poređenju sa većinom preduzeća koja su do sada aplicirala za dobijanje sertifikata ISO-14001. Ključne delatnosti pomenute kompanije su turizam i šumarstvo. U vlasništvu pomenute firme nalaze se 4 parka/sela za odmor u Velikoj Britaniji, od kojih svaki zauzima površinu od oko 400 hektara, gde se nalaze kvalitetno opremljene vile i apartmani, okruženi šumom.

Svako od ovih sela nudi svojim gostima široku paletu sportsko-rekreativnih i ugostiteljskih usluga, među kojima se posebno izdvajaju savremeni spa centri. Autentičan kontakt sa očuvanom prirodom i boravak u atraktivnom ambijentu sa predivnom šumom, čine osnovu rekretivnog boravka koje nudi Center parcs .

Eko-menadžment sistemi se temelje na formalnom ciklusu upravljanja, uz pružanje dokaza o pozitivnim efektima poslovanja na životnu sredinu. Takvi sistemi su do sada pretežno bili primenjivani u velikim industrijskim preduzećima, dok je zanemarljiv broj manjih preduzeća iz oblasti turizma i rekreacije, koja su u punom kapacitetu primenjivala odnosne sisteme. Ovo najbolje potvrđuju rezultati istraživanja o primeni eko-menadžmenta u mikro i malim preduzećima u oblasti turizma i nivou ekološke svesti među vlasnicima/menadžerima ovih preduzeća (Rainford, 2008). Istraživanja su pokazala da je u mikro i malim preduzećima iz oblasti turizma primena eko-menadžmenta na niskom nivou. Stepen znanja vlasnika/menadžera o značaju,

prednostima i troškovima ovakvih sistema takođe je nizak, iako većina njih ispoljava želju da, u ekološkom smislu, unapredi svoje poslovanja i uvažava principe održivog razvoja.

1.5. Prednosti i problemi primene eko-menadžment sistema u turizmu

Na osnovu dosadašnjih rezultata primene EMS, a posebno uvažavajući iskustva zemalja EU, može se ukazati na percepirane prednosti ali i probleme vezane za primenu ovog sistema u oblasti turizma (Muller, 2004; Tribe, 2002).

Neosporno je da uvođenje i uspešno funkcionisanje eko-menadžment sistema iziskuje znatne finansijske troškove koji se mogu sistematizovati u 2 grupe:

Troškovi primene EMS, koji uključuju troškove interne ocene, eksterne verifikacije i inspekcije. U pitanju su troškovi upravljanja, koji posebno opterećuju manja preduzeća koja su, uglavnom, prinuđena da ovim povodom angažuju eksterne konsultante;

Investicioni troškovi, vezani sa konstantno poboljšavanje ekoloških aspekata poslovanja. Jasno je da EMS podrazumeva investiranje u savremenu i kvalitetnu tehnologiju, u meri u kojoj to dozvoljavaju finansijske mogućnosti datog preduzeća. Praksa pokazuje da se povraćaj uloženih sredstava može ostvariti u razumnom roku, usled značajnog porasta konkurentnosti datog preduzeća na turističkom tržištu;

Problemi koji se vremenom mogu uspešno savladati odnose se na organizacionu inerciju, držanje podataka u tajnosti i njihovo nevoljno izlaganje na uvid javnosti. Ovo se najčešće tumači strahom da se javno publikovane informacije mogu pogrešno tumačiti, zloupotrebiti i naneti štetu kompaniji koja ih i objavljuje. Ipak, sa porastom ekološke svesti i odgovornosti svih učesnika turističkog procesa pa tako i samih turističkih preduzeća, realno je očekivati da će se problemi ovakvog tipa sve više smanjivati.

Prednosti primene EMS u domenu turizmu mnogo su veće i brojnije, pa zato i zaslužuju detaljniji prikaz i ocenu.

Organizacije/preduzeća mogu ostvarivati koristi od primene etikete ili loga o izvršenoj sertifikaciji EMS, što je potvrda njihovog dobrog ekološkog ponašanja i čime

se poboljšava njihov imidž u javnosti. Ovo podrazumeva i ostvarivanje tržišnih prednosti u odnosu na preduzeća koja nisu uvela ili sertifikovala EMS. Ovake prednosti će sve više dobijati na značaju, kako bude rasla svest o značaju ekoloških aspekata turističkog privređivanja ali i opšta ekološka svest na globalnom nivou.

Tržišne prednosti korišćenja loga o sertifikovanom EMS mnogo su transparentnije kod uslužnih nego industrijskih preduzeća. Kao uslužnu delatnost, turizam karakteriše istovremenost proizvodnje i konzumiranja usluga, tako da se turistička klijentela može neposredno uveriti da li je određenom hotelu, npr. čije usluge koristi, sa pravom dodeljen serfitikat o eko-menadžment sistemu. Ovde treba imati u vidu dve specfičnosti koje karakterišu turizam:

- u velikom broju slučajeva turistička klijentela dolazi iz razvijenijih zemalja, u kojima je, generalno, zastupljen viši nivo ekološke svesti;
- ako većina kompanija kao neposrednih nosilaca ponude u istoj turističkoj destinaciji ima sertifikovan EMS, čitava prostorna oblast kao celina povećava svoju tržišnu atraktivnost. Kako je turizam delatnost koja na tržištu plasira i kvalitetan prostor, odnosno očuvanu životnu sredinu i usluge vezane za dati prostor, jasno je da regionalni aspekt turističkog privređivanja predstavlja značajnu komponentu u kreiranju marketinških strategija.

Državni organi mogu izvršiti pozitivnu diskriminaciju u korist preduzeća sa sertifikovanim EMS i realno je očekivati da takav trend bude intenzivniji u narednom periodu. Pozitivna diskriminacija može imati različite forme: dodatni poeni pri sklapanju poslovnih ugovora/finansijskih aranžmana između privatnog i javnog sektora; korišćenje potvrde o sertifikaciji kao indikatora poštovanja zakonske regulative, što uključuje i olakšani postupak inspekcije i dr.

Određeni koraci u pravcu ekološkog usavršavanja imaju neposredan pozitivan uticaj na profitabilnost preduzeća, kroz smanjivanje energetskih troškova, manju potrošnju sirovina i drugih materijala/inputa, reduciranje otpadnih materija, zagađivanja okoline i dr. Pri ovome je bitno da turistička preduzeća u tržišnoj komunikaciji adekvatno informišu tražnju o svojim ekološkim poboljšanjima, kako aktuelna i potencijalna

klijentela ne bi tumačila da su takva poboljšanja znak nižeg kvaliteta usluga u turističkom prometu.

Sertifikovan EMS pruža validnu informatičku osnovu za donošenje relevantnih odluka vezanih za životnu sredinu, što uključuje kompleksno znanje o problemima koje treba rešavati i postavljanje okvira za precizno definisanje budućih ciljeva. Ovaj proces prolazi kroz faze samo-ocene i samo-kritike, čime se mogu locirati različite disfunkcije unutar određenog preduzeća.

Periodične ocene EMS otkrivaju moguće devijacije i odstupanja od zakonske regulative, stvarajući osnovu za preduzimanje korektivnih akcija, pre detekcije datih problema od nadležnih inspekcijskih službi. Time se preventivno izbegavaju kazne i sankcije, ali i umanjuje mogućnost izbijanja ekoloških akcidenata.

Generalno gledano, primena EMS uspostavlja i poboljšava dobre odnose između turističkog preduzeća i državnih institucija: administrativna inspekcija se odvija brže, lakše se izdaju neophodne dozvole i sl.

Sertifikovan EMS je garancija trećim stranama da nema značajnih ili skrivenih ekoloških rizika u poslovanju sa datim preduzećem**.** Treće strane uključuju – osiguravajuće kompanije, kreditore, finansijske institucije i sl. Takođe, postupak promene vlasništva preduzeća sa sertifikovanim EMS znatno je olakšan, s obzirom da potencijalni kupci ne moraju brinuti o skrivenim ekološkim rizicima ili posledicama politike vođene u ranijem periodu.

EMS ima i efekat multiplikacije, doprinoseći širenju brige o zaštiti životne sredine i na kompanije koje kao dobavljači određenih proizvoda/usluga učestvuju u eko-menadžment sistemu određenog preduzeća: „da bi proizvođač bio ekološki odgovoran, inputi koje koristi moraju ispuniti ekološke standarde“.

Tip efekata (prednosti)	*Procenat preduzeća koji su ostvarili efekte*
ušteda troškova poslovanja	31%
bolji imidž preduzeća u javnosti	29%
zadovoljstvo zaposlenih lica	26%
poboljšanje ekoloških rezultata	19%
usavršavanje organizacije, programa i ciljeva preduzeća	14%
garancija usaglašenosti sa regulativom	11%
bolja pozicija na tržištu	11%
veći stepen zadovoljstva klijenata	10%

Tabela 4. Rezultati primene EMS u turizmu na nivou EU (Llobera & Rebassa, 2001)

Sumirajući značaj i domete primene EMS u turizmu, može se reći da kombinacija uštede troškova poslovanja i poboljšanje imidža na tržištu i javnosti u celini, predstavljaju ključne podsticaje za uvođenje ovog sistema. S obzirom da je primena eko-menadžment sistema u oblasti turizma novijeg datuma, još uvek je rano za izvlačenje pouzdanih zaključaka o dubini promena ekološkog ponašanja koje će se izazvati kod turističkih preduzeća.

Nesumnjivo je da su potencijali eko-menadžment sistema veliki i da u kombinaciji sa tradicionalnim obavezujućim instrumentima (zakonski i ostali pravni propisi) mogu značajno doprineti implementaciji koncepta održivog turizma.

Za adekvatno upravljanje turističkim prostorom, veliki značaj imaju sinergetski efekti uvođenja EMS u većini preduzeća kao neposrednih nosilaca ponude u istoj destinaciji (makro nivo primene eko-menadžment sistema u turizmu). Poboljšanje ekoloških performansi poslovanja neposrednih nosilaca ponude utiče i na poboljšanje kvaliteta datog turističkog prostora u celini te porast tržišne konkurentnosti određene

destinacije. To podrazumeva visok nivo ekološke svesti privrednih subjekata uključenih u turističko privređivanje, ali i kvalitetnu koordinaciju njihovih aktivnosti, u čemu je nezamenljiva uloga nacionalnih, regionalnih i lokalnih turističkih organizacija, kao menadžera turističkih destinacija.

1.6. Najvažnije pretpostavke uspešne primene EMS u turizmu

Za uspešnu primenu EMS kao bitnog segmenta dosledne i sistematične operacionalizacije koncepta održivog turizma, potrebno je kontinuirano vršiti analizu tri grupe činilaca:

- ulaznih resursa (inputi);
- materijalnih rezultata proizvodnje i pružanja usluga (outputi) i
- uticaja na životnu sredinu.

Pod ulaznim resursima misli se na glavne materijalne činioce na kojima se temelji proces proizvodnje i pružanja turističkih usluga, a to su:

- utrošeni materijali;
- energetski izvori;
- vodni resursi;
- zemljište/pejzaž.

Saobraćaj, kao element i faktor turističkog privređivanja takođe predstavlja internu komponentu turističkog proizvodnog ciklusa, tako da analiza ulaznih resursa uključuje i potrošnju materijala i energije, odnosno korišćenje zemljišta, za potrebe saobraćaja.

Sledeća faza obuhvata analizu materijalnih rezultata proizvodnog ciklusa, a to su:

- izgrađeni kapaciteti i njihova oprema;
- roba i proizvodi namenjeni turistima;
- stvoren otpad;
- emisija zagađujućih materija;
- promene fizičkog izgleda životne sredine.

Treći nivo obuhvata analizu uticaja na životnu sredinu sa stanovišta zagađivanja zemljišta, vode, vazduha, ugrožavanja biodiverziteta i nestajanja biljnih i životinjskih vrsta. Stvoreni otpad, npr., ne mora u prvom trenutku predstavljati ekološki problem, ali usled neadekvatnog tretmana i odlaganja otpadnih materija dolazi do ozbiljne degradacije životne sredine u dužem vremenskom periodu.

Kod analize uticaja na životnu sredinu važno je posmatrati odnos između izrazito fluktuirajućih veličina kao što su potrošnja materijala/energije i činilaca koji se menjaju u relativno dužem periodu, kao što je stepen izgrađenosti zemljišta i saturacije pejzaža. Porast potrošnje materijala i energije u toku jedne godine ne mora izazvati negativne ekološke posledice.

Međutim, u dužem vremenskom periodu povećana potrošnja materijala i energije dovodi do izražene promene stepena izgrađenosti i transformacije datog prostora. Zbog toga se stepen izgrađenosti zemljišta za potrebe turizma analizira u dužim vremenskim intervalima koji iznose 5 ili više godina.

Nesumnjivo je da implementacija koncepta održivog turizma, zasnovana na kvalitetnom i sertifikovanom eko-menadžment sistemu, nameće potrebu kontinuiranog smanjivanja potrošnje materijala i energije. To obavezuje subjekte turističke privrede (pre svega ugostiteljstvo i saobraćaj) da svake godine prave ekološke bilanse svog poslovanja, kako bi utvrdili utrošak energije i sirovinskih materijala i proverili da li se njihova potrošnja po jedinici proizvoda/usluga smanjuje i time kontinuirano poboljšava ekološki učinak.

Savremeni instrumenti, koji služe kao podsticaj preduzećima u oblasti turizma da svoje poslovanje usklade sa principima održivog razvoja, uključuju obavezujuću regulativu (zabrana ekološki štetnih aktivnosti, limitiranje obima emisije zagađujućih materija, internalizacija troškova zaštite životne sredine i dr.) ali i tržišne instrumente koji imaju dobrovoljni karakter i primenjuju se u turizmu (eko-menadžment sistemi, ekološki znak kvaliteta, lokalne Agende 21, etički kodeksi ponašanja i sl.).

Eko-menadžment sistemi su se razvili kao dopuna sistemima kvaliteta proizvoda i usmereni su na poboljšanje ekoloških performansi proizvoda i usluga. Baziraju se na posvećenosti stalnom poboljšanju ekološkog učinka proizvodnih i uslužnih preduzeća i trebalo bi da budu merljivi, podložni superviziji radi provere njihove usklađenosti sa

međunarodnom regulativom i kvalifikovani za izdavanje sertifikata o kvalitetu proizvoda/usluga.

Implementacija eko-menadžmenta u turizmu je relativno noviji fenomen, tako da je još uvek rano za donošenje eksplicitnih zaključaka o stepenu uticaja ovih sistema na promene ekološkog ponašanja preduzeća u oblasti turizma i rekreacije. Može se, međutim, nedvosmisleno tvrditi da su potencijali za primenu EMS veliki i da, u kombinaciji sa tradicionalnim, obavezujućim instrumentima (zakoni i drugi propisi), odnosni sistemi mogu značajno doprineti implementaciji koncepta održivog turizma.

II EKOLOGIJA I EKONOMIJA

Ekonomska misao sadrži dve osnovne ideje: izbor i retkost. "Ekonomski čovek" racionalno bira – između različitih dobara, materijalnih koristi i slobodnog vremena, između sadašnje i buduće potrošnje i među alternativnim načinima upotrebe retkih ili ograničenih proizvodnih izvora kao što su zemlja, rad, razne veštine i kapital, koje koristi za postizanje životnog standarda.

Ekonomski čovek (homo oeconomicus) je izraz kojim se opisuje niz uopštavanja i apstrakcija koje su se razvile u više od dva veka ekonomske teorije koja se bavi trima oblastima: Načinom oblikovanja ljudskih potreba, ponašanjem organizacionih jedinica koje zadovoljavaju te potrebe i ponašanjem grupa u privredi i međusobnom povezanošću nacionalnih privreda u okviru svetske privrede.

Ekonomska nauka i praksa se bave odnosom čoveka i prirode, kao i međusobnim odnosima ljudi u zadovoljavanju njihovih životnih potreba, koje dobrim delom zalaze u sferu ekologije. Kako su te potrebe brojne i neograničene, a dobra i usluge, kao i njihovi izvori, ograničeni, ekonomska teorija nastoji da pronađe sklad i omogući ljudima takav racionalan ili ekonomičan pristup koji će, sa najmanjom upotrebom raspoloživih izvora zadovoljavati optimum potreba. Grčka reč oikos koja znači dom, kuća; a koja je zajednički koren i za ekologiju i za ekonomiju podrazumeva domaćinsko, racionalno poslovanje, ali i odgovarajuće ponašanje u potrošnji, kao i korektan, štedljiv odnos prema kućnim, društvenim i prirodnim rezervama.

Civilizacijska i moralna obaveza čoveka je da spreči dalju degradaciju planete i uništavanje biosfere. Uništavanje i osiromašenje ozonskog omotača, kosmička zračenja, učestalost kiselih kiša, efekat staklene bašte, sagorevanje fosilnog goriva, krčenje šuma u Africi i Amazoniji, svetsko zagađenje i klimatske promene kao i preterana upotreba sintetičkih hemijskih proizvoda ugrožava opstanak čoveka i potvrda su njegove nemoći. Namerna dugotrajna kontaminacija teritorija osiromašenih uranijumom i drugim sredstvima podmuklog uništavanja ljudi i ukupnog živog sveta u funkciji su novog svetskog poretka.

Svetla strana te civilizacije je razvoj svesti svetske javnosti putem transfera znanja, tehnologija i informatičkih sistema, kao i neverovatno efikasnim medijskim informisanjem o svakim zbivanjima na planeti.

Upućeni smo na planinske regione zbog 50% vode koju pijemo i četvrtinu ili trećinu šuma koje pročišćuju našu atmosferu. Oni igraju značajnu ulogu u očuvanju održivosti života na planeti.

Rešavanje zajedničkih- planetarnih problema predstavlja jedan od vrlo konkretnih vidova sadašnje i buduće usaglašenosti svih pozitivnih energija ljudi, dovedenih do stepena saznanja sopstvenih i opštih dugoročnih interesa, pa i interesa narednih generacija, bez obzira na granice bilo koje vrste.

2.1. Motivi u ekologiji i ekonomiji

Osnovni motiv postojanja ekonomske nauke leži u činjenici da se nikada u potpunosti ne poklapaju interesi pojedinaca, preduzeća i društva u celini, kada je reč o bilo kojoj ekonomskoj aktivnosti. Jedan od važnih ciljeva ekonomije je da prepozna i identifikuje opšti ekonomski interes, odnosno sistem, mere i aktivnosti koje omogućavaju dugoročnu dobrobit za zajednicu.

Ali, cilj ekonomije kao veštine je i najproduktivnija upotreba retkih resursa, na taj način da se njima ostvare najveće koristi – novčani prinos uz najmanje moguće troškove - izdatke za cenu upotrebljenih resursa. Kao potrošači, ekonomski subjekti na tržištu imaju motiv kupovati što više i bolje, ukoliko je cena povoljna, a potrošiti što manje na kupovinu relativno skupih dobara i usluga, ukoliko tržišna situacija, stanje proizvodnje i cene ne daju dovoljno povoljne uslove kupovine.

Tu se krije i osnovna protivrečnost ekonomske i ekološke racionalnosti, prakse i politike. Naime, važna područja opšteg interesa kao što su zdravlje, obrazovanje, javna i globalna dobra, prirodni izvori, čist vazduh, zdrava okolina i ostale "usluge prirode" ne može da obezbedi (samo) slobodni tržišni mehanizam.

U takvim okolnostima izvesna dobra nemaju dovoljno elastičnu ponudu i tražnju, odnosno odgovarajuću cenu potražnje, koju bi korisnici bili spremni da plate adekvatno koristi koju imaju od tih prirodnih dobara i usluga. Na primer, svi žele da udišu čist vazduh i da hodaju po uređenim parkovima, da imaju bogate šume i nezagađene reke, ali nema adekvatne cene koju bi, kao privatnici, bili spremni da plate.

2.2. Područja ekonomsko- ekoloških šteta

Ekološka destrukcija ostavlja ogromne direktne i indirektne ekonomske posledice. Ekonomska nauka mora da se njima pozabavi sa stanovišta merljivih troškova. Do sada registrovane štete ili ekološki troškovi dešavaju se posebno na sledećim područjima:

- zagađivanje (polucija) okoline i prirode uopšte ima ogromne ekonomske reperkusije lokalnog i globalnog nivoa;
- zagušenost (kongestija) prostora, saobraćajnica, komunikacija, telefonskih i elektronskih veza, a s tim otežani uslovi proizvodnje i života;
- psihički ekocid (urbani stres, buka i drugi psihološki i moralni efekti) koji ugrožavaju zdravlje i psiho-socijalnu ravnotežu ljujdi, povećavajući proizvodne i socijalne troškove i snižavajući kvalitet života;
- iscrpljivanje resursa koje postavlja granice rasta, poskupljuje proizvodnju i smanjuje efikasnost proizvodnje budućim generacijama;
- upravljanje otpadom, koje zahteva sve veće troškove i dugoročna ulaganja;
- iscrpljivanje biodiverziteta, takođe ukida veliki deo ekonomskih prihoda i društvenih koristi;
- hemijski, nuklearni i drugi oblici tehnološkog rizika, znače velike potencijalne ekonomske troškove za njihovo saniranje, kao i drugačiju strukturu finansija preduzeća;
- degradacija šuma, upravljanje priobaljem, kao svojevrsni ekonomski problemi koji se mere sve većim rashodima;

- upravljanje svežom vodom i troškovi čistog vazduha kao izrazit privredni problem i dugoročni finansijski angažman;
- klimatske promene, koje uzrokuju ogromne i nesagledive ekonomske troškove prilagođavanja sadašnjih i budućih ekonomskih struktura potrebama života i opstanka na planeti i sl.

Zeleni ekonomisti već izrađuju modele za valorizaciju ekoloških troškova i dobiti u nacionalnim ekonomijama kako bi bilansi nacionalnog dohotka prikazivali i promene u prirodnim bogatstvima. Troškove prirodnih resursa veoma je teško izraziti. Kako izraziti "troškove idile?"

2.3. Vrednovanje troškova zagađenja životne sredine

Američki ekonomisti već se zalažu za nov način izračunavanja nacionalnog blagostanja i to ne samo preko bruto nacionalnog dohotka. Po Robertu Konstanzi i Lajzi Vagner (1) nova računica treba da uključi doprinos prirode ekonomiji. Oni navode primer da društveni proizvod uzima u obzir samo vrednost drveta posečenog u šumi, ali ne i to što šuma čuva zemljište, čisti vazduh i vodu, omogućava život divljači, pruža rekreaciju i zabavu. Zbog toga se Konstanza i Vajgnerova zalažu da se u ekonomsku računicu uključi prirodno bogatstvo, kao što je zemljište i atmosfera, biljna i životinjska masa. Oni su, u tom kontekstu, izračunali da vrednost hektara močvarnog zemljišta uz obalu Luizijane nije 1250$ (za koliko se prodaje), već između 6.250 i 42.500$ kad se uzme u obzir to što su posetioci spremni da plate za komercijalni ribolov, lov, rekreaciju i zaštitu od oluja. Kao osnov uzeli su podatke o tome koliko korisnici plaćaju put u to područje i dodali su vrednost sunčeve energije akumulirane u biljkama koje su baza za ribe i divljač, čija se ekonomska vrednost može meriti.

Dosadašnji pokazatelji društvenog razvoja više ne mogu na validan i celovit način odslikavati nivo društvenog progresa. Najčešće je bio korišćen nacionalni dohodak po stanovniku kao pokazatelj ekonomskog razvoja, ali uglavnom prevođen u pokazatelja nivo životnog standarda, što se pokazalo krajnje nezadovoljavajućim i jednostranim pristupom. Ovakvo stanje je posledica dugogodišnjeg neusklađenog odnosa između životne sredine i privrednog razvoja.

Ekonomska nauka treba da ponudi model za adekvatno sagledavanje i vrednovanje troškova aktivnosti koje zagađuju životnu sredinu, što za sada nije slučaj. Problem je u tome što ekonomska nauka operiše kvantitativno merljivim veličinama, koje se uglavnom mogu novčano iskazati. U slučaju životne sredine, ekonomisti se susreću sa dobrom, odnosno vrednošću koju je u nekim bitnim aspektima, teško, a u nekim nemoguće kvantifikovati. U pitanju je problem vrednovanja kvantitativno nemerljivih i neiskazanih dobara. Principi ekonomske efikasnosti, racionalnosti i korisnosti ne mogu u ovom slučaju biti od velike pomoći.

Depolitizacija ekonomske debate koja je, naročito u Evropi, omogućila je porast interesa za fundamentalno pitanje pred kojim se našla savremena ekonomska teorija i praksa: kako stvoriti snažnu privredu koja neće uništiti prirodne resurse i sisteme životne sredine od kojih zavisi? Bez obzira na to šta ekonomski pokazatelji govorili, nijedna privredna grana ili privreda u celini neće se moći smatrati uspešnom, ukoliko se taj "prosperitet" ostvaruje na račun budućih generacija.

U teoriji i praksi na pomolu je nova kombinacija ekologije i marketinga u formi ponude nove serije proizvoda oslobođenih štetnih supstanci. Propagande i promotivne kampanje sada izbacuju etikete zdravog i zelenog, što više nije samo problem marketinga, već i sudova časti.

2.4. Mogućnosti primene ekonomskih i tržišnih instrumenata u politici održivog razvoja

Implementacija održivog razvoja podrazumeva definisanje politike razvoja i uključivanje adekvatnih ekonomskih i drugih instrumenata za primenu i kontrolu strateških rešenja. Usvajanjem strategije održivog razvoja, državni organi pojedinih zemalja trebalo bi da unaprede korišćenje ekonomskih instrumenata u finansiranju životne sredine i obezbeđenju sprovođenja osnovnih načela "održivosti", na osnovu primene principa "zagađivač plaća" i "korisnik plaća". Primena načela održivog razvoja na nacionalnom, regionalnom, lokalnom i nivou preduzeća, podrazumeva primenu/integrisanje ekonomskih instrumenata u oblasti životne sredine, opšte i sektorskih politika (posebno u industrijsku politiku).

Ekonomski, tržišni, planski i ostali instrumenti zaštite životne sredine trebalo bi da budu deo globalnog sistema upravljanja životnom sredinom i deo proizvodnog menadžmenta na nivou preduzeća. Od primarnog značaja za održivi razvoj za utvrđivanje pristupa, strategije i mogućnosti primene mehaizama realizacije (instrumenata, sredstava, akcija). Na svim nivoima planiranja i upravljanja, gradske i nacionalne sredine treba da omoguće sprovođenje održivog razvoja sredine. Osnovni instrumenti za sprovođenje su: zakonodavstvo, preporuke i uputstva, istraživanja i metode, finansijska podrška, ekonomske i fiskalne mere i procena uticaja na sredinu.

2.5. Okviri za održivi razvoj i uređenje instrumenata

Bergenska deklaracija o održivom razvoju, doneta 1990. u Norveškoj, uvodi koncept "održivog razvoja" u svim sektorima ljudskih delatnosti u životnoj sredini. Održivi razvoj obuhvata i razvoj ljudskih naselja i prateće infrastrukture i bazira se na tri velika sektora:

- održiva ekonomija, koja podrazumeva planiranje razvoja u kome se ulaganja u preventivni pristup zaštiti životne sredine ne tretiraju kao trošak već kao dobit;
- održiva energetika, koja racionalizacijom upotrebe fosilnih energenata i korišćenjem ne/obnovljivih izvora, sprečava zagađenost i degradaciju sredine uz zadovoljavanje potreba; i
- održiva industrijska proizvodnja koja podstiče čistiju proizvodnju, malootpadnu proizvodnju i "čistiju" tehnologiju.

Istambulska deklaracija o ljudskim naseljima (1996) (Habitat Agenda) pretpostavlja da će kvalitet života biti realizovan preko planiranja, realizacije i korišćenja ljudskih naselja, što bi trebalo ostvariti smanjenjem ili eliminacijom neodržive potrošnje i proizvodnje, smanjivanjem siromaštva, nezaposlenosti, nestabilnosti i dr.

Arhuska deklaracija (1998), između ostalog, pledira na proceni strateških uticaja na životnu sredinu, polazeći od njene uloge u olakšavanju analize uticaja na životnu sredinu za predložene politike, planove i programe. Prepuručuje se da se za sve aktivnosti u životnoj sredini koje mogu da dovedu do rizika, rade procedure procene uticaja na životnu sredinu (EIA – Environmental Impact Assessnent, SEA- Strategic Environmental Assessment), što je posebno značajno u urbanističkom i prostornom planiranju.

Međunarodna deklaracija o čistoj proizvodnji(1998) doneta u Seulu, (Industry and environment,1998.) predviđa da sve akcije za zaštitu na globalnom nivou moraju da uključe primenu održive proizvodnje i praksu održive potrošnje. Deklaracija se zalaže za čistiju proizvodnju i druge preventivne strategije, kao što su : eko-efikasnost, "zelena proizvodnja" i preventivni pristup planiranja radi zaštite životne sredine. Čistija proizvodnja trebalo bi da bude deo integralne preventivne strategije primenjene u procesima, proizvodima i uslugama u ekonomskim, društvenim, zdravstvenim, bezbednim i drugim segmentima životne sredine. Preporučuje se na svim nivoima planiranja i u sistemu upravljanja životnom sredinom. Integralno i/ili prostorno planiranje je jedan od sektora u kome je potrebno favorizovati čistiju proizvodnju i razmeštaj u prostoru u odnosu na druge zagađujuće tehnologije.

Kjoto Protokol UN o promenama klime (1997) obavezuje zemlje članice UN i potpisnice da preduzmu aktivnosti radi smanjenja potrošnje energije i korišćenja tehnologija za smanjenje gasova staklene bašte. Sve zemlje imaju obavezu da smanje emisije gasova iz izvora za 5% do perioda 2008-2012. godine u odnosu na nivo iz 1990. Od zemalja članica se zahteva (prema Montrealskom protokolu) da sačine inventar aktivnosti i mere za smanjenje emisija. Svi planovi razvoja, uključujući urbanističke i prostorne planove), trebalo bi da predvide redukciju emisija gasova staklene bašte iz lokalnih izvora uz podsticaj tehnologija, aktivnosti i modela primene nezagađujućih/obnovljivih energetskih izvora. Protokolom se podstiče izrada programa za sve sektore koji utiču na promene klime: energetika, industrija, poljoprivreda, šumarstvo, upravljanje otpadom i sl.

Zeleni dokument o gradu (1990) (Green Paper,1990.), usvojila je EU radi donošenja zajedničke strategije razvoja gradova i rešavanja njihovih ekoloških problema. Zeleni dokument je instrument za identifikaciju problema u gradovima i donošenje odgovarajućih rešenja. Kao glavni ekološki problemi u gradovima navedeni su: zagađenost (vazduha, vode,zemljišta), problemi deponovanja otpada, buka, privredne aktivnosti i saobraćaj kao zagađivači.

Osnovni ciljevi dokumenta za poboljšanje kvaliteta životne sredine u gradu i održivi razvoj su:

- očuvanje i upravljanje životnom sredinom, što podrazumeva umanjenje nekontrolisanog pritiska i rasta raznih delatnosti uz obnovu gradova kao privlačne životne sredine za stanovnike,
- smanjenje učešća grada u nastanku zagađivanja podrazumeva preporuke da se obazrivo planira proširivanje privrednih aktivnosti da se koriste prostori u gradu koji su već oštećeni industrijskim objektima i njihovim radom. Čest je slučaj da su takvi objekti u gradovima napušteni zbog zastarele tehnologije ili iz drugih razloga, pa je preporuka da se takvi prostori rekonstrukcijom privedu korisnoj i /ili atraktivnoj nameni.

Vodeći principi koji se odnose na aktivnost EU u implementaciji održivog razvoja su organizacionog karaktera (koordinacija- integracija, odgovornost, principi održivog razvoja, međunarodna saradnja i dr.).

2.6. Nova industrijska politika EU – okvir za održivi integralni razvoj ekonomije

Okviri nove industrijske/ekonomske politike Eu doneti su 2000. u Lisabonu. Najvažniji cilj razvoja u narednom periodu je konkurentnost, odnosno sposobnost ekonomije da obezbedi visok i rastući standard života, kao i visoke stope zaposlenosti. Dostizanje konkurentnosti industrije utemeljene na znanju, inovacijama i preduzetništvu, predstavlja oslonac održive razvojne strategije EU. U skladu sa novim okvirima razvoja industrije, značajno se menja mesto i uloga industrijske politike. Glavni cilj industrijske politike jeste razvoj potencijala za rast EU, a glavni nosioci rasta mala i srednja industrijska preduzeća i njihovi klasteri i inovativnost.

Glavne elementi Lisabonske agende su:

- zdravi održivi ekonomski razvoj i favorizovanje planiranog rasta primenom prilagodljive mešovite makro-ekonomske politike;
- priprema za tranziciju ka znanjem- zasnovanoj ekonomiji (industriji) i društvu, formulišući pogodne politike koje prednost daju informacionom društvu i istraživanjima i razvoju;
- usmeravanje u koracima (postepeno/gradualistički) procesa strukturnih reformi za konkurentnost i inovacije u uslovima kompleksnih tržišta;
- modernizacija modela evropskog društva, investirajući u ljude i njihovo znanje;
- razmatranje uticaja ovih politika na životnu sredinu.

Prvi zadatak industrijske politike EU, kao nadnacionalne politike, je da uspostavi predvidljiv zakonski okvir za efikasno funkcionisanje industrije. Zemlje članice Unije, u procesu njegovog definisanja, moraju imati aktivnu ulogu zbog rasipanja resursa i sputavanja preduzetničkih aktivnosti.

Drugi zadatak industrijske politike je da osigura potrebne uslove koji će omogućiti razvoj industrije, s obzirom da ona predstavlja najvažniju delatnost za realizaciju konkurentskog potencijala EU. Dostupnost tehnologije, menadžerske veštine, obrazovana radna snaga, preduzetništvo, finansijski potencijal i ostali faktori koji zajedno čine konkurentsko i poslovno okruženje, trebalo bi da budu u fokusu delovanja kreatora industrijske politike. Treći zadatak industrijske politike je obezbeđenje okvira, efikasnih institucija i instrumenata neophodnih u savremenom poslovnom okruženju.

2. 7. Turizam kao faktor transformacije prostora

Da bi se određen prostor mogao turistički koristiti, neophodne su manje ili veće čovekove intervencije (izgradnja infrastrukture i turističkih kapaciteta, uređenje i zaštita kulturnih soimenika, izgradnja i održavanje sportsko-rekreativnih površina), čime takav prostor stiče specifičnu turističku fizionomiju koja bitno utiče na tržišne rezultate. Uprostornim celinama u kojima je turizam jedna od dominirajućih ili objedinjujućih funkcija, fizionomija prostora je najvećim delom posledica te funkcije (hoteli, parkovi, sportsko-rekreativni objekti, kvalitetna saobraćajna infrastruktura, različiti trgovinski objekti), po čemu se takvi prostori bitno razlikuju od urbano-industrijskih područja.

Transformacija prostora nije zato značajna samo sa ekološkog, socio-kulturnog i estetskog stanovišta, već i sa tržišnog aspekta, jer bi, bez toga, pojedini prostori i područja na globalizovanom turističkom tržištu teško stekli neophodnu prepoznatljivost, kao bitan uslov za uspešan turistički razvoj.

U razvoju kontinentalnog turizma razvilo se više tipova izgradnje turističkih područja sa specifičnostima uslovljenim karakteristikama osnovnih motiva koji privlače turiste u data područja.U centrima planinskog turizma, bitno se razlikuju sadšnja izgradnja od perioda pre četrdesetak godina.

Danas je izražen trend formiranja zaokruženih/integrisanih centara sa svim sadržajima i kapacitetima koncentrisanim u samo jednoj zaokruženoj prostornoj celini, dok se uređeni sportski tereni (posebno skijaške staze) nalaze na većim visinama- preko 2.500 m. Time se postigla bolja pristupačnost ovim centrima (na manjim visinama lakše je organizovati saobraćaj u zimskim mesecima), turisti mogu u dužem periodu tokom godine koristiti ove centre (niži delovi planina su zbog klimatskih uslova pogodniji za valorizaciju letnjem periodu), a viši i ekološki osetljiviji delovi planina štite se od negativnih efekata prevelike urbanizacije. Ovde se, znači, poštuje načelo da se turistički kapaciteti ne gradena motivski najatraktivnijim delovima planina, već na određenim distancama. Ovakav model izgradnje primenjen je u brojnim zimsko-sportskim centrima Alpa (u dolini reke Arve locirano je dvadesetak sela koja su se vremenom integrisala u čuveni turistički centar Šamoni (1.043 m n.v), dok najatraktivnija skijaška staza ValeBlanš započinje u blizini lokaliteta Egij-di-Midi (3.923m n.v) i drugim atraktivnim planinskim područjima Evrope (Karpati, Pirineji).

Generalno gledano, može se reći da brojne specifičnosti koje poseduju pojedini za turizam atraktivni prostori nameću potrebu individualnog pristupa korišćenju, izgradnji i opremanju odnosnog prostora za turističke svrhe. Zbog toga je neprihvatljivo neposredno kopiranje bilo kog od postojećih modela turističke izgradnje u svakoj sličnoj prilici. Specifičnosti datog područja čine ga jedinstvenim u odnosu na ostale, zbog čega temeljan istraživački i kreativan rad mora prethoditi donošenju odluka o turističkoj izgradnji. Dosadašnja iskustva u načinu korišćenja prostora za turističke namene treba uvažavati i upotrebljavati, ali prilagođavajući se osobenostima konkretnog prostora i na toj osnovi treba donsiti odluke o turističkoj izgradnji i razvoju.

2.7.1. Uticaji turizma na prostor- opšte karakteristike

Planski usmeravan i kontrolisan razvoj turizma ima povoljne efekte, jer dovodi do pozitivne transformacije i oplemenjivanja prostora. Međutim, ekspanzivan razvoj turizma pokazao je da stihijnost ima slične negativne posledice na prostor i životnu sredinu u celini, kao i nekontrolisan razvoj industrije i urbanizacije.

Obim i vrsta uticaja na geografski prostor razlikuju se u zavisnosti od više faktora, a to su:

- prirodne specifičnosti i noseći kapcitet datog područja u odnosu na izgrađene kapacitete i infrastrukturu;
- vrsta i stepen atraktivnosti turističkih motiva;
- broj posetilaca, učestalost njihovih putovanja i dužina boravka;
- vrsta saobraćaja koju koriste turisti;
- kvalitet upravljanja turizmom u datoj oblasti;
- ponašanje turista;
- zavisnostlokalne privrede od turizma i svest o povezanosti kvaliteta prostora i ekonomske održivosti turističkog razvoja.

2.7.2. Pozitivni uticaji

Turizam je svojevrsna spona između urbanih područja i oblasti sa izvornom ili dobro zaštićenomprirodom: povećanje kontaminacije gradskih i industrijskih centara pojačava potrebu za turističkim kretanjima, usmerenim ka neurbanizovanoj prirodnoj sredini.Zahvatajući velike prostore očuvane prirode, turizamje delatnost koja valorizuje one elemente prostora koji su za niz drugih delatnosti od marginalnog interesa. Samo se turizmom mogu valorizovati obale mora, jezera i reka, vidikovci, planinske padine pokrivene snegom, močvare, neki elementi klime, pećine i jame, zalazak Sunca i slikovitost pejzaža, odnosno arheološki lokaliteti, freske i sl.

Turizam je svojevsni korisnik prostora, a specifičnost mu je u tome što nije nepovratanpotrošač prirodnih elemenata, niti iste bitnije menja. Naprotiv, razvojem turizma, uz odgovarajuću izgradnju objekata, dolazi do oplemenjivanja prostora.

Turistička kretanja predstavljaju moćno sredstvo kultiviranja zasnovano naširokom i neposrednom upoznavanju objekata i pojava u prostoru. Zaštićena prirodna dobra (nacionalni parkovi, regionalni parkovi i dr.), kao kompleksni i atraktivni turistički motivi, propagiraju se kroz različite oblike turističkog aktiviranja, čime se širi svest o potrebi njihove zaštite i očuvanja prirode u celini.

Turistički promet je u isto vreme i mogućnost da se ostvare značajni prihodi uobjektima imestima zaštićene prirode, koji govore o snažnoj ekonomskoj ulozi turističkog prometa. Nacionalne parkove SAD je u 1994. godini posetilo 270 miliona posetilaca, a očekivanja su da će se godišnji promet u ovim dobrima uskoro udvostručiti. Prihodi od turističkog prometa u zaštićenim objektima prirode ostvaruju se od ulaznica i plaćenih usluga vodičke službe, a znatno više od prodaje suvenira i od ugostiteljskih i saobraćajnih usluga. Deo ostvarenog prihoda iz turističkog prometa troši se na funkciju zaštite, tj. Na nužne intervencije kojima se obezbeđuje zaštita. Ova sredstva se troše na čuvarsku službu, obeležavanje,istraživanje, kao i na komunalne imanje građevinske intervencije, nužne da bi se realizovali ciljevi zaštite. Naravno, uključivanje u turistički promet podrazumeva i različite obime investicionih zahvata.

Pored velike međusobne povezanosti turizma i zaštićenih prirodnih dobara, treba istaći da turistička delatnost pozitivno utiče i na akcije zaštite, obnavljanja, restauracije i evitalizacije kulturno-istirijskih spomenika. Ove aktivnosti se posebno odnose na: značajna arhitektonska ostvarenja iz prošlosti, ambijentalne celine, tvrđave, zamkove, seoske i trgovinsko-zanatske kuće i sl. Objekti i prostorne celine ovakvog tipa postižu visok stepen afirmacije, upravo, kroz postupak turističke valorizacije, putem koje se širi svest o potrebi njihovog očuvanja.

Generalno gledano, može se uzdvojiti više kategorija pozitivnih efekata turizma na prstor:

- zaštita prirode u funkciji turizma (nacionalni parkovi, parkovi prirode i sl.);
- jačanje svesti o značaju zaštite prostora i prirode;
- zaštitaprostora u funkciji turizma, pri čemu nisu moguće namene za druge aktivnosti, inkompatibilne sa turizmom (industrija, rudarstvo);
- unapređenje estetskih kvaliteta prostora u funkciji turizma, što uključuje preventivno poboljšanje uslova u životnoj sredini radi turističke valorizacije, kao i sniranje delova životne sredine u slučajevima značajnijeg oštećenja;
- zaštita prirodnih rsursa u funkciji turizma, gde se prvenstveno misli na zaštitu voda, šuma, vegetacije i sl., čije se sktiviranje u turističke svrhe očekuje;
- obezbeđenje dostupnosti pojedinim lokalitetima u cilju njihovog turističkog aktiviranja (delovi planina, npr.);
- restauracija kulturno-istorijskih spomenika, starih građevina i starih delova naseljenih mesta radi njihove turističke afirmacije (Skadarlija, Kalemegdan, Petrovaradinska tvrđava, Niška tvrđava).

2.7.2. Negativni uticaji

Polazeći od izražene dinamike turističkog rasta i činjenice da su turisti, praktično, zakoračili u sve delove naše planete, jasno je da su geografski prostor i životna sredina izloženi velikom pritisku i brojnim rizicima, usled intenzivnog turističkog razvoja. Najveće opasnosti potiču od kontinuiranog i postupnog degradiranja sredine, kao posledice neplanskog i neuravnotženog upravljanja turizmom.

Negativni uticaji turizma na prostor i životnu sredinu imaju sinergetsko dejstvo(njihovim sadejstvom se povećavaju ukupni negativni efekti) iogu se sistematizovati u nekoliko osnovnih kategorija.

Zagađivanje voda. Intenzivan turistički promet, naročito u vreme pune sezone, dovodi do prevelikog opterećenja i zagađivanja vodenih površina namenjenih rekreaciji; izgradnja infra i suprastrukture u turističkim destinacijama dovodi do poremećaja hidroloških sistema; turističko-ugostiteljski objekti izlivaju fekalije koje zagađuju vodne resurse, kao atraktivne i, često, dominantne turističke motive.

Zagađivanje zemljišta. Neprikladno korišćenje zemljišnih terena: automobilska vožnja, kampovanje i piknik, van predviđenih puteva i površina, izaziva razorne erozivne procese.

Zagađivanje vazduha. saobraćaj, koji predstavlja i faktor i element turističkih kretanja, dovodi do velikog zagađivanja vazduha. Najveću opasnost izazivaju motorizovani putnici i turisti, jer se računa da automobil koristi oko 70% turističke klijentele u Evropi. Ogromna masa motorizovanih turista predstavlja ekonomsku blagodet za hiljade turističkih destinacija, ali i potencijalnu agresiju koja izduvnim gasovima, bukom motora i nedovoljnom svešću vozača, sve ozbiljnije ugrožava one vrednosti prostora koje su je i pokrenule.

Narušavanje pejzaža. Masovna i neplanska izgradnja turističko-ugostiteljskih objekata, saobraćajne i ostale infrastrukture, dovodi do narušavanja i devastacije ozvornog ozgleda i autentičnih vrednosti prirodnih pejzaža.

Ugrožavanje biološke raznovrsnosti (biodiverziteta). Intenzivan i nekontrolisan turistički razvoj narušava ekološku ravnotežu i dovodi do uništenja ili proterivanja mnogih biljnih i životinjskih vrsta; šumski resursi su izloženi masovnoj seči za potrebe razvoja turističke delatnosti (korišćenje drveta za grejanje i izgradnju turističkih objekata, iskrčavanje šuma i uklanjanje travnatih kompleksa za potrebe uređivanja sportsko-rekreativnih površina, naročito skijaških staza u planinskim područjima).

Prekomerna potrošnja energije. U periodu intenzivnih turističkih kretanja, dolazi do pojačane, pa i nekontrolisane potrošnje vode za piće i električne energije.

Povećano stvaranje buke. U vreme velike frekvencije turističkog prometa, enormno se povećava nivo buke koju najviše stvaraju motorizovani turisti, kao i veliki smeštajno-ugostiteljski objekti, u kojima je smešten ogroman broj gostiju.

Pritisci turizma na geografsku i životnu sredinu posebno su izraženi u periodima najveće sezonske koncentracije posetilaca u turističkim destinacijama. U Evropi se više od 1/3 domaćih turističkih kretanja odvija u periodu od jula do septembra, dok je na Mediteranu koncentracija prometa u letnjem periodu još izraženija (preko 40%).

Procenjujući perspektive razvoja turizma, može se pouzdano tvrditi da će se povećati pritisci na životnu sredinu. Ekspanzija međunarodnog turističkog prometa će se nastaviti i u 21. veku, pa su procene da će u njima učestvovati oko 1,6 milijardi ljudi do 2020. godine. Poseban porast se predviđa u interkontinentalnim turističkim kretanjima, što će značiti dalju ekspanziju avio saobraćaja. Ovo će imati za posledicu povećano zagađivanje vazduha, ali i zemljišta, usled izgradnje aerodroma i pratećih sadržaja.

2.8. Specifičnosti degradacije prostora i životne sredine u zaštićenim prirodnim dobrima i planinskim područjima

I pored činjenice da razvoj turizma u nacionalnim, regionalnim parkovima i drugim zaštićenim prirodnim dobrima doprinosi promociji zaštićene prirode i rezultuje visokim ekonomskim prihodima, treba imati u vidu da je reč o dobrima izuzetno osetljivim na spoljne uticaje koji, između ostalog, potiču i od nekontrolisanog razvoja turizma.

Neadekvatna i predimenzionirana izgradnja smeštajnih kapaciteta i drugih sadržaja u zaštićenim prirodnim dobrima prouzrokuje niz neželjenih efekata u životnoj sredini- povećanje erozije, degradacija pejzaža, ugrožavanje i proterivanje retkih i zaštićenih vrsta flore i faune iz njihovih prirodnih staništa.

Nekontrolisan razvoj motorizovanog saobraćaja i putne infrastrukture a prostorima zaštićene prirode dovodi do povećanog zagađenja vazduha i stvaranja buke, što je naročito izraženo u periodu pune turističke sezone i na "kritičnim" površinama koje trpe najveći pritisak posetilaca.

U zaštićenim prirodnim dobrima regulisanje vodosnabdevanja jedan je od prioritetnih problema, jer se za potrebe turističkog razvoja i irigacije troše velike količine vode, usled čega preti opasnost od iscrpljivanja zaliha podzemnih i površinskih voda.

Turistički promet nameće i pitanje adekvatnog tretmana i odlaganja otpadnih materija. Smeće koje stvaraju posetioci u nacionalnim parkovima može ugroziti osetljive i retke vrste flore i faune ili privući grabljive i opasne zveri, a ukoliko u zaštićenim dobrima egzistiraju i funkcionišu neki veći privredni objekti (hoteli), nameće se potreba adekvatnog prečišćavanja otpadnih voda i odlaganja čvrstog otpada, pa su i ekološki rizici veći.

Upražnjavanje rekreativnih aktivnosti dovodi do fizičkog oštećenja površinskih slojeva zemljišta na onim površinama gde su ove aktivnosti najmasovnije (sportski tereni i pešačke staze), čime se narušava doživljaj autentične i netaknute prirode. Lovni turizam koji se obično razvija u pograničnim delovima nacionalnih parkova, ako nije strogo kontrolisan, narušava ciljeve zaštite i ekološku ravnotežu date oblasti.

Primer austrijskog Nacionalnog parka Hohe Tauern (Visoki Tauern) pokazuje da se zaštita životne sredine i razvoj turizma mogu ostvarivati zajedno, uz podršku adekvatnih upravnih mera. Nacionalni park Hohe Tauern spada u jednu od najatraktivnijih oblasti u istočnim Alpima, zauzimajući visoko mesto po posećenosti među austrijskim turističkim destinacijama, sa akcentom na letnjoj sezoni u periodu od maja do oktobra.

Turisti posećuju Hohe Tauern uglavnom privatnim automobilima, a pritisak motorizovanih turista kulminirao je u 1989/90. godini, otvaranjem granica bivših socijalističkih zemalja istočne Evrope. Motorizovani turisti iz istočnoevropskih zemalja masovno su pohrlili ka atraktivnim alpskim predelima, prouzrokujući velika aerozagađenjanu pomenutom nacionalnom parku. Uprava Nacionalnog parka, Javno preduzeće "GRohag", zaduženo za održavanje i upravljanje autoputem "Grosglockner" i Austrijska pošta, reagovali su na osmišljen i racionalan način, želeći da turističko-saobraćajni promet prilagode ekološkom kapacitetu prostora.

Oni su, krajem 1991. godine zajedničkim snagama obnovili, nekada poznatu, Glockner agenciju za autobuski prevoz. Organizovane su dodatne rute, uvedeni specijalni porodični popusti, tako da se broj turista koji su sredstvima javnog prevoza dolazili u Nacionalni park povećao sa 30 na 40%, uz istovremeno smanjenje broja motorizovanih turista. Sledeće mere su se odnosile na redukovanje parking prostora i njihovo transformisanje u pejzažne predele.

Poznati planinski vrh Jozef Franc (Franz-Josefs- Hohe) proglašen je za zonu bez saobraćaja, a pristup je dozvoljen samo pešacima. Pored toga, postignut je dogovor da se autoput koji prolazi kroz Nacionalni park zatvori za saobraćaj između 22 časa uveče i 5 časova ujutru, čime su smanjeni neregularni kamping i buka. JP "Grohag" je, takođe, iz sopstvenih sredstava instaliralo sistem za reciklažu otpadnih materija, na koji su priključeni svi restorani i drugi ugostiteljski objekti locirani neposredno pored autoputa.

Planine su, do nedavno, spadale u retke oblasti na Zemlji u kojima se nisu osećale posledive ljudskih aktivnosti, jer je korišćenje planina i njihovih resursa bilo limitirano ljudskim strahom od surovih prirodnih i klimatskih uslova koji vladaju u ovim predelima. I danas je, za razliku od mnogih prenaseljenih područja, pogotovo u Evropi, u planinama još uvek moguće osetiti čari divljine. Ipak, usled sve intenzivnijeg razvoja turizma koji je započeo razvojem automobilskog saobraćaja i omasovljenjem zimskih sportova, pritisak koji čovek vrši na planine sve više se pojačava.

Oblast Alpa, npr., usled raznovrsnih geomorfoloških, pejzažnih i florističkih vrednosti, pruža povoljne mogućnosti za razvoj turizma. Međutim, nekontrolisan razvoj masovnog turizma na osetljivim visoko planinskim prostorima, kakvi su Alpi, dovodi do brojnih negativnih ekoloških posledica.

Izgradnja velikih hotela i pratećih sadržaja, kao i obimne infrastrukture, proizvodi štetne posledice u vidu: povećanja erozije, izazivanja lavina i tečenje blata, promene vazdušnih strujanja, degradacije podzemnoh i nadzemnih voda, iskrčivanja šuma, uklanjanja travnatih kompleksa, uništavanje biljaka i proterivanja životinja.

Rizici eksploatacije pomenutih objekata još su evidentniji: prolivanje mazuta koji se koristi za grejanje, mogućnost izlivanja kanalizacije, otežano vodosnabdevanje, problemi u vezi sa odlaganjem otpadnih materija i sl.

Razvoj drumskog saobraćaja, koji je omogućio veću dostupnost planinskim predelima, izaziva povećanu kontaminaciju vazduha i viši stepen buke, pojačanu upotrebu žičara i ski-liftova. Za pokretanje žičara i ski-liftova kao i aktiviranje pumpi koje proizvode veštački sneg u sezonama siromašnim snežnim padavinama, troši se velika količina energije.

Pored poznatih i afirmisanih aktivnosti, kao što su alpsko, nordijsko skijanje, pešačke i planinarske ture, u planinskim destinacijama su sve prisutniji i novi sadržaji i oblici rekreativnih aktivnosti: "mountain biking", "paraglajding", "snow board" i dr. sa jedne strane, skoro je nemoguće precizno utvrditi uticaj ovakvih aktivnosti na prirodu, a sa druge strane, iste aktivnosti je vrlo teško kontrolisati i njima adekvatno upravljati.

Visok stepen urbanizacije i nekontrolisan razvoj masovnog turizma, rukovođen pogrešnim procenama i kratkoročnim ekonomskim interesima, doveli su do velike saturacije i degradacije prostora na planini- nacionalnom parku Kopaonik. Ovde su posebno izraženi problemi u vezi sa vodosnabdevanjem, odvođenjem otpadnih voda, grejanjem objakata, velikim zagađenjem koje stvaraju motorna vozila i sl. Takođe, sve više se povećava degradacija šumskih ekosistema koji spadaju među temeljne vrednosti Kopaonika, autohtone vrste flore i faune su ugrožene, a neke su i nestale sa ove planine.

Kreatori turističkog razvoja u narednom periodu moraju računati na turiste sa visokim nivoom svesti o značaju očuvanosti životne sredine, kao dominantnog faktora koji opredeljuje i usmerava turističku tražnju. Npr., istraživanja sprovedena u Nemačkoj, najvećem području inicijativnog turizma u Evropi, u toku 1992. godine, ukazuju na povećanu svest turista o štetama koje trpi životna sredina. Oko 60% anketiranih percepiralo je naglašenu zagađenost životne sredine (osušeno drveće, otpaci, buka, prevelika urbanizacija, aero-zagađenost) turističkih destinacija u kojima su boravili.

III INDIKATORI ODRŽIVOG RAZVOJA TURIZMA

3. TURIZAM U KONTEKSTU ODRŽIVOG RAZVOJA

U poslednjih dvadesetak godina, turizam se, kako u pozitivnom, tako i negativnom smislu razvio u važan faktor u kontekstu održivog razvoja. U okvirima EU turizam predstavlja jedan od najvećih privrednih sektora sa devet odsto zaposlenih i devet odsto učešća u potrošnji. Takođe predstavlja jednu od pet izvoznih kategorija u osamdeset tri odsto svih zemalja sveta i glavni izvor devizne zarade u gotovo trideset osam odsto zemalja. Otuda ima i jednu od glavnih uloga u privredi mnogih zemalja, kao izvor zapošljavanja i način borbe protiv siromaštva. Prema predviđanjima Svetske turističke organizacije (WTO) broj dolazaka turista u Evropu biće dupliran do 2020. godine i iznosiće 720 miliona. Ovakav očekivan razvoj podrazumeva ozbiljan rizik za životnu sredinu i blagostanje stanovništva, ali i za turizam kao privrednu granu.

Sa porastom slobodnog vremena, zarade i modnih trendova, 180 miliona evropljana ide na odmor svake godine. Avanturistički duh sve je uočljiviji kod savremenih turista, kao i veća potražnja za letovanjima koja su puna aktivnosti u prirodi, kulturnih i rekreativnih sadržaja. Primećeno je da većina turista izbegava destinacije sa narušenom životnom sredinom. Evidentno je pomeranje turista prema istočnom Sredozemlju i Centralnoj i Istočnoj Evropi. Putovanje postaje sve brže, lakše, dok su i najudaljenije destinacije relativno dostupne.

3.1. Indikatori održivog razvoja Svetske Turističke Organizacije

U nastojanjima da održi ulogu „svetskog lidera“ u aktivnostima kreiranja i usmeravanja održivog razvoja turizma, Svetska turistička organizacija (WTO) je početkom 1990-ih započela rad na pripremi indikatora održivog turizma. U skladu sa tim, Svetska turistička organizacija je svoje aktivnosti organizovala na dva nivoa.

Prvi nivo se tiče aktivnosti vezanih za izradu liste kompleksnih ili idealnih indikatora održivog turizma, pomoću kojih bi se na najpouzdaniji način pratili i vrednovali svi aspekti održivog razvoja turizma, međusobnog odnosa turizam-životna sredina, kao i efekata upravljanja ovom delatnošću. Ovi indikatori imaju obimnu i hetoregenu strukturu, sadrže mnogo detaljnih elemenata, što otežava i usporava proces prikupljanja i ažuriranja podataka. Oni obuhvataju sofisticirano vrednovanje činilaca kao što su “ekološki integritet” ili “dugoročna ekonomska rentabilnost”. Procene su da bi za doslednu primenu ovih indikatora pojedinim državama bilo potrebno nekoliko decenija, jer to podrazumeva obimna terenska istraživanja i izradu temeljnih studija slučaja.

Iz pomenutih razloga, a rukovođeni potrebom definisanja praktičnih inidikatora pomoću kojih bi se do relevantnih informacija dolazilo u kraćem roku, eksperti Svetske turističke organizacije su predložili listu osnovnih indikatora održivog turizm**a**. Radi se o 11 indikatora koji imaju naglašen aplikativni karakter, predstavljajući osnovni okvir/smernicu za održivo upravljanje turizmom u različitim tipovima destinacija. Ovi indikatori se oslanjaju na postojeće informacije koje regularno prikupljaju državni i regionalni organi i institucije, tako da za njihovu primenu nije potreban opsežan pripremni postupak. Osnovni indikatori sintetizuju u sebi minimum zahteva, činilaca i informacija, neophodnih za shvatanje odnosa turizam-životna sredina u kontekstu održivog razvoja. Svetska turistička organizacija je sačinila i listu dopunskih indikatora, prilagođenih karakteristikama životne sredine u specifičnim tipovima turističkih destinacija, kao što su priobalne zone, planine, urbana područja i mala ostrva.

Indikator		*Način merenja/tumačenja indikatora*
1.	Zaštita područja/lokaliteta	Kategorija zaštićenog prirodnog dobra, saglasno listi Međunarodne unije za zaštitu prirode
2.	Pritisak/opterećenje	Broj turista koji posećuju dato područje (po godini ili u najposećenijem mesecu)
3.	Intenzitet korišćenja	Intenzitet korišćenja u špicu sezone (broj posetilaca po hektaru površine)
4.	Društveni uticaj	Odnos broja turista i lokalnog stanovništva (u špicu sezone)
5.	Kontrola razvoja	Postojanje analize uticaja na životnu sredinu ili drugih vidova zvanične kontrole razvoja određenog područja
6.	Upravljanje otpadom	Procenat otpada koji se podvrga tretmanu (sakupljanje, prerada, deponovanje i sl.)
7.	Proces planiranja	Postojanje plana za turističku destinaciju regionalnog tipa
8.	Kritičnost ekosistema	Broj retkih i ugroženih vrsta flore i faune
9.	Zadovoljstvo potrošača/turista	Nivo zadovoljstva turista
10.	Lokalno zadovoljstvo	Nivo zadovoljstva lokalnog stanovništva
11.	Doprinos turizma lokalnoj ekonomiji	Procenat učešća turizma u ukupnom ekonomskom razvoju date oblasti

Tabela 5. Osnovni indikatori održivog turizma Svetske turističke organizacije

Pored spomenutog, Svetska turistička organizacija je izradila i praktično uputstvo koje treba pomoći menadžerima turističkih destinacija na lokalnom nivou, da odaberu adekvatan set indikatora specifičnih za lokalnu sredinu. Na taj način se delimično modifikuje lista pomenutih osnovnih indikatora, jer se kreira nova lista najpogodnijih indikatora za održivo upravljanje turizmom u određenoj destinaciji. Ovo uputstvo se sastoji od pet kriterijuma, putem kojih se svakom potencijalnomi indikatoru dodeljuje određena ocena („odličan“, „osrednji“, „slab“), zavisno od stepena ispunjenosti kriterijuma. Npr. kriterijum „izvodljivost“ ukazuje na dostupnost informacija vezanih za određeni indikator, dok kriterijum „razumljivost“ i kredibilnost“ opisuje da li se određeni indikator može lako razumeti i dovesti do prikupljanja pouzdanih informacija.

Kriterijum „privremenost i komparativnost“ razmatra da li se tokom vremena pomoću određenog indikatora mogu identifikovati trendovi razvoja određene destinacije kao celine ili njenih pojedinih elemenata. „Predviđanje održivosti“ je kriterijum koji ocenjuje da li indikator poseduje kapacitet pravovremenog upozoravanja na dolazeće probleme/prepreke održivog razvoja. Peti kriterijum „granična vrednost“ se nadovezuju na prethodni i pokazuje da li je granična vrednost određenog indikatora postavljena tako da je u funkciji pravovremenog upozoravanja na moguće probleme u narednom periodu. Razumljivo je da se samo oni indikatori koji za svaki od pet pomenutih kriterijuma dobiju ocenu „odličan“, mogu uvrstiti u listu optimalnih indikatora za održivo upravljanje turizmom u određenoj destinaciji.

Životna sredina	*Indikator*	*Način merenja/tumačenja indikatora*
Obalske zone	Nivo erozije na plaži; Intenzitet korišćenja plaže	% plaže zahvaćen erozijom; Broj posetilaca po metru dostupnog plažnog prostora
Planine	Stepen erozije koju su izazvali turisti	% površine u erodiranom stanju
Nacionalni park/park prirode	Prisutnost stanovništva u parku ili njegovoj pograničnoj zoni; Nivo nedozvoljenog lova u parku	Broj ljudi nastanjenih u prečniku od 10 km od granice parka; Broj registrovanih slučajeva nedozvoljenog lova;
Urbana sredina	Merenje zagađenosti vazduha; Intenzitet korišćenja;	Broja dana sa većom zagađenošću vazduha, u odnosu na propisane standarde; Saobraćajna gužva/zagušenost
Kulturni centri/područja	Troškovi restauracije; Evidentiranje neprihvatljivog ponašanja;	Procenjeni troškovi održavanja/restauracije lokaliteta/područja po godini; Vibracije izazvane saobraćajem; Broj vandalskih incidenata po godini;
Jedinstvena ekološka mesta	Promene u strukturi flore i njenoj koncentraciji	% učešća primarne flore u ukupnom biljnom pokrivaču
Tradicionalne zajednice	Društveni uticaji	% učešća prihoda od turizma u ukupnim prihodima lokalne zajednice
Mala ostrva	Merenje odliva kapitala; Snabdevanje pitkom vodom	Odnos ekonomskog odliva (sredstva potrošena na uvoz proizvoda i opreme za potrebe turizma) i ukupnih turističkih prihoda; Odnos količine utrošene pitke vode po turisti i količine utrošene pitke vode po lokalnom stanovniku;

Tabela 6. Dopunski indikatori održivog turizma (prilagođeni odlikama životne sredine u destinacijama)

3.2. Komparativni indikatori održivog turizma Evropske Unije

U definisanju komparativnih indikatora, potrebno je integrisati nekoliko krucijalnih činilaca – ekonomski, ekološki, socijalni, kulturni, zadovoljstvo turista; putem kojih bi se vrednovalo aktuelno stanje razvoja turizma u određenoj prostornoj celini, a time došlo do osnovnog inputa za preduzimanje neophodnih upravnih mera i aktivnosti. Primena indikatora zasniva se na sistemu utvrđivanja granične vrednosti za svaki indikator, na osnovu kojih se stanje razvoja turizma ocenjuje kao 1) kritično, 2) podnošljivo i 3) održivo. Ovi indikatori se nazivaju "indikatorima upozorenja".

Uvode se 3 zone:

- crvena zona označava da je situacija kritična i da je neophodno odmah preduzeti prikladne mere, kako bi se dalji razvoj turizma modifikovao, stavio pod čvršću kontrolu ili čak i zaustavio;
- žuta zona ukazuje da je situacija podnošljiva, ali da progresivan porast turizma u narednom periodu može prouzrokovati ozbiljne probleme, pa je preporučivo preduzeti određene preventivne mere;
- zelena zona postojeće stanje turizma ocenjuje održivim, što je rezultat kvalitetnog upravljanja i svrsishodnih mera i aktivnosti preduzetih u proteklom periodu.

Indikatori su svrstani u pet grupa:

- ekonomski indikatori prikazuju ekonomske efekte turističkog privrerđivanja u turističkom mestu ili oblasti;
- zadovoljstvo turista podrazumeva stepen zadovoljstva turista kvalitetom turističkih kapaciteta i pruženih usluga i njihovo mišljenje o atraktivnosti motiva, stanju životne sredine i socio-kulturnim osobenosti receptivnog mesta;

- socijalni indikatori odražavaju socijalni integritet lokalne zajednice sa aspekta subjektivnog blagostanja domicilnog stanovništva u turističkoj regiji ili mestu;
- kulturni indikatori izražavaju stepen očuvanosti kulturnog identiteta lokalne zajednice pod dejstvom uticaja turista koji dolaze iz sredina sa drugačijim kulturnim osobenostima;
- indikatori stanja životne sredine treba da pruže sliku o stanju životne sredine i uticajima koje turizam vrši na pojedine medije.

3.2.1. Ekonomski indikatori

3.2.1.1. Sezonski karakter turističkog prometa

Sezonska koncentracija turističkog prometa ima ekonomske i ekološke implikacije. Velika koncentracija turista u sezoni iziskuje znatna investiciona sredstva i obimne građevinske radove da bi se izgradili kapaciteti i sadržaji koji bi optimalno zadovoljili turističke potrebe. Sa druge strane, ako se takvi kapaciteti i sadržaji i nedovoljno koriste van sezone, a to je veći deo godine, postavlja se pitanje ekonomske opravdanosti njihove izgradnje. Zaposlenost lokalnog stanovništva u vansezoni je bitno smanjena. Naglašena koncentracija turista u periodu pune sezone dovodi od pojačanih pritisaka i korišćena turističkih motiva i izgrađenih kapaciteta, što uslovljava pojačanu saturaciju prostora i pojavu negativnih ekoloških posledica. Idealna je situacija kada se u periodu pune sezone ostvaruje 30% godišnjeg prometa, tj. 10% prometa po mesecu; ali to je praktično neostvarivo u mnogim turističkim mestima. Eksperti EU su zauzeli tolerantniji i relniji pristup ocenjujući sezonsku koncentraciju prometa do 40% u toku 3 najintenzivnija meseca, kao idealan – održivi razvoj; ukoliko sezonska koncentracija prometa prelazi 40%, nužne su određene inovacije, na planu poboljšanja marketinga, da bi se promet ravnomernije distribuirao tokom godine; dok se koncentracija prometa od

50% u toku 3 udarna meseca, smatra za alarmantno stanje koje ukazuje na skoru pojavu ekonomskih i problema narušavanja životne sredine.

3.2.1.2. Odnos turističkih noćenja i smeštajnih kapaciteta

Ovaj indikator predstavlja indikator ekonomskog obrta koji se ostvaruje u destinaciji. Procenjuje se da odnos pomenutih činilaca ne sme da bude ispod 120 noćenja po ležaju godišnje; ukoliko se on kreće između 120 i 150 noćenja po ležaju, iskorišćenost kapaciteta je prihvatljiva ali nije na optimalnom, održivom nivou; a održivo korišćenje kapaciteta se ostvaruje u slučaju kada vrednost ovog indikatora oznosi 150 ili više noćenja po ležaju.

3.2.1.3. Koeficijent lokalnog turističkog uvećanja ekonomije

Ovaj indikator obuhvata sve direktne i indirektne uticaje koje turistička potrošnja i zaposlenost imaju na lokalnu ekonomiju, jer je poznato da primarna turistička potrošnja se proširuje na čitav ciklus dalje potrošnje, što povoljno utiče na privredu turističkog mesta u celini i regije kojoj pripada. Ovaj koeficijent pokazuje u kom stepenu su proizvodi i usluge receptivnog mesta uključeni u turističko privređivanje. Međutim, još uvek nije definisan način za matematičku operacionalizaciju koeficijenta lokalnog turističkog uvećanja, tako da se on može posmatrati samo sa aspekta uticaja turizma na druge privredne grane u turističkom mestu i njihovoj uključenosti u turističku ponudu.

3.2.2. Indikatori zadovoljstva turista

3.2.2.1. Ponovljene posete turista

Procenat turista koji su ponovo posetili određeno turističko mesto predstavlja indikator zadovoljstva turista. Informacije o ponovljenim turističkim posetama određenom mestu prikupljaju se u najvećem broju slučajeva anketiranjem posetilaca, ali ovom postupku se ne pristupa na konzistentan i jedinstven način. U pojedinim slučajevima, u ponovljene posete se ubrajaju anketirani turisti koji imaju želju da ponovo posete mesto boravka, a u drugim, anketirani turisti su to već učinili. Po mišljenju eksperata EU, najbolje je za indikator uzeti procenat ponovljenih poseta u određenom mestu tokom proteklih 5 godina. Kada se ovaj procenat kreće između 30% i 50%, zadovoljstvo turista se ostvaruje na još višem nivou, što pruža nosiocima politike priliku da pokušaju da utiču na izmenu ponašanja turista i prilagode ga uslovima lokalne prorodne i kulturne sredine, da u većoj meri koriste javni prevoz umesto privatnog automobila, da shvate heterogenost dugoročnih turističkih ciljeva u datoj oblasti i sl.

3.2.3. Kulturni indikatori

3.2.3.1. Odnos smeštajnih kapaciteta i broja lokalnog stanovništva

Indikator, kako kulturnog uticaja u pogledu arhitektonskog izgleda turističke oblasti ili mesta, tako i zahteva za obezbeđenjem neophodne infrastrukture, što opterećuje budžet lokalnih zajednica, ako je broj ležaja viši od 1,6 puta veći od broja stanovnika, situacija se može oceniti nepovoljnom jer lokalna zajednica trpi veliki pritisak intenzivne turističke izgradnje; dok je proporcija od 1,5:1 ili manja, povoljnija i prihvatljivija po lokalnu zajednicu. Činjenica je da pomenuta srazmera u velikoj meri varira, zavisno od prirodnih karakteristika, tipa smeštaja, intenziteta i vrste turističkog prometa koji se razvija na određenom prostoru.

3.2.3.2. Intenzitet turizma

Indikator koji ukazuje na stepen kulturne saturacije lokalne sredine. Previsok nivo kulturne saturacije negativno utiče na lokalnu zajednicu, narušava njen kulturni identitet i umanjuje kvalitet turističkog doživljaja. Predstavlja se odnosom godišnjeg broja turističkih noćenja (izraženog u hiljadama) i broja domicilnog stanovništva (izraženog u stotinama).Međutim u praksi je teško pronaći turističko mesto u kome se vrši precizna evidencija izletničkog prometa – što bi upotpunilo kulturni indikator.

Mogućnosti za primenu ovog indikatora su veoma ograničene u ruralnim oblastima, nacionalnim i regionalnim parkovima, koji privlače veliki broj izletnika koncentrisanih na nekoliko najatraktivnijih mesta. U takvim slučajevima pogodnije je kao indikator koristiti broj izletnika prema broju mesta za parkiranje, pri čemu se odnos od 2,5 posetioca po jednom parking mestu, smatra najpovoljnijim i koristi kao standard u izradi prostornih planova nacionalnih parkova. Potrebno je uporediti prosečan broj izletnika u toku godine sa brojem izletnika u danima 5 najfrekventnijih vikenda u punoj sezoni, ali to iziskuje detaljna istraživanja koja su veoma retka u praksi.

3.2.4. Socijalni indikatori

3.2.4.1. Učešće turizma u lokalnom neto društvenom proizvodu

Procenat učešća turizma u ukupnoj vrednosti lokalnog neto društvenog proizvoda je indikator koji pokazuje u kojoj meri lokalna zajednica ostvaruje koristi od turizma. Ovaj indikator treba porediti sa nivoom zaposlenosti lokalnog stanovništva u turizmu.

3.2.4.2. Nezavisnost lokalne turističke privrede

Odnos između procenta turističkih poseta koji se ostvaruje neposrednim bukingom i procenta posetilaca koji stižu posredstvom inostranih ili domaćih turoperatora, predstavlja indikator korisnosti turizma po lokalnu zajednicu. U primorskim centrima masovnog turizma, u kojima se veliki procenat turističkog prometa nalazi pod kontrolom međunarodnih turoperatora, ima implikacije na visinu novostvorene vrednosti lokalne zajednice, ali i na promenu karaktera i izgleda takvih centara.

3.2.5. Indikatori stanja životne sredine

3.2.5.1. Korišćenje zemljišta za izgradnju

Odnos površine zemljišta predviđenog za turističku izgradnju i njegovog dela na kome je izgradnja već realizovana, predstavlja indikator mogućeg, ali ne i obaveznog, ubrzanog i nekontroliasnog razvoja u budućem periodu. To nameće potrebu poređenja prostornih i urbanističkih planova sa mapama koje prikazuju gustinu izgrađenih objekata. Ako u alpskim centrima, na površinama predviđenim za turističku izgradnju, nerealizovana turistička izgradnja prelazi 20% situacija se može oceniti alarmantnom. Obimni građevinski radovi u narednom periodu podrazumevaju i negativne posledice po životnu sredinu. U takvim slučajevima najbolje je odustati od potpunog ostvarenja planskih zadatka, reducirati površine predviđene za izgradnju i transformisati ih u zelene pojaseve ili zaštićena dobra.

3.2.5.2. Promene u nameni korišćenja zemljišta

U ruralnim oblastima, planinskim predelima, nacionalnim i regionalnim parkovima, procenat promene namene poljoprivrednog zemljišta u periodu od 5 godina smatra se prikladnim indikatorom uticaja turizma na promenu namene korišćenja

zemljišta i transformaciju pejzaža. Ukoliko je taj stepen veći od 2% zabrinjavajuće je i potrebno je ovakve trendove usporiti, s ciljem oživljavanja tradicionalnih poljoprivrednih farmi i njihovog uključivanja u turističku ponudu.

3.2.5.3. Dolasci turista prema vrsti transporta

Procenat turista koji ne koriste privatni automobil, je važan indikator potencijalne saobraćajne zagušenosti, problema parkiranja, nivoa buke i kvaliteta vazduha u određenoj oblasti. Poželjno je da turisti koriste javni autobuski i železnički saobraćaj. Podaci pokazuju da u Evropi i dalje najveći broj turista putuje svojim privatnim automobilima, naročito kada je reč o posetama ruralnim oblastima i da je veliki uspeh u pogledu zaštite životne sredine ostvaren, kada se u određenom mestu registruje 10% turista koji nisu doputovali svojim privatnim automobilom.

3.2.5.4. Izgradnja i korišćenje infrastrukture u skijaškim centrima

U planinskim centrima zimskog turizma stepen korišćenja žičara i skiliftova, kao i proporcija između skijaške infrastrukture i broja ležaja, predstavljaju indikatore zauzimanja zemljišta za potrebe razvoja turizma, ekonomske rentabilnosti korišćenja izgrađenih infrastrukturnih sadržaja i kulturne saturacije date oblasti. Proporcija između dužine ski liftova ili žičara i broja ležaja koja je veća od 1,2:1 i procenat korišćenja ski liftova koji se kreće između 35% i 50%, ukazuju na održiv razvoj turizma. U suprotnom, nameće se zaključak da se izgrađeni sadržaji ne koriste na racionalan način, dok je zemljištu nepotrebno izmenjen prirodan izgled.

3.2.5.5.Ostali indikatori stanja životne sredine

Podatke koji se odnose na korišćenje energije, potrošnju i prečišćavanje vode, stvaranje čvrstog otpada, veoma je teško sakupiti na nivou turističkog mesta ili regije. Do sada još uvek nema preciznih indikatora za korišćenje energije i vode, odnosno količinu

stvorenog otpada po turisti. Ono što se može očekivati u skorijoj budućnosti je da svi učesnici u turističkom prometu, u granicama svojih mogućnosti, nastoje da smanje količinu utrošene energije i racionalno koriste prirodne resurse.

IV PROSTORNO PLANIRANJE ODRŽIVOG RAZVOJA PLANINSKIH PODRUČJA

Savremeni održivi razvoj ne može biti uspešan ako se njime kontinualno ne upravlja integralnim i efikasnim upravljačkim mehanizmima, među kojima planiranje, a posebno prostorno planiranje, zauzima najznačajnije mesto. Shodno ovom predmetu, prostorno planiranje održivog razvoja planinskih područja predstavlja specifičan vid planiranja razvoja i uređenja prostora sa dominantnim udelom prirodnih uslova i resursa, što implicira specifične oblike planova i u njima specifičan tretman ciljeva, planskih rešenja, odredbi implementacije i dr. Takvo specifično planiranje je ipak sastavni deo ukupnog planiranja i prostornog planiranja, i treba da se zasniva na aktuelnoj filozofiji i savremenim teorijsko-metodološkim dostignućima nauke i struke planiranja.

Teorijsko-metodološke osnove izrade prostornih planova, koji čine dokumenta za upravljanje održivim razvojem aktivnosti i uređenjem prostora planinskih područja, obuhvataju teorijsko-metodološka saznanja i praktična iskustva u oblasti savremenog prostornog planiranja i planiranja prirodnih područja. Ova saznanja i iskustva odnose se na tretman predmeta, pristupa, sadržaja, metoda i tehnika izrade prostornih planova, programa, studija i drugih dokumenata nacionalnog, regionalnog i lokalnog nivoa, u skladu sa novim pristupima integralnog, kontinualnog i problemskog planiranja. Obavezni kontekst savremenog planiranja i prostornog planiranja je koncept održivog razvoja, sa kojim je suštinski u skladu filozofija novih planskih pristupa, ali kome treba prilagođavati pojedine elemente tih pristupa. kao što i koncept održivog razvoja treba razvijati i proveravati na konkretnim slučajevima.

Glavni planski dokumenti, kojima se, u sistemima planiranja savremenih zemalja Zapada, utvrđuju rešenja i politike održivog razvoja i uređenja planinskih prostora, su prostorni planovi turističkih i zaštićenih prirodnih i kulturnih regija i subregija, kao planovi područja posebne namene.

Budući da planinska područja u Srbiji većim delom obuhvataju najpasivnije nacionalne prostore, bez većeg društveno-ekonomskog interesa za antropogeni razvoj (interes se ograničavao uglavnom na prirodnjačka istraživanja, šumarstvo. lov i funkcije odbrane), njihovo planiranje je dosta zaostajalo za palniranjem razvijenih, dolinskih antropogenih prostora. Turizam i rekreacija kao razvojni motivi organizovani su najpre na nižim planinskim područjima za letnje korišćenje, na osnovu urbanističkih planova neposrednih lokaliteta, uglavnom bez planskog tretmana okruženja i šire ponude u prostoru. Tek nakon ozrade Regionalnog prostornog plana područja Kopaonika (Stadion.projekt, 1970), kao prvog planinskog prostornog plana planinskog područja u Srbiji, otvara se šire interesovanje za turistički i ukupni razvoj pasivnih planinskih i drugih prirodnih prostora, odnosno za njihovo prostorno planiranje, što je rezultiralo izradom i afirmacijom više prostornih planova područja posebne namene, po pravilu subregionalnog nivoa.Ovaj rad se bavi analizom mogućih pretnji, kao i koristi koje od razvoja turizma mogu imati prirodna, zaštićena područja, koja su sve više preplavljena turistima i turističkim aktivnostima. Postojeće stanje biće pojašnjeno na primeru planine i nacionalnog parka Kopaonik, jednog od sedam parkova prirode, koji je ozbiljno ugrožen stalno rastućim brojem turista i turističkih aktivnosti. Stoga, temeljem analize problema s kojima se suočava ovaj park prirode s obzirom na razvoj turizma, biće date preporuke koje se odnose na implementaciju mogućih politika i mera kojima se može učiniti održivim razvoj, ne samo parka prirode nego i turizma kao delatnosti.

4. 1. Izazovi razvoja turizma na zaštićenim područjima

Zaštićena područja predstavljaju jedinstveni geografski prostor s aspekta ekologije, ali i ljudskog razvoja. Njih karakteriše visoka koncentracija populacije i ekonomskih aktivnosti koje uzrokuju konflikte oko načina upotrebe resursa, intenzivnog korišćenja zemljišta, urbanizacije, kao i ekološke degradacije.

Osim toga, evidentna je i rastuća prostorna neravnoteža u razvoju, i to u terminima broja stanovnika i ekonomskih aktivnosti, između dinamičnih zaštićenih područja, koja su gusto naseljena i na kojima se zemljište intenzivno koristi i troši, kao i često odumirućih prostora u unutrašnjosti područja (kao i na njegovim rubnim područjima). Urbanizacija se širi, a njeno obeležje su velika gustoća stanovništva i koncentrisanih aktivnosti na samom području (Cocossis, 2002).

Od brojnih aktivnosti koje su koncentrisane na zaštićenim područjima, turizam je svakakonajuticajnija, kako u terminima stalno rastuće turističke tražnje, tako i u terminima turističke ponude koja je prati.

Predviđeni rast turističke tražnje u zaštićenim područjima, zahteva dalju diversifikaciju turističkih proizvoda i destinacija, sa posebnim naglaskom na turističke proizvode okrenute prirodnim sadržajima, uključujući eko turizam, posete nacionalnim parkovima i parkovima prirode, ruralni turizam i sl. Turisti postaju sve sofisticiraniji u svojim zahtevima; to se ne ogleda samo u tražnji za luksuznim smeštajnim kapacitetima koje koriste, nego posebno u terminima očekivanih sadržaja i iskustva putovanja, koji uključuju aspekte poput kulturne autentičnosti, kontakta s lokalnim zajednicama, učenje o flori, fauni, specijalnim ekosastavima i prirodi uopšte. Takvi trendovi stavljaju turizam u stratešku poziciju da doprinosi ili da šteti održivosti prirodnih i zaštićenih prostora i razvojnog potencijala zajednica u njihovom okruženju.

4.2. Uloga zaštićenih prostora u razvoju turizma

Procenjuje se da je oko 50 % ekološki najbogatijih i najosjetljivijih područja u EU locirano na zaštićenim područjima (Evans, 2005). Mnogi negativni učinci turističkog razvoja, koji proizlaze iz same koncentracije turista, kao i gradnje turističkog smeštaja i/ili infrastrukture, mogu se primetiti u tim područjima. Ti učinci se razlikuju u zavisnosti od vrste posetilaca, oblika razvoja, vremenu poseta, obliku aktivnosti, kao i vrsti zaštićenog područja (Petrić, 2005).

Prema definiciji IUCN-a, zaštićeni prostor predstavlja „prostor na tlu i/ili moru posebno posvećen zaštiti i održanju biološke raznolikosti, kao i prirodnih i s prirodom povezanih kulturnih resursa, kojim se upravlja posredstvom pravnih i ostalih delotvornih sredstava (IUCN, 1994). Ovako široko postavljena definicija omogućava upravljanje zaštićenim područjima imajući na umu mogućnost njegove raznovrsne namene. Da bi povećao razumevanje i promovisao svest o nameni zaštićenih područja, IUCN je razvio sastav kategorizacije koji zaštićena područja deli u 6 grupa, u skladu sa primarnim ciljem upravljačkog procesa. Neki oblici rekreacije i turizma se javljaju kao cilj u svakoj od navedenih vrsta zaštićenih područja, osim u strogom rezervatu prirode. To znači da, iako zaštita bioraznolikosti predstavlja krajnje značajnu funkciju mnogih zaštićenih područja, ona nikako nije jedina, a u mnogim zaštićenim područjima niti najznačajnija svrha njihovog postojanja..

Turizam u zaštićenim područjima stvara koristi ,kao i štete. Ovi efekti u međusobnoj su interakciji na različite načine. Potencijalne koristi od turizma u zaštićenim područjima su: porast zaposlenja za lokalno stanovništvo, porast dohotka, stimulisanje i diversifikacija lokalne ekonomije, podsticanje lokalne proizvodnje, doprinos očuvanju prirodnog i kulturnog nasleđa, podrška istraživanju i razvoju dobrih ekoloških navika, podrška ekološkoj edukaciji posetilaca i lokalnog stanovništva itd. Negativni učinci proizlaze iz samih turističkih poseta, ali mnogima se može kompetentno upravljati, a time ih i umanjiti. Trošak turizma u zaštićenim područjima poprima tri oblika; finansijsko-ekonomski (porast troškova sigurnosti, zapošljavanja dodatnog osoblja i gradnja objekata potrebnih turistima itd.), društveno-kulturni (različiti konflikti između turista, ciljeva turističkog razvoja i rezidenata), kao i ekološki troškovi (degradacija okoline, gubitak bioraznovrsnosti, itd.).

Uloga zaštićenih prostora ima sve veće značenje u razvoju turizma. Ova se tvrdnja može potvrditi i narednim brojkama koje su predstavljene u istraživanju Instituta za turizam iz Zagreba (2007):

- Tražnja za turizmom temeljenim na prirodi čini 7 % od ukupne svetske turističke tražnje; njena godišnja stopa rasta iznosi između 10% - 30%;
- Tražnja za eko turizmom čini između 7 % i 10 % svetske turističke tražnje s godišnjim stopama rasta između 2% i 4%;

- Tražnja za avanturističkim turizmom, koji je takođe temeljen na korišćenju prirodnih resursa raste po godišnjim stopama od 8%.

Uzevši u obzir prethodno predstavljene trendove, očigledno je da posebnu pažnju treba posvetiti upravljanju zaštićenim prostorima radi unapređenja procesa planiranja i kontrole, kako bi se izbegli mogući sukobi između zaštite prirode i razvoja turizma.

4.3. Institucionalni okvir održivog turističkog razvoja Europske Unije

Kako postići održivost u procesu turističkog razvoja na zaštićenim područjima, problem je s kojim se EU suočila već krajem 80-tih godina 20. veka.
Na regionalnoj osnovi, održivi razvoj zaštićenih područja postao je prioritet za sve zemlje potpisnice Konvencije iz Barselone).

Evropska politika okoline doprinosi održivom razvoju turizma sa sledećim direktivama:

- Managing Natura 2000 Sites: Direktiva EU o konzervaciji prirodnih staništa i flore i faune uspostavlja široku mrežu posebnih područja konzervacije i posebnih zaštićenih područja na teritoriju Zajednice

(http://www.europa.eu.int/comm/environment/nature).

- Water Framework Directive: ova direktiva uspostavlja jasne ciljeve s namerom da „do 2015.g. sve evropske vode moraju biti u dobrom stanju te da se voda širom Evrope mora na održiv način koristiti,

(http://www.europa.eu/int/comm/environment/water/waterframework/index_en)

- Kvalitet vode za kupanje; Bathing Water Directive iz 1976.g. dala je obavezujuće standarde za kvalitet vode za kupanje širom EU *(http://www.europa.euint/water/water-bathing/index_en.html)*

- Strategic Environmental Assessment (SEA); SEA direktiva je donesena kako bi se osiguralo da se za vreme izrade, a pre usvajanja regionalnih i lokalnih razvojnih planova i programa izvrši procena njihovog uticaja na okolinu *(http://www.europa.eu.int/comm/environment/eia/home).*

Osim evropskih direktiva i nacionalnog zakonodavstva, zemlje članice EU su potpisnice i međunarodnih sporazuma koji imaju za cilj zaštitu prirodne raznolikosti i bogatstva, kao i ograničavanja učinaka zemalja na klimatske promjene, tj. Konvencije o biološkoj raznolikosti *(http://www.biodiv.org)* i protokola iz Kyota.

Za turizam su takođe veoma značajni i neki od alata nastali na dobrovoljnoj osnovi.

- Environmental and Audit Management Scheme (EMAS); ovo je dobrovoljni sastav upravljanja za preduzeća i organizacije koje žele na trajnoj osnovi usavršavati svoje operativne ekološke mere zaštite bez obzira na praksu koju im nalaže zakon. Ovom shemom podražavaju se mere koje su čak detaljnije od mera definisanih načelima međunarodnog standarda ekološkog upravljanja u preduzećima, ISO 14001.

(http://www.europa.eu.int/comm/environment/emas/indey_en.html).

- Evropske eko-marke za usluge turističkog smeštaja (EU Flower) *(http://www.eco-label.com.default.htm)*

- Temeljna orijentacija održivosti evropskog turizma; naglašava potrebu osiguravanja koegzistencije različitih politika i mera Zajednice koje se tiču održivosti turizma i konkurentnosti turističke industrije

(http://www.europa.eu.int/comm/enteprise/services/tourism/index_en.html)

- Evropska povelja za održivi turizam u zaštićenim područjima pripremljena je od strane EUROPARC-a, saveza evropskih nacionalnih parkova i parkova prirode. Ova povelja priznaje posebne okolnosti funkcionisanja parkova i postizanja ravnoteže između potreba životne sredine, posetilaca i zajednice domaćina. *(httm://www.europarc.org/European-charter.org/Documents/charter_full_text.pdf)*

Na nacionalnoj/lokalnoj osnovi, većina država ima vlastito zakonodavstvo u domenu planiranja, zaštite životne sredine i vlasničkih prava koje je relevantno za održivi turistički razvoj. Većina zahteva za održivim turizmom sadržana je u (ne statutarnim) politikama, strategijama, planovima i dobrovoljnim sporazumima. Usmeravanje ekoloških procesa često se sprovodi posredstvom načela definiranih u Lokalnoj Agendi 21 *(http://www.gdrc.org/uem/la21/la21.html)*.

Postoje različita pravila koja se odnose na opštuu ekološku praksu i propise pri gradnji (koji se primenjuju kako na turizam tako i na ostale sektore), dok posebne zakonske regulative koja se odnosi na „ozelenjavanje“ turizma, nema. Pristup je uglavnom temeljen na uveravanju, uz subvencioniranje obuke, savetovanja, davanja finansijske pomoći onima koji uvode ekološku praksu i/ili davanje posebne marketinške potpore onima koji imaju eko akreditacije (Evans, 2005).

4.4. Kako tretirati planine u XXI veku

Usled opšte ugroženosti planinskih ekosistema na konferenciji Ujedinjenih Nacija o životnoj sredini i razvoju (UNCED) Rio 1992.), ukazano je na značaj planinskih područja za život i razvoj stanovništva, za nizijska područja i stepen ugroženosti ekosistema. Rezultat je sadržan u poglavlju Agende 21 pod nazivom "Upravljanje osetljivim ekosistemima:održivi razvoj planinskih ekosistema", sa ciljem da se izbegne sukob između potreba za zaštitom životne sredine, kao globalnog interesa šire zajednice, i razvojnih potreba lokalnih zajednica. Promovisan je "održivi razvoj" kao nova filozofija življenja.

Već 1993. godine Savezna Vlada donosi "Rezoluciju o politici zaštite životne sredine u SRJ (juna) i Rezoluciju o politici očuvanja biodiverziteta u SRJ (decembar).

Brojnim zakonskim i podzakonskim aktima, čine se pokušaji da se ove politike uvedu u život. Ali, institucije formirane za sprovođenje politike zaštite životne sredine,

deluju pre kao šminka za nerazumna i neznalačka ponašanja prema prirodnim resursima, nego kao pravni i profesionalni subjekti.

Stanje u planinskim područjima karakteriše poodmakla populaciona, ekonomska i ekološka degradacija. Ovo stanje ima svoju "filozofsku" predistoriju. Učinjeno je sve, bar u našoj zemlji, da se degradira život planinskom stanovniku. Sve mere tadašnjeg "novog svetskog poretka" komunizma, bile su okrenute ka jednom cilju: od seljačke napraviti proletersku zemlju sa jakom radničkom klasom, kao garancijom brzog socio-ekonomskog napretka. Selo je gotovo potpuno uništeno u planinskim područjima, a stanovništvo se razišlo po gradovima.

Sa umiranjem sela nestalo je i ekstenzivnog korišćenja- održavanja planinskih prostora, a preostale su samo sitne štete koje je lokalni stanovnik, u svojoj borbi za preživljavanje, nevoljno činio prirodi, sa kojom je inače živeo u slozi.

Novo zlo mnogo ozbiljnije ugrožava planinu - stihijna eksploatacija šuma, neplansko probijanje puteva, otvaranje kamenoloma, površinska eksploatacija rude čak i na vrhovima planina, zaposedanje vrhova planina civilnim i vojnim relejima, bazama i sličnim objektima ograđenim bodljikavom žicom i nedostupnim za posetioce, nekontrolisana neplanska izgradnja turističkih objekata i neodgovorno korišćenje prostora od strane urbanog, a necivilizovanog stanovništva, prodor automobila, izletnika i požara u planinskim područjima. To je opšta slika aktuelnog stanja u našim planinskim područjima, ali nažalost, nigde nepostoje konkretni- egzaktni podaci o trenutnom stanju pojedinačnih planina i ugroženosti planinskih ekosistema.

Korišćenje planinskih područja kao zona privrednog razvoja vezuje se posebno za neobnovljive resurse, kao što su mineralne sirovine i standardno za šumsku eksploataciju, kao i za razvoj turističke privrede. Planine se koriste na bazi pojedinačnih planova i programa, bez sistemske i prostorno-funkcionalne povezanosti. Resursi planine su mnogo značajniji i mnogo raznovrsniji, naročito oni obnovljivi koji se zasnivaju naživom svetu, ali i na klimatskim, hidrološkim, pedološkim i drugim potencijalima kojima planine raspolažu.

Populaciona, ekonomska i ekološka degradacija planinskih teritorija izvršena je kod nas u XX veku i razvojni potencijali planina za optimalan održivi razvoj u XXI veku,

predstavljaju dovoljan razlog za pokretanje kontinualnog naučno-stručnog procesa o reafirmaciji planinskog područja u okviru širih prostora.

Cilj da se grupišu sva dosadašnja znanja, istraživanja i iskustva u zemlji, kao i da se omogući organizovan transfer znanja, tehnologija, standarda, normativa, propisa i opreme za planinu iz razvojnih zemalja Evropske unije, a za potrebe planinskih područja Jugoistočne Evrope.

Erozija tla ima dramatične posledice:devatiranje izazvano poplavama i klizištima u dolinama. Interes je da se osigura da ljudi koji su do sada vodili računa o predelu, ti rade i dalje.

Teže je zaraditi za život u planinskim regionima:

- tamo je skuplje proizvoditi,
- tržišta su udaljenija,
- zemljište je manje plodno,
- klima je estremnija,
- distance su veće,
- servisi su teže dostupni i manje profitabilni.

Sa druge strane, postoje i pozitivne strane planinske poljoprivrede i ekonomije. Kvalitet i autentičnost njihovih produkata su nedostižni.

Izolacija je hendikep, ali može biti i prednost u zadržavanju organske i tradicionalne metodologije proizvodnje i konzervacije biodiverziteta.

U stvarnosti, prirodne retkosti naših planina zahtevaju mnogo od ljudi i traže veliko zalaganje planinske zajednice da bi ih održale.

Po svojoj osnovnoj i prioritetnoj nameni očuvanja, unapređenja, zaštite i prezentacije posebnih prirodnih i kulturnih vrednosti nacionalnog značaja, Nacionalni park Kopaonik je proglašen kao prirodno dobro od izuzetnog značaja u I kategoriji. Međunarodni status parka nije utvrđen, a po kategorizaciji IUCN pripada II kategoriji..

Uz vrednosti nepokretnih kulturnih dobara, ovi uslovi i vrednosti kvalifikovali su Kopaonik kao nacionalni park u rangu ostalih proglašenih nacionalnih parkova u Srbiji (Fruška Gora, Đerdap, Tara i Šar planina). No, zbog ugroženosti temeljnih prirodnih fenomena, u odnosu na evropske kriterijume u oblasti zaštite prirode, Nacionalni park

Kopaonik danas pre pripada kategoriji parkova prirode. Prirodne vrednosti Nacionalnog parka Kopaonik nisu tretirane u prirodnoj prostornoj celini, budući da Parkom nije obuhvaćen planinski prostor na severu AP Kosovo i Metohija, koja je u vreme proglašenja Nacionalnog parka imala status državnosti, odnosno koja je danas pod upravom UMNIK i privremene institucije Vlade Kosova. Sa prioritetnom namenom Parka najkompatibilnija je njegova namena zaštite i korišćenja nacionalnog i regionalnog izvorišta voda (gornji slivovi Rasine i Toplice), a zatim turizam, pod uslovom da se ispune zahtevi njegove održivosti u zaštićenim prirodnim područjima.

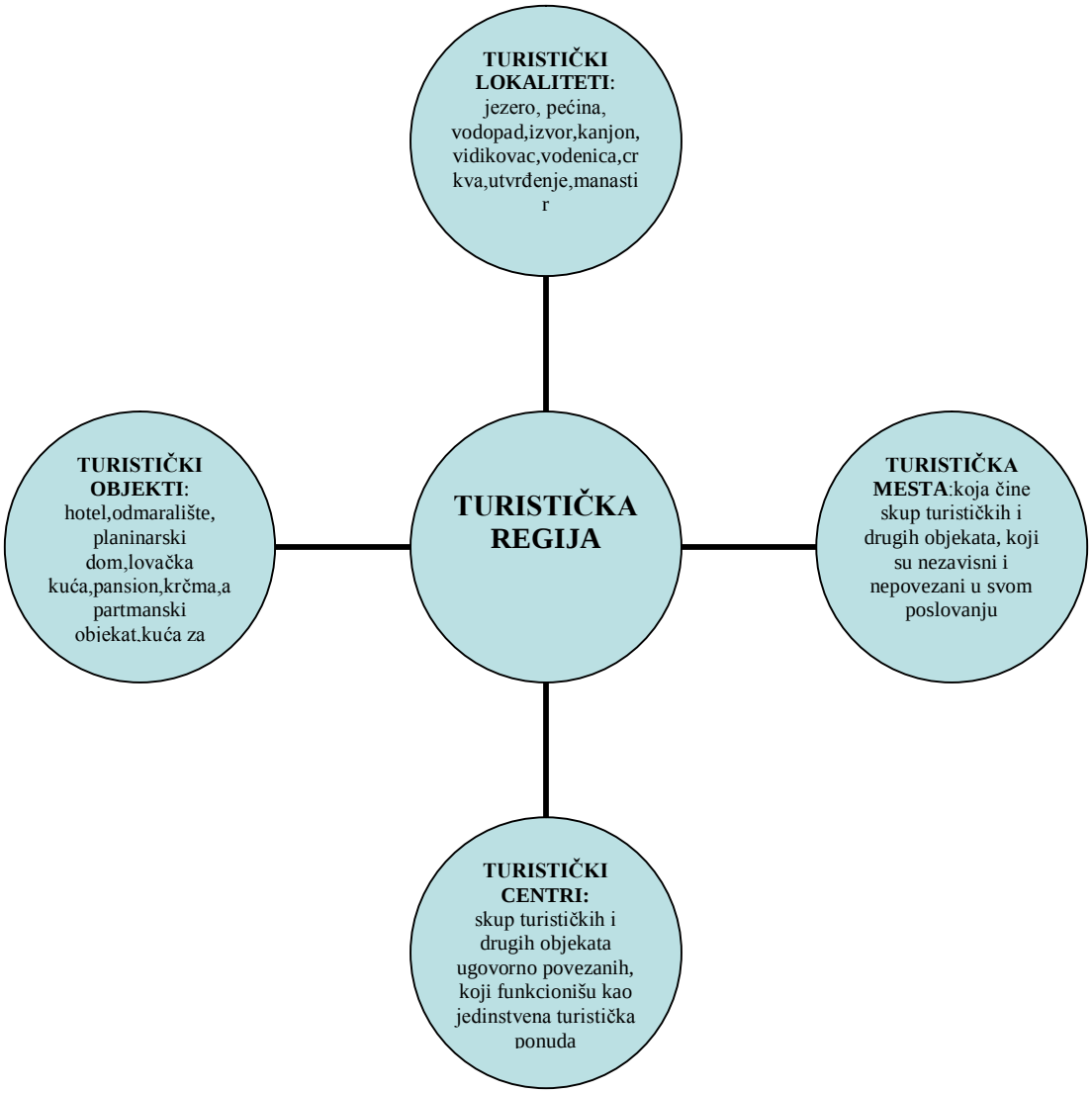
Regionalni i nadregionalni nivo razvoja, područje Nacionalnog parka Kopaonik postiglo je samo u pogledu planinskog turizma, prvenstveno zimskog (alpsko skijanje). Zahvaljujući značajnim, pretežno državnim ulaganjima, stvoren je nov turistički proizvod i imidž glavnog zimskog turističkog centra Srbije. Ova delatnost predstavljaće i nadalje glavnu razvojnu šansu Kopaonika i određivati njegov regionalni i nadregionalni status, pod uslovom da bude integrisana u jedinstvenu regionalnu ponudu i da integriše sve lokalne i regionalne komplementarne delatnosti i sadržaje (poljoprivredu i sela, malu privredu, saobraćaj i drugo), naravno uz ostvarivanje prioritetne namene i funkcija Nacionalnog parka.

Regionalni aspekt integralnog razvoja područja Nacionalnog parka iniciran je u PP RS (Razvoj turizma i organizacija turističkih prostora), ustanovljenjem turističke regije međunarodnog i nacionalnog ranga, sa dominantnim regionalnim polovima razvoja - Turističkim centrom Kopaonik i Vrnjačkom Banjom, čija razvijenost i funkcionalna kompatibilnost zavređuju prioritet za formiranje prve destinacije integralne turističke ponude i integralnog razvoja na bazi turizma u Srbiji. Po potencijalima svog geografskog i saobraćajnog položaja, karakteru, prirodno-geografskim karakteristikama, integrativnosti sa komplementarnim ponudama okruženja i drugo, Kopaonik prema nacionalnog centra Beograd i makroregionalnih centara Niša, Kragujevca, Prištine i Novog Sada, a po posetiocima prednjači Beograd, zatim Niš i Novi Sad. Dostizanje statusa Kopaonika kao pola integralnog razvoja, kome će gravitirati i ostala urbana područja Srbije, uslovljeno je značajnijim socio-ekonomskim razvojem Republike u okviru Evrope i sveta. Po turističkom prometu i diverzifikaciji turističkih usluga

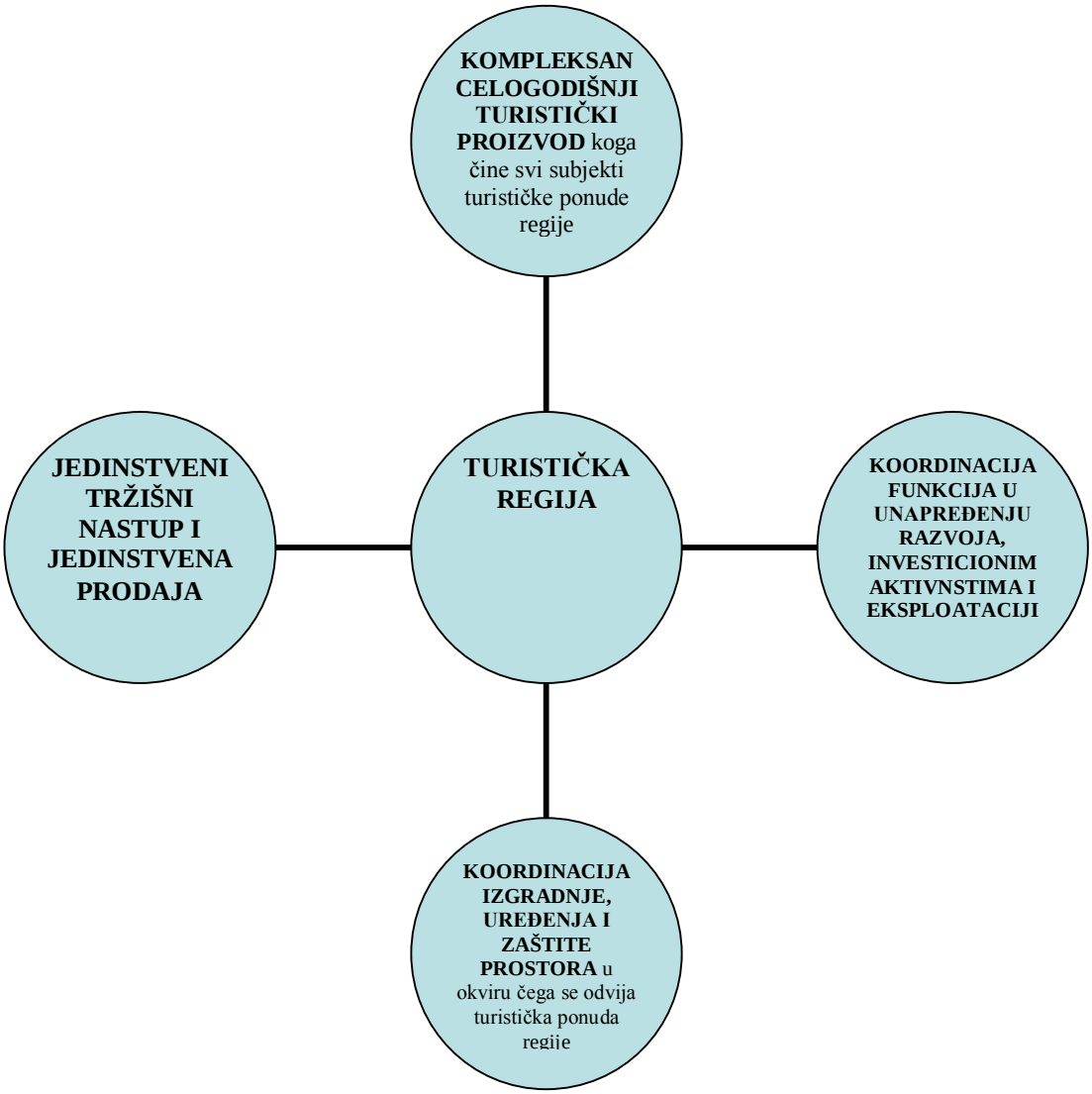
Kopaoniku u Srbiji konkuriše samo Zlatibor, nad kojim ima izrazite prednosti u pogledu zimskog, pa i poslovnog turizma.

4.5. Održivi razvoj turizma i organizacija turističkih prostora u prostornom planu Republike Srbije

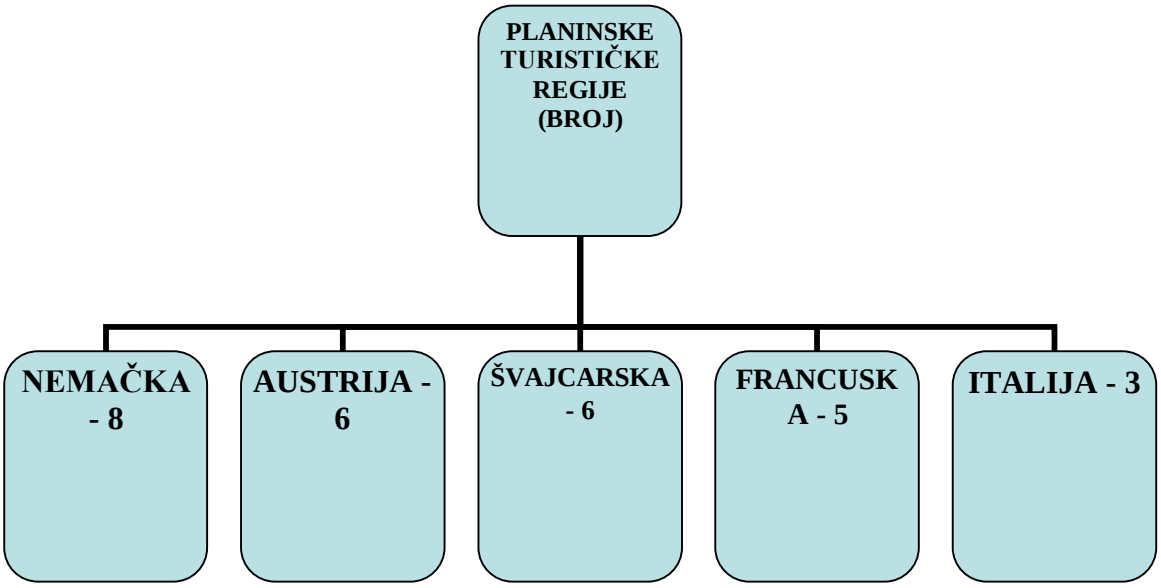
Dugoročni razvoj i organizacija sadržaja i prostora kompleksne integralne turističke ponude Srbije su zasnovani na konceptu regionalizacije turističkih prostora izdvajanja tranzitnih turističkih pravaca i naselja sa dominantnom turističkom funkcijom, kao i rangiranja ovih turističkih celina po dugoročnim razvojnim potencijalima. U tom smislu, dugoročni razvoj i organizacija turističke ponude Srbije koncipirani su u sledećim prostorno-funkcionalnim celinama:turističke zone, turističke regije, tranzitni turistički pravci, gradski turistički centri i banje.

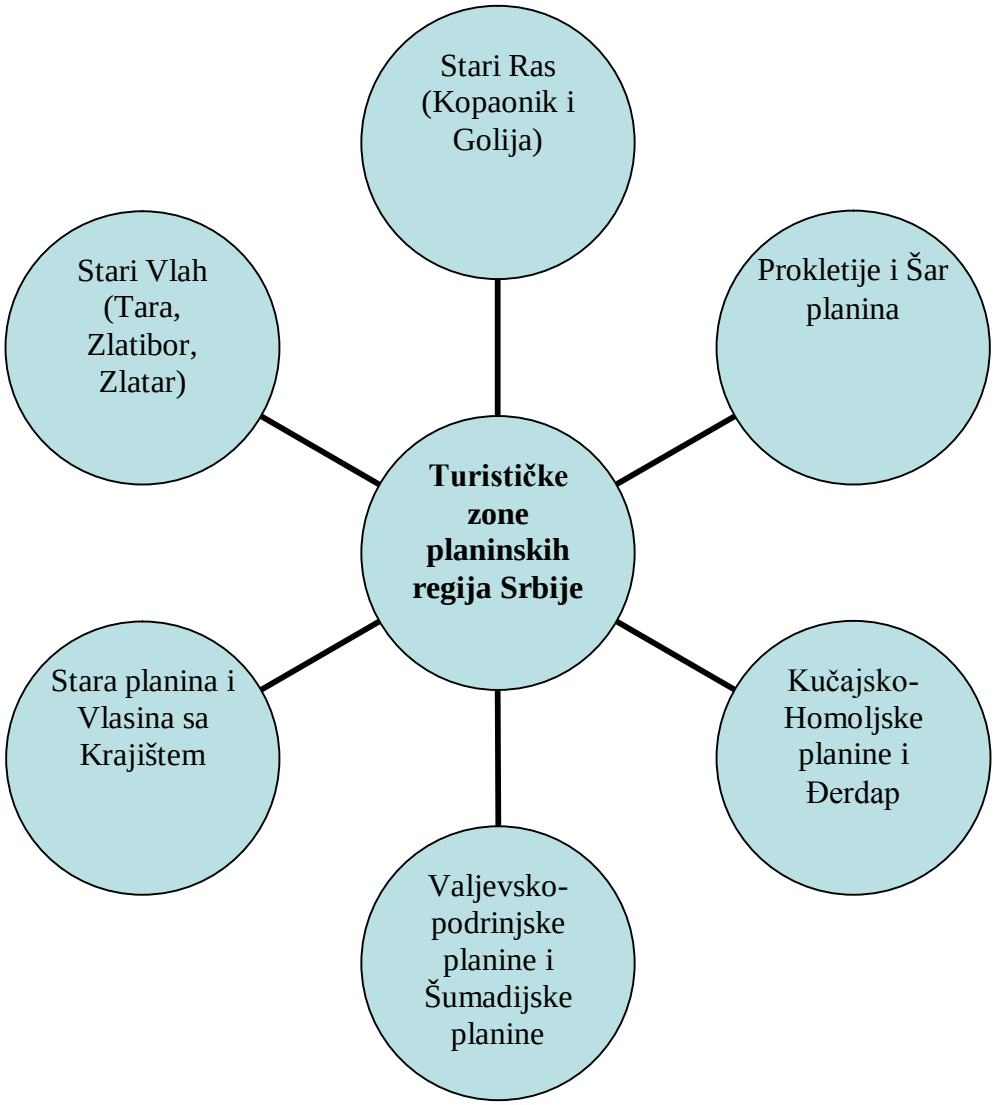
Dijagram 1. Segmenti turističke regije

Dijagram 2. Poslovne veze turističke regije

Dijagram 3. Planinske turističke regije u zemljama sa višim stepenom razvoja planinskih područja

Dijagram 4. Turističke zone planinskih regija Srbije

4.6. Hrvatska zaštićena područja i razvoj turizma

Zaštita biološke raznolikosti u Republici Hrvatskoj obezbeđuje se posredstvom Zakona o zaštiti prirode (1994, 2005). Njime je određeno 8 kategorija zaštićenih područja i definisana je uloga i odgovornost ključnih subjekata. U okvirima ovog Zakona, a predvođena Ministarstvom zaštite okoliša i prostornog uređenja, Hrvatska je preduzela korake da zaštiti svoje ekosastave. Pod državnu zaštitu je stavljeno 8 nacionalnih parkova i 11 parkova prirode dok su ostala, manja ili manje značajna staništa bioraznolikosti stavljena pod zaštitu županija i upravljanje županijskih javnih institucija. Za potrebe upravljanja svakim od nacionalnih parkova i parkova prirode osniva se javna ustanova.
Značajno je naglasiti da je 7 od ukupno 8 nacionalnih parkova, kao i 6 od ukupno 11 parkova prirode locirano je na jadranskim obalnim područjima. Čak 3 nacionalna parka i 2 parka prirode su morski ekosastavi. Ako ovo stavimo u kontekst činjenice da se preko 90% turističkog prometa u Hrvatskoj odvija na obalnom području (88,95% u terminima dolazaka i 95,76% u terminima noćenja), postaje jasno koliku opasnost predstavlja ovako snažna turistička industrija za ova osetljiva područja. Broj posetioca u zaštićenim područjima Republike Hrvatske raste po godišnjoj stopi od 13% u poređenju s opštim rastom posetilaca u zemlji od 7% (Institut za turizam, 2007).

Godina	Nacionalni parkovi	Parkovi prirode	UKUPNO posetioci u zaštićenim područjima (u 000)
	Dnevni posetioci u 000)	Dnevni posetioci u 000)	
1997	659	-	659
1998	742	-	742
1999	638	-	638
2000	1,139	22	1,161
2001	1,370	58	1,428
2002	1,536	140	1,676
2003	1,570	157	1,727
2004	1,776	365	2,141
2005	1,987	324	2,311
2006	2,022	338	2,360

Tabela Turistička potražnja za hrvatskim nacionalnim parkovima i parkovima prirode u 2006.g.

Izvor: prilagođeno prema: Institut za turizam Zagreb, Stavovi i potrošnja posetilaca u nacionalnim parkovima i parkovima prirode, TOMAS 2006, Zagreb 2007

Iako tražnja za zaštićenim prostorima stalno raste, turistička potrošnja je još uvek relativno niska, pre svega zbog nedostatka odgovarajuće ponude. Zbog toga ova područja konstantno oskudevaju finansijskim sredstvima, što onemogućuje implementaciju sastava integralnog upravljanja. Ilustracije radi, prosečna dnevna potrošnja u jednom od najposećenijih nacionalnih parkova, tj. Plitvičkim jezerima iznosi svega 17 Evra dnevno, u Nacionalnom parku Krka 26 Eura, a na Brionima 24 Eura dnevno po posetiocu.

Što se tiče parkova prirode, dnevna potrošnja po posetiocu još je skromnija. Tako npr. u Kopačkom ritu turisti troše u proseku dnevno 8 Evra, a u Biokovu samo 6 Eura po osobi (Institut za turizam, 2007).

4.6.1. Opšta obeležja planinskih predela

Planinski predeli predstavljaju specifičnu mogućnost organizacije turizma zasnovanog na prirodi. Paradoksalna je činjenica da se planine smatraju metaforama snage i stabilnosti iako zapravo, celokupnom svojom visinom predstavljaju krhke sisteme. Planinski ekosistemi pokazuju slabu toleranciju prema svim aktivnostima koje troše resurse (Singh, 1992). Iz toga proizlazi da planine nisu stvorene kako bi podnosile prevelik broj ljudi budući su po svojoj ekološkoj prirodi veoma delikatne. Brojne studije otkrivaju da čak i prividno pasivno posmatranje planinskih pejzaža može imati poražavajuće posledice ukoliko rezultira ružnim oštećenjima na vegetaciji i tlu u području (Edington i Edington, 1986).
Aktivna fizička rekreacija sama po sebi nosi izraženu mogućnost oštećenja bioloških sistema, što naglašava nužnost ekološkog planiranja i upravljanja, na način da ciljevi razvojne politike budu u saglasnosti s ciljevima rekreacije i zaštite prirodnih resursa u području.

Glavni, objektivni i subjektivni uzroci neefikasnog upravljanja Nacionalnim parkovima:

- nedostatak novca i osoblja;
- nedostatak planova upravljanja;
- nedostatak podsticaja zaštiti bioraznovrsnosti koja bi trebalo biti inicirana od strane zakonodavca;
- lokalne vlasti se ne trude da sprovode u delo zakone ukoliko se time ugrožavaju lokalni interesi ili kratkoročne ekonomske koristi;
- lokalne zajednice tolerišu ilegalne aktivnosti;

- kazne su preniske;
- uopšteno govoreći, zaštićena područja nisu prihvaćena od strane lokalne zajednice budući se na njima nalaze i privatna zemljišta, i
- nisu razvijene mere kojima bi se rešavali nastali sukobi.

Tablica 2 Strategije i taktike upravljanja posetiocima

Strategija	Upravljačke taktike i tehnike
Redukovati upotrebu celog zaštićenog područja	▪ Ograničiti broj posetioca u celom zaštićenom području sezonska ili vremenska ograničenja, raspoređivanje grupa, definisanje veličina grupa, diferenciranje cena) ▪ Obeshrabrivati upotrebu ostalih područja (prethodna rezervacija dolaska na područje, zatvaranje područja) ▪ Zahtevati određene veštine ili opremu ▪ Stavljati prepreke ili barijere kako bi se otežao pristup određenim lokalitetima
Redukovati upotrebu problematičnih područja	▪ Informisati o problemima konkretnog područja ▪ Obeshrabrivati ili zabranjivati dolazak u problematična područja (zoniranjem područja) ▪ Ograničiti broj posetioca ili ograničiti vreme boravka ▪ Eliminisati objekte ili uređaje, popraviti i poboljšati ih u alternativnim područjima ▪ Ohrabriti putovanja neuobičajenim rutama ▪ Utvrditi zahteve za dodatnim veštinama ili opremom ▪ Naplaćivati različite cene ulaznica
Modifikovati lokaciju korištenja unutar problematičnog područja	▪ Obeshrabriti/zabraniti kampiranje ili slične aktivnosti ▪ Locirati objekte i sadržaje na izdržljivijim lokacijama ▪ Ohrabriti ili obeshrabriti putovanja neuobičajenim rutama ▪ Razlikovati posetioce po tipovima

Modifikovati ačin upotrebe i reme korištenja	▪ Ohrabriti korištenje izvan glavne sezone ▪ Obeshrabriti/zabraniti korištenje ondje gde je potencijalni ticaj visok ▪ Uvesti u periodima vršnog opterećenja
Modifikovati način orišćenja i vrstu osetilaca	▪ Obeshrabriti/zabraniti štetne radnje/opremu ▪ Ohrabrivati/zahtevati određenu opremu, veštine, onašanje ▪ Edukovati o etici ponašanja prema netaknutoj prirodi ▪ Obeshrabrivati ili zabranjivati kampovanje u divljini i lovođenje kućnih ljubimaca
Modifikovati čekivanja osetilaca	▪ Informisati posetioce o odgovarajućem korišćenju aštićenih prostora ▪ Informisati o mogućoj zaštiti
Povećati otpornost esursa	▪ Čuvati lokaciju od uticaja ▪ Jačati lokaciju
Zadržati/ obnoviti resurse	▪ Otkloniti probleme ▪ Obnoviti oštećene lokalitete

Izvor: Eagles, F.J, McCool S., Haynes, C.D., Sustainable Tourism in Protected Areas. Guidelines for Planning and Management, WCPA, IUCN, 2002

V NACIONALNI PARK KOPAONIK

5.1. Nacionalni park Kopaonik

Nacionalni park Kopaonik zahvata deo masiva Kopaonika, koji se kao najveća planina centralne Srbije pruža pravcem severozapad - jugoistok u obliku razgranatog grebena dužine oko 82 km i širine 40-60 km, na površini od oko 2.750 km^2. Sam Nacionalni park proteže se većim delom na relativno blago diseciranoj planinskoj površi (nazvanoj i Ravni Kopaonik), visine od oko 1700 mnv, sa najvišim Pančićevim vrhom (2017 mnv) i više drugih vrhova. Područje Nacionalnog parka zahvata delove teritorija opština Raška i Brus (Raški i Rasinski okrug u južnom delu centralne Srbije), a zaštitna zona Nacionalnog parka delove teritorija opština Raška, Brus i Leposavić (Kosovko-mitrovački okrug u severnom delu AP Kosovo i Metohija).

Sadašnji status Nacionalnog parka Kopaonik utvrđen je Zakonom o nacionalnim parkovima („Službeni glasnik RS" 39/93), prema čijim odredbama je Nacionalni park stavljen pod zaštitu kao područje posebnih prirodnih vrednosti i odlika od ekološkog, naučnog, kulturnog, obrazovnog i zdravstveno-rekreativnog značaja.

Posebna prirodna dobra predstavljaju glavnu vrednost područja Nacionalnog parka, a njihovo očuvanje, revitalizacija i kulturološko korišćenje, uz razvoj turizma i komplementarnih aktivnosti kao razvojne baze lokalnig stanovništva, čine glavni predmet Prostornog plana. Regionalnu komponentu Kopaonika čine njegove veze i odnosi sa ragionalnim okruženjem, odnosno sa centrima tog okruženja. Prema Prostornom Planu Republike Srbije (PP RS), teritorija Srbije podeljena je na 34 funkcionalna područja, a po toj podeli Kopaonik je obuhvaćen funkcionalnim područjima regionalnih centara Kruševac, Novi Pazar i Kosovska Mitrovica. Funkcionalne kompetencije navedenih regionalnih centara u Nacionalnom parku Kopaonik ostvaruju se preko uprava opština Raška i Brus koje imaju direktne teritorijalne nadležnosti nad građevinskim zemljištem u Nacionalnom parku i nad odgovarajućim površinama zaštitne zone Nacionalnog parka (dok je uprava opštine Leposavić nadležna samo za zaštitnu zonu na svojoj teritoriji. Teritorijom Nacionalnog parka upravljaju republičke institucije uprave (JP Nacionalni

park Kopaonik u okviru nadležnosti Ministarstva zaštite životne sredine i prostornog planiranja u pogledu planiranja i izgradnje).

Turizam je na Kopaoniku započeo još tridesetih godina prošlog veka, da bi u prvoj polovini osamdesetih godina postao vodeća privredna delatnost na području Prostornog plana..

Iako se od početka planiranja turizma na Kopaoniku (Regionalni prostorni plan deset kopaoničkih opština iz 1968.), pa nadalje u svim planskim dokumentima insistiralo na ravnomernom razmeštaju turističkih sadržaja između planinskog i podplaninskog područja, težište razvoja ostalo je na Suvom Rudištu, a od ostalih komleksa pokrenuto je Brzeće i započet Srebrnac. Od 30.000 turističkih ležaja predviđenih postojećim Prostornim planom područja Nacionalnog parka Kopaonik iz 1989. godine, oko 15.000 je planirano na planini u Nacionalnom parku, a 15.000 u podplaninskom području, odnosno u zaštitnoj zoni Nacionalnog parka. Od toga, dosad je na području Nacionalnog parka izgrađeno oko 10.500 ležaja, ali ne sa planiranom distribucijom po lokalitetima, već na Suvom Rudištu oko 10.000 umesto planiranih 8.000, na Srebrncu 250 umesto planirane 3.000, bez planirane izgradnje na lokalitetima Jaram i Rendara (planirano ukupno 2.750 ležaja), ali i sa neplanskom vikend izgradnjom na Ciganskoj reci i Gvozdacu (oko 250 ležaja). U zaštitnoj zoni Nacionalnog parka, u blizini Suvog Rudišta i njegovog skijališta niklo je praktično neplanski (iako sa formalnim dozvolama) veliko vikend naselje Lisina/čajetina sa oko 10.000 ležaja (postojećim Prostornim planom Nacionalnog parka predviđeno samo 1.000), uz još oko 1.000 temelja, kao i oko 2.500 planiranih ležaja u Brzeću, dok od planirane izgradnje 12.500 ležaja u Jošaničkoj Banji, Crnoj Glavi, Krivoj Reci, Belom Brdu i drugim naseljima zaštitne zone Nacionalnog parka nije ostvareno praktično ništa (sem nezavršenog hotela i nešto privatnih ležaja u Jošaničkoj Banji).

Ostvarenu ponudu Turističkog centra Kopaonik čini ponuda u prostoru i ponuda turističkih kompleksa i mesta (Suvo Rudište, Srebrnac, Brzeće i Jošanička Banja). Najznačajniji deo ponude u prostoru predstavlja alpsko skijalište na potezu od Pančićevog vrha i Suvog Rudišta do Gobelje i Srebrnca (sa 20 žičarom starije generacije, četiri žičare novije generacije i oko 40 km alpskih staza), kao i nordijske staze Ravnog Kopaonika (pretežno na trasama šumskih i poljskih puteva i staza).

Ostvarena letnja ponuda u prostoru je na znatno nižem nivou i sastoji se od izletničkih i planinarskih staza (postojeći šumski putevi i staze), sa markacijom i delimičnim uređenjem.

Turizam na Kopaoniku razvio se kao rezultat političke i finansijske podrške Republike Srbije u periodu centralizovanog planiranja i odlučivanja i ne može predstavljati adekvatan model razvoja turizma u današnjim tranzicionim uslovima Srbije. Ali, ovaj najveći zimski turistički centar Republike predstavlja nacionalnu vrednost i zajedno sa Nacionalnim parkom treba da bude predmet dalje državne pažnje i podrške, do svog tržišnog osamostaljenja i pune reprodukcije uloženih sredstava. Za planirani razvoj turizma postoje izuzetni potencijali, kako u prirodi Nacionalnog parka, kulturnoj baštini okruženja (posebno nasleđe srednjevekovne srpske države), u izgrađenoj suprastrukturi i infrastrukturi na planini i pod planinom. Stavljanje ovih potencijala u funkciju održive zaštite Nacionalnog parka i razvoja turizma ograničavaju nerešena pitanja institucionalno-organizacionog aranžmana upravljanja razvojem turizma integrisano sa zaštitom i kulturološkim korišćenjem Nacionalnog parka (sa podelom upravnih nadležnosti između ministarstava, JP Nacionalni park Kopaonik i opština), zatim pitanja nedovršene infrastrukture (posebno kanalizacije) i nerazvijenih komunalnih službi, niskog stepena primene i sprovođenja planova i drugo.

Prema Prostornom Planu NP Kopaonik, za određivanje graničnog kapaciteta područja Nacionalnog parka u letnjem periodu usvojeni su sledeći normativi: 1 korisnik po hektaru u zoni I stepena zaštite Nacionalnog parka, 1,5 korisnik po hektaru u zoni II stepena zaštite Nacionalnog parka i 2 korisnika po hektaru u zoni III stepena zaštite Nacionalnog parka. Za zaštitnu zonu Nacionalnog parka ne utvrđuje se normativ graničnog kapaciteta prostora, već se računa sa orijentacionim indikatorom od 3 korisnika po hektaru.

U zimskom periodu, zavisno od realnih potencijala prostora u deset sektora planiranog alpskog skijališta, granični kapacitet jednovremenih korisnika ski-staza, žičara i turističkih kompleksa na području Nacionalnog parka je nešto veći i utvrđuje se na oko 23.000, od toga 15.000 jednovremenih alpskih skijaša (8.690 stacionirano u turističkim kompleksima na području Nacionalnog parka i 6.270 skijaša - dnevnih izletnika), 3.710 stacionarnih neskijaša i nordijskih skijaša, 1.740 dnevnih izletnika - neskijaša i nordijskih skijaša i 2.595 zaposlenih.

Turizam kao vrlo značajna privredna osnova području u narednom periodu će se razvijati bez posebnih ograničenja u sekundarnim turističkim centrima, turističko-seoskim naseljima po obodu Nacionalnog parka i ostalim naseljima sa turističkom funkcijom, u vidovima banjskog, sportsko-rekreativnog, izletničkog i seoskog turizma, uz jačanje elemenata ekološkog i spomeničkog turizma, u integraciji sa Turističkim centrom Kopaonik (posebno povezivanjem preko žičara, kružnog puta i kružne zupčaste železnice) i lokalnim komplementarnim aktivnostima (pre svega sa poljoprivredom, malom privredom i tradicionalnim zanatima, lovstvom i drugom). U formiranju smeštajnih kapaciteta stimulisaće se apartmani, pansioni i domaća radinost, a destimulisati vikend kuće i odmarališta (posebno na novom građevinskom zemljištu van tradicionalnih naselja).

Izgradnja i uređenje naselja, infrastrukture i komunalne opreme na području imaće prioritet u organizovanim funkcionalnim i ambijentalnim naseljskim celinama na glavnim pristupnim pravcima području Nacionalnog parka, kao i u saobraćajnom povezivanju naselja po obodu Nacionalnog parka kružnim drumskim i železničkim saobraćajnicama. Realizacija ovih celina vršiće se u duhu etno-tradicije, a na osnovu odgovarajućih urbanističkih planova i inženjerskih projekata.

- postojanje tradicionalnih sela po obodu Nacionalnog parka sa vrednim etno-nasleđem kulturnih dobara, ambijenata i tradicionalne kulture, sa potencijalnim smeštajnim kapacitetima koji se (uz rekonstrukciju i opremanje) mogu uključiti u seoski turizam, sa nedovoljnom zaposlenošću radno sposobnog stanovništva (posebno uz objektivno moguće proširivanje starosnog kontingenta radno sposobnih seljaka i dalje mogućnosti zapošćavanja u turizmu), sa uslovima proizvodnje, prerade i direktnog plasmana

zdravstveno bezbedne hrane i drugih proizvoda domaće radinosti i drugo; bačije u okviru Nacionalnog parka;

- korišćenje rente iz dosadašnjih ulaganja u izgradnju suprastrukture i infrastrukture u turističkom centru na području Nacionalnog parka i u turističkim naseljima zaštitne zone Nacionalnog parka, kroz domaćinsko gazdovanje građevinskim zemljištem;

- ustanovljenje integrisanog upravljanja zaštitom i razvojem Nacionalnog parka i turizma u JP Nacionalni park Kopaonik i TC Kopaonik, uz podršku republičkih upravnih institucija, organizaciono i kadrovsko unapređenje upravnih institucija na području Nacionalnog parka i interesnih asocijacija u naseljima zaštitne zone Nacionalnog parka.

Od navedenih potencijala znatno su veća sledeća ograničenja razvoja područja Prostornog plana:

- nesprovođenje donetih planskih dokumenata i odstupanje od planskih rešenja sa drastičnim probijanjem kapaciteta na pojedinim lokalitetima i odsustvo bilo kakvog razvoja na drugim planiranim lokalitetima (posebno u podplaninskim selima); neplanska izgradnja novih objekata na lokacijama gde nikad nije bila planirana izgradnja, kao i nelegalna dogradnja postojećih legalnih objekata; drastično zaostajanje uređenja i opremanja građevinskog zemljišta u odnosu na izgradnju suprastrukture (bez programa uređenja građevinskog zemljišta, ili bez njihovog sprovođenja, u oba slučaja sa izbegavanjem plaćanja nadoknada za uređenje i korišćenje građevinskog zemljišta od strane većine turističkih i drugih subjekata); ozbiljno zaostajanje realizacije planirane infrastrukture i komunalne opreme, posebno u pogledu fekalne kanalizacije (tamo gde i postoji, ne funkcionišu postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda), atmosferske kanalizacije i saobraćajnica (nerešen mirujući saobraćaj i otežano zimsko održavanje pojedinih deonica puteva), ali i kod grejanja (na tečna goriva, protivno odredbi planskih dokumenata) i sakupljanja smeća; prepuštanje upravljanja javnim objektima vodovoda, kanalizacije i trafostanica na Suvom Rudištu i Srebrncu GENEKSU, sa ozbiljnim posledicama slabog održavanja postojećih sistema;

- nedovoljna zastupljenost aktivne i kreativne zaštite, uređenja i prezentacije vrednosti Nacionalnog parka (na delu su pretežno zabrane) u nadležnostima i obavezama relevantnih republičkih institucija i organizacija, uključujući i JP Nacionalni park

Kopaonik; nepostojanje programa i značajnijih aktivnosti uređenja predela i prezentacije prirodnih i nepokretnih kulturnih dobara na području Nacionalnog parka i zaštitne zone Nacionalnog parka; nedovoljne investicije u Nacionalni park i nerazvijenost kreativnih pristupa u obezbeđivanju investicija van budžeta, iz aktivnosti u Nacionalnom parku i zaštitnoj zoni Nacionalnog parka; ograničene nadležnosti JP Nacionalni park Kopaonik u zaštiti, uređenju i prezentaciji Nacionalnog parka u odnosu na subjekte turizma, specijalne namene i drugo.

- interno ugrožavanje prirode i prirodnih vrednosti Nacionalnog parka i njegove zaštitne zone, na relativno malim urbanim površinama, ali sa znatnim posledicama, posebno na Suvom Rudištu i u vikend naselju Lisina/čajetina na obodu Nacionalnog parka, a delom i u Brzeću u zaštitnoj zoni Nacionalnog parka - prirodno i antropogeno uslovljena erozija tla, napušteni a nesanirani rudnici, nekontrolisano sakupljanje lekovitog i aromatičnog bilja i divljih plodova; eksterno ugrožavanje od rudarskih, energetskih i industrijskih zagađenja iz okruženja (pretežno sa Kosova), kao i od NATO bombardovanja;

- zapostavljenost kulturne baštine Nacionalnog parka i zaštitne zone, bez zaštite od antropogenog delovanja i spontanog propadanja, bez značajnijih rezultata revitalizacije i prezentacije;

- odsustvo jedinstvene turističke ponude Nacionalnog parka i zaštitne zone Nacionalnog parka, odsustvo kontrole kvaliteta, informacionog i monitoring sistema, specificiranih normativa i standarda i drugo, bez adekvatnog institucionalno-organizacionog aranžamana upravljanja razvojem turizma; substandardnost ponude (posebno kod smeštaja u špicu sezone); ugroženost prirodnih pretpostavki turizma i to: zemljišta od erozije zbog neodržavanja pedološkog pokrivača i travne vegetacije alpskih ski-staza, voda i vazduha zbog neregulisanog saobraćaja, neplanske i neprimerene izgradnje i dogradnje turističkih objekata, nerešeih pitanja otpadnih voda, komunalne higijene i grejanja; neizgrađenost sadržaja letnje turističke ponude i drugo;

sukob interesa i nadležnosti brojnih subjekata na području Prostornog plana, kao glavni ograničavajući faktori upravljanje zaštitom i razvojem Nacionalnog parka kojim bi se rešili glavni problemi u Nacionalnom parku i omogućio razvoj zaštitne zone Nacionalnog parka; neprecizna i nefunkcionalna podela upravnih nadležnosti i nedovoljna saradnja

između nadležnih ministarstava, njihovih institucija, kao i nadležnih državnih javnih preduzeća (u oblastima urbanizma i građevina, zaštite životne sredine, kulture, sporta, turizma, poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, rudarstva i energetike, saobraćaja i veza i drugo), mesnih zajednica i uprava obuhvaćenih opština Raška, Brus i Leposavić (u okviru sadašnjeg statusa Kosova i Metohije) i JP Nacionalni park Kopaonik; nepostojanje jedinstvenog nosioca turističkog razvoja (GENEKS je 1986. godine napustio ulogu nosioca razvoja, uz saglasnost opština i nadležnih republičkih instanci); sukob interesa kod istovremenog gazdovanja skijalištem kao javnim dobrom i komercijalnim hotelskim kapacitetima od strane profitno zainteresovanog preduzeća (GENEKS); nekompletnost u strukturi zaposlenih u JP Nacionalni park; nepostojanje licenci ni standarda za obavljanje delatnosti u Turističkom centru i Nacionalnom parku; zapostavljenost službi za razvoj u turizmu i drugo.

Kriterijumi za realizaciju sadržaja visoko komercijalnog turizma Turističkog centra Kopaonik na području Nacionalnog parka su: podizanje standarda postojećih i izgradnja novih objekata turističkog smeštaja visokog standarda (hoteli, apartmani i pansioni sa 4 i 5 zvezdica, uz pretvaranje postojećih odmarališta i vikend kuća u apartmane i pansione, odnosno zaustavljanje dalje izgradnje odmarališnih i vikend objekata, čime se redukuje postojeći broj ležaja i omogućava kontrola broja ležaja pri izgradnji ostalih kompleksa); podizanje standarda postojećih i izgradnja novih visoko standardnih objekata javnih službi i servisa, rekreacije i sporta, u okviru celogodišnje ponude kompleksa/podcentara i punktova, od istovremenog značaja i za funkcionisanje Nacionalnog parka; podizanje standarda postojećih sadržaja i ostvarivanje visoko standardne turističke ponude u prostoru (skijališta, izletničke staze i drugo), istovremeno u funkciji razvoja turizma i prezentacije Nacionalnog parka; organizovanje aktivnosti i uređenje prostora Nacionalnog parka za specifične vidove ekološke, etnološke i sportsko-rekreativne ponude u prostoru, uz specificiranje delova ili celih turističkih kompleksa i punktova za takve vidove ponude (etno selo, istraživački punkt i drugo); povećanje iskorišćenosti turističkih kapaciteta (240 dana uz minimum 60% zauzetosti) kroz proširivanje asortimana ponude i intenzivniju obradu tržišta tražnje; edukacija svih korisnika prostora o održivom razvoju, zaštiti i korišćenju Nacionalnog parka, odnosno

podizanje svesti posetilaca i lokalnih stanovnika o razvojnim resursima i vrednostima Nacionalnog parka.

Turističkih ležaja u oblasti NP Kopaonik ukupno ima 8.000, od toga 5.600 za skijaše (70%) i 2.400 za neskijaše (30%) i to:

- u hotelima 1.600 ležaja (20%)
- u turističkim apartmanima 4.800 ležaja (60%)
- u odmarališima 600 ležaja (7,5%)
- u odmaralištu specijalne namene 400 ležaja (5%)
- u vikend naselju Pajino Preslo 600 ležaja (7,5%)

1.2 Dnevnih izletnika ukupno 5.300, od toga 4.250 skijaša (80%) i 1.050 neskijaša (20%)

1.3 Službenih ležaja (5% od broja turističkih ležaja) - 400

1.4 Zaposlenih - ukupno 1.780, od čega 1.600 u Turističkom centru (20% od broja turističkih ležaja), 80 u sadržajima Nacionalnog parka i 100 u tehničkim servisima, po 50% stalnih i sezonskih

Bilansi programa kompleksa primarnog Turističkog centra Kopaonik na području Nacionalnog parka prikazani su na sledećim tabelama:

Lokaliteti	Broj ležaja			Broj dnevnih izletnika			Jednovre-meni skijaši	Distribucija skijaša o sektorima skijališta		Zapos-leni	Služb. lež.
	ukupno	skijaši.	neskijaši	ukupno	skijaši	neskijaši	ukupno	osnovni	dopunski	ukupno	ukupno
S. Rudište	8.000	5.600	2.400	5.320	4.270	1.050	9.870	VII-7.250	III-1880 IV-740	1780	400
Jaram	700	490	210	750	450	300	940	V-660	280	70	35
Srebrnac	1.500	1.050	450	1.000	800	200	1.850	VI-1.850	-	350	100
Rendara	2.100	1.470	630	940	750	190	2.220	IX-2.220	-	355	125
Zaplanina	100	80	20	-	-	-	80	III-80	-	40	20
Ukupno	12.400	8.690	3.710	8.010	6.270	1.740	14.960	12.060	2.900	2.595	680

Tabela 7. Bilans programa turističkih kompleksa na području Nacionalnog parka

Opština	Turistički ležajevi															
	ukupno		hoteli		hot. -apart. adržaji		apartmani		odmarališta		pansioni		etno-selo		sportsko elo	
	broj	%	broj	%	Broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Raška	8.400	67,7	1.600	73	-	-	4.800	78,5	1.000	95	900	82,6	-	-	100	100
Brus	4.000	32,3	600	27	1.300	100	1.314	21,5	50	5	189	17,4	547	100	-	-
Ukupno	12.400	100	2.200	100	1.300	100	6.114	100	1.050	100	1.089	100	547	100	100	100

Tabela 8. Struktura turističkih ležaja na području Nacionalnog parka

Osnovne mere i instrumenti politike razvoja turizma prema PP RS su:

1. udruživanje sredstava koja se izdvajaju iz budžeta Republike Srbije preko nadležnih ministarstava, odnosno fonda za razvoj turizma, s privatnim sektorom, naročito za razvoj turističke infrastrukture i opreme (javna skijališta, žičare, uređenje javnih sportskih terena i slično); osnovna sredstva za realizaciju komercijalnih programa i projekata u oblasti turizma obezbeđivaće privatni sektor, po odredbama ovog Plana i planskih dokumenata njegove razrade, uz saglasnost nadležnih ministarstava i Javnog preduzeća „Nacionalni park Kopaonik".

2. objedinjavanje turističke ponude Kopaonika (podcentara TC Kopaonik, sekundarnih turističkih centara i turističko-seoskig naselja, kao i turističke infrastrukture/ponude u prostoru), sa jedinstvenim turističkim standardima, jedinstvenim upravljanjem i marketingom, uz uvođenje institucije turističke licence Nacionalnog parka, kao uslova za dobijanje radne dozvole u visoko komercijalnoj turističkoj zoni na području Nacionalnog parka; verifikaciju ove licence obavezno bi vršili republički resori zaštite životne sredine i turizma.

Ove mere treba da utvrdi i primenjuje ministarstvo nadležno za turizam, odnosno fond za razvoj turizma, u saradnji sa privatnim sektorom, kao i republički fond za razvoj Kosova i Metohije za područje opštine Leposavić

- Specifična svetska iskustva u metodologiji savremenog prostornog planiranja planinskih područja, ograničeno su primenljiva na postojeće uslove u Republici Srbiji, posebno u pogledu društveno-ekonomskih uslova razvoja. Strana metodološka saznanja i praksa razvoja planinskih područja zahtevaju detaljno ispitivanje i selekciju postupaka, koji odgovaraju uslovima i koncipiranju metodološko-organizacionog modela institucionalizacije razvojnih subjekata za potrebe primene plana.
- Srbija nema razvijen strateški koncept integralnog razvoja planinskih područja, (već samo parcijalni pristup) ni institucionalnu organizaciju, sistemsku i informatičku

podršku u realizaciji razvojnih programa. za potrebe razvoja planinskih područja neophodan je i pokušaj specificiranja polaznih osnova opšte metodologije strategije razvoja.

- Realizacija razvojnih strategija u planinskim područjima uslovljena je međuzavisnostima zahteva i mogućnosti ekološke zaštite i ekonomskog korišćenja prirodnih resursa za razvoj turizma i komplementarnih aktivnosti i zavisi od različitih politika državne podrške i privatne inicijative. Moguće je koncipirati jedinstvenu strategiju razvoja planinskih područja imajući u vidu opšte, posebne i parcijalne intertese, uz uvažavanje ekonomskih, ekoloških, socijalnih i drugih odrednica budućeg razvoja ovih područja, kao što je delimično ostvareno i prikazano na primeru Kopaonika.
- Turistički centar Kopaonik nastao je kao rezultat političke i finansijske podrške Republike Srbije, a punu afirmaciju je dobio kroz Prostorni plan Republike Srbije, kao prioritetni nosilac daljeg razvoja turizma u turističkoj regiji Stari Ras u kojoj sa Vrnjačkom Banjom i Novim Pazarom, predstavlja polove ukupnog razvoja turizma i komplementarnih delatnosti. Iskustvo na realizaciji projekta Kopaonik može biti izuzetno korisno u budućem razvoju planinskih područja Srbije. Posle više od tri decenije uspona i padova na realizaciji projekta, izazvanih spoljnim i unutrašnjim faktorima, Kopaonik očekuje novu fazu razvoja. Istraživački, planski, infrastrukturno i kadrovski gledano, Kopaonik je i bio najpripremljenije turističko područje Srbije za predstojeći plasman kapitala. Da bi turistički centar Kopaonik mogo efikasno da ostvari funkciju pola daljeg razvoja, nužno je da se na nivou države regulišu pitanja upravljanja razvojem i uslovi korišćenja teritorije, čime će se omogućiti reprodukcija kapitala i aktiviranje u pravcu ostvarivanja optimalnih profitnih, socio-ekonomskih i ekoloških efekata.
- Upravljanje razvojem, kao dugoročan proces, ne može se pojednostaviti i prepustiti samo jednom subjektu "nosiocu razvoja", već se rešenje mora tražiti u efikasnoj koordinaciji funkcija svih nadležnih i profesionalnih subjekata razvoja. Ostvarivanje koordinacije interesa, nužno zahteva efikasan sistem njihovog organizovanja sa definisanim obavezama i nadležnostima predstavnika Republike i lokalne uprave, kao i

stručnjaka-planera u zajedničkom upravljanju javnim funkcijama turističkog centra Kopaonik.

- Formiranje novog institucionalno-organizacionog modela upravljanja razvojem zahteva prilagođavanje zakona iz oblasti planiranja i uređenja prostora, građevinskog zemljišta, lokalne samouprave, komunalnih delatnosti i dr., u smislu prenosa ovlašćenja sa opština na organizaciju koja upravlja u ime države i interesa subjekata turističkog centra Kopaonik. takođe, u cilju efikasnog nastavka implementacije projekta Kopaonik, potrebna je izmena propisa koji regulišu poresku politiku i politike doprinosa.
- Stvaranjem zakonskih osnova za organizovanje subjekata u TC Kopaonik, upravljanje građevinskim zemljištem, objektima i tehničkim sistemima, uz finansijsku podršku sopstvenih sredstava (formiranih iz doprinisa za uređenje i korišćenje građevinskog zemljišta, komunalnih doprinosa i doprinosa za korišćenje teritorije Nacionalnog parka Kopaonik) bila bi zaokružena sledeća faza razvoja. Time bi Turistički centar Kopaonik bio sposoban da organizuje turističku ponudu visokog standarda, bude ravnopravan partner onima koji nude kapital i da bude integrativan faktor i nosilac razvoja lokalne privrede i porasta standarda lokalnog stanovništva.

Po svojoj osnovnoj i prioritetnoj nameni očuvanja, unapređenja, zaštite i prezentacije posebnih prirodnih i kulturnih vrednosti nacionalnog značaja, Nacionalni park Kopaonik je proglašen kao prirodno dobro od izuzetnog značaja u I kategoriji. Međunarodni status parka nije utvrđen, a po kategorizaciji IUCN pripada II kategoriji. Uz vrednosti nepokretnih kulturnih dobara, ovi uslovi i vrednosti kvalifikovali su Kopaonik kao nacionalni park u rangu ostalih proglašenih nacionalnih parkova u Srbiji (Fruška Gora, Đerdap, Tara i Šar planina). No, zbog ugroženosti temeljnih prirodnih fenomena, u odnosu na evropske kriterijume u oblasti zaštite prirode, Nacionalni park Kopaonik danas pre pripada kategoriji parkova prirode. Prirodne vrednosti Nacionalnog parka Kopaonik nisu tretirane u prirodnoj prostornoj celini, budući da Parkom nije obuhvaćen planinski prostor na severu AP Kosovo i Metohija, koja je u vreme proglašenja Nacionalnog parka

imala status državnosti, odnosno koja je danas pod upravom UMNIK i privremene institucije Vlade Kosova.

Sa prioritetnom namenom Parka najkompatibilnija je njegova namena zaštite i korišćenja nacionalnog i regionalnog izvorišta voda (gornji slivovi Rasine i Toplice), a zatim turizam, pod uslovom da se ispune zahtevi njegove održivosti u zaštićenim prirodnim područjima.

Istraživačke i planerske aktivnosti na području Nacionalnog parka Kopaonik i njegove zaštitne zone bile su obimne i kontinualne, a rezultirale su brojnim istraživačkim projektima i planskim dokumentima, više nego i za jedan planinski prostor u Srbiji. No, izuzetni istraživački projekti iz domena bazičnih prirodnih nauka, posebno biološki, fizičko-geografski, šumarski i hidrogeološki, nisu finalizovani za primenu u upravljanju razvojem, niti su sintetizovani u globalni projekt zaštite i korišćenja prirode i prirodnih vrednosti, u relaciji sa aktivnostima, stanovništvom, naseljima i drugo, kao ravnopravnim faktorima održivog razvoja Kopaonika.

Zbog hroničnog nedostatka geodetskih podloga, čak i najznačajnija istraživanja nisu mogla da budu egzaktno kartirana, što je jedan od glavnih razloga njihove nedovoljne primenjivosti u izradi planskih dokumenata. No, činjenica je da prostorni i urbanistički planovi, uprkos stavu nekih ekologa, nisu bili značajniji uzrok sadašnjem stanju očuvanosti i zaštite prirode i prirodnih vrednosti, a još manje stepenu razvijenosti ovog prostora. Jedan od glavnih razloga sadašnje nedovoljne očuvanosti i neodgovarajuće razvijenosti Kopaonika je pre svega u neprimenjivanju planskih dokumenata, što je imanentno domaćim subjektima razvoja, koji nisu dovoljno poštovali zakone (ma da i u zakonskoj regulativi ima nedoslednosti, nedorečenosti i protivurečnosti), ali što je uslovljeno i nekonzistentnim pravno/državnim poretkom koji ne omogućava dovoljno uslova za sprovođenje razložnih razvojnih koncepcija (sprovodivost planova).

I pored svih istraživanja i planskih dokumenata, u praktičnoj zaštiti prirode i prirodnih vrednosti Kopaonika postignuti su skromni rezultati, a greške se umnožavaju.

Nasuprot stavu jednog broja ekologa (koji je, bez kvalifikovane provere, prihvaćen u delu javnosti preko medija) da je neregulisani rast turizma glavni razlog ugrožavanju prirode Kopaonika, činjenice upućuju pre na nemoć nadležnih državnih institucija u upravljanju nacionalnim/državnim dobrom, kako u pogledu zaštite prirodnih vrednosti, tako i u pogledu regulative razvoja. Neregulisani turizam ugrozio je Nacionalni park samo na užem lokalitetu Suvog Rudišta i njegovog neposrednog okruženja u zoni III stepena zaštite Nacionalnog parka i na delu oboda Nacionalnog parka u njegovoj zaštitnoj zoni (posebno neplansko vikend naselje Lisina, nastalo liberalizacijom uslova gradnje na privatnom zemljištu i pod značajnim uticajem događaja na Kosovu i Metohiji), zbog znatnog probijanja kapaciteta planiranog smeštaja neplanskom izgradnjom i zbog neizgrađenosti planirane infrastrukture (posebno kanalizacije i saobraćajnih objekata). Zaštita Nacionalnog parka, njegovo uređenje i prezentacija na ostalom, najvećem delu Parka, manje su ograničeni turizmom (na alpskim ski-stazama), a mnogo više nedovoljnim i jednostranim angažovanjem nadležnih institucija, posebno JP Nacionalni park Kopaonik, koji za to nema ni sredstava ni kadrova (a većim delom se izdržava od seče šume u Nacionalnom parku).

Sa druge strane, turizam kao vodeća privredna aktivnost na teritoriji Nacionalnog parka, dosad nije dovoljno doprineo njegovoj zaštiti i razvoju. U JP Nacionalni park Kopaonik i Zavodu za zaštitu prirode Srbije postoji obimna dokumentacija o prirodnim vrednostima Nacionalnog parka, ali ona nije dovoljno operacionalizovana, posebno u pogledu tačnih, ažurnih geodetskih predstava (izvršeno je geodetsko snimanje samo za mali deo postojećih i planiranih urbanizovanih površina u Nacionalnom parku), tako da jedinu relativno validnu podlogu za tratman zaštite, uređenja i prezentacije parka predstavlja topografska podloga u razmeri 1: 25 000, sa indikatorima granica u Opštoj šumskoj osnovi Nacionalnog parka. Na osnovu postojećeg Prostornog plana i dosadašnjih Programa zaštite i razvoja Nacionalnog parka, nisu urađeni svi predviđeni projekti zaštite, uređenja i prezentacije Nacionalnog parka, a i od onoga što je projektovano, malo je ostvareno.

Zaštiti, uređenju i prezentaciji Parka ne idu u prilog ni ostale postojeće aktivnosti. Kod gazdovanja šumama Nacionalnog parka, akcent nije stavljen na opšte - korisne funkcije šuma, što se odražava na njihovu nedovoljnu zaštitu i negu. Organizacija

šumskih prostora i aktivnosti gazdovanja šumama Nacionalnog parka utvrđeni su u Opštoj šumskoj osnovi donetoj 1994. godine. U odnosu na raniju šumsko-privrednu osnovu, Opštom šumskom osnovom iz 1994. godine uvedene su nove gazdinske jedinice i postavljena nova šumska odeljenja (zadržani i u Opštoj šumskoj osnovi iz 2004. godine), čime su u manjoj meri promenjene i granice Nacionalnog parka, odnosno formiran potpuno drugačiji identifikacioni raster granica Nacionalnog parka i zona zaštite unutar Nacionalnog parka, u odnosu na postojeći Prostorni plan Nacionalnog parka i važeći Zakon o Nacionalnim parkovima. Aktivnosti gazdovanja šumama u Nacionalnog parka nisu u skladu sa odredbama postojećeg Prostornog plana Nacionalni park, kao ni sa Strategijom zaštite, razvoja i uređenja Nacionalnog parka u okviru ovog novog PP Nacionalni park. Zaštitu i prezentaciju prirode Nacionalnog parka ograničavaju: zapuštenost šumskih puteva, zapostavljanje šumskog reda, nekontrolisano sakupljanje divljih plodova, lekovitog i aromatičnog bilja, nesanirani rudokopi, postojanje funkcija i sadržaja posebne namene (posebno na Pančićevom vrhu), uticaji industrijskih, rudarskih i energetskih zagađenja putem vazduha iz okruženja, kao i posledice NATO bombardovanja (još uvek sa neuklonjenim kasetnim bombama i ruševinama objekata).

Od 15 objekata predloženih za zaštitu u I stepenu u okviru Nacionalnog parka po postojećem PP Nacionalnog parka, evidentirano je samo sedam (Mijatovića jaz, arheološka nalazišta „Jela” i „Crkvine” u Donjoj Zaplanini, arheološki lokalitet Gradina-Đorov most, znamenito mesto Đački grob, spomenik J. Pančiću na istoimenom vrhu i kultno mesto Metođe), a nijedan nije proglašen (u proceduri za proglašavanje je samo novi arheološki lokalitet „Nebeske stolice”). Od pet objekata predloženih za zaštitu u II stepenu u okviru Nacionalnog parka po postojećem PP Nacionalnog parka, evidentirano je četiri (bačije Meka presedla, Đorđevića bačije, Duboka i Bećirovac).

U zaštitnoj zoni Nacionalnog parka stanje je povoljnije: od 21 objekta predloženih za zaštitu u I stepenu i dva objekta za zaštitu u II stepenu po postojećem PP Nacionalnog parka, četiri objekta su proglašena (mesto pogubljenja civilnih žrtava od strane nemačko-bugarske kaznene ekspedicije 1943. godine, sa grobnicom i crkvom S. Petra i Pavla u Krivoj reci, staro i novije kupatilo u Jošaničkoj Banji i arheološki lokalitet „Zaječak” u Kremićima), a evidentirano je 25 objekata (četiri stambene zgrade u

Jošaničkoj Banji, vodenice u Jošaničkoj Banji, Krivoj Reci, Paljevštici i Livađu/Brzeću, vodenice i strugare na Jošanici i Gobeljskoj reci, bačije i kuće u Đorđevićima, po jedna stambena zgrada u Crnoj Glavi, Lisini i Krivoj reci, arheološki lokaliteti u Kremićima, Belom Brdu, Livađu, Gornjoj Rudnici, Lisini i čajetini, znamenita mesta na Mramoru - spomenik prodoru Druge proletereske brigade u Srbiju i u Jošaničkoj Banji - spomenik heroju Balkanskih i Prvog svetskog rata Milunki Lazarević).

- divljim deponijama komunalnog i građevinskog otpada i kameno-zemljanog materijala duž puteva (na Suvom rudištu, Repuškim bačijama, Srebrncu, Rendari i drugo); bez organizovanog sakupljanja, selekcije i adekvatne eliminacije otpada (posebno u vikend naselju Lisina, ali i na Suvom Rudištu i u naseljima zaštitne zone Nacionalnog parka);

- izgradnjom alpskih ski-staza i žičara (od Suvog Rudišta do Jarma i na Srebrncu, sa posledicama u neadekvatnom prosecanju šume i stvaranju novih, nestabilnih šumskih rubova, u delimičnoj izmeni konfiguracije terena, pospešivanju bujica, uništavanju niskog rastinja, a posebno u eroziji zbog zapostavljanje potrebne revitalizacije i nege pedološkog i travnog pokrivača, zbog upotrebe tabača na snegu nedovoljne debljine, uz neadekvatnu upotrebu hemijskih sredstava za produženo trajanje snega sa negativnim uticajem na tle i vegetaciju; izgradnjom žičare i ski - staze uslovljena je redukcija površine prirodnog rezervata u I stepenu zaštite na lokalitetu Suvo rudište);

- neplanskom izgradnjom sadržaja suprastrukture na lokalitetima u Nacionalnom parku, posebno vikend naselja Lisina, ali i centra Suvo Rudište, Gvozdaca i Ciganske reke (sve u opštini Raška), kao i u zaštitnoj zoni Nacionalnog parka (posebno u Brzeću i delom u Jošaničkoj Banji), često uz neprimereno ukopavanje, zasecanje i neadekvatno preplaniranje prirodnog terena, bez dovoljno pažnje prema pedološkom pokrivaču i vegetaciji;

- izgradnjom puteva (posebno na relaciji Brzeće - Jaram) bez saniranja i revitalizacije terena i sa deponovanjem materijala po kosinama i proširenjima trase, uz nazaštićenost deonice puta Srebrnac - Jaram od vetra i smetova; izgradnjom drugih

infrastrukturnih objekata (vodovoda, kanalizacije, elektrike, PTT) bez adekvatnog saniranja i revitalizacije terena;

- neadekvatnim zasnivanjem veštačkih livada (na Beđirovcu i Rendari), nekontrolisanim i neadekvatnim podizanjem krompirišta (na podinama Jadovnika), razoravanjem livada bez antierozione zaštite (na Belim čukama), sve na teritoriji Nacionalnog parka; nekontrolisanim sakupljanjem divljih plodova, lekovitog i aromatičnog bilja na celom području Prostornog plana; korišćenjem poljoprivrednih površina na većim nagibima u zaštitnoj zoni Nacionalnog parka i drugo;

- zagađivanjem zemljišta od neprečišćenih ili nedovoljno prečišćenih otpadnih i atmosferskih voda, bacanjem otpadaka od strane nesavesnih korisnika na skijalištima i izletničkim stazama, kao i posredno, preko vazduha (pretežno od izvora iz okruženja).

Vode na području Nacionalnog parka i njegove zaštitne zone ugrožene su:

- prirodnim zagađivačima, odnosno organskim materijama nastalim truljenjem biljnih i životinjskih ostataka, kao i izlivnim vodama iz rudnika gvožđa - u Nacionalnom parku i zaštitnoj zoni;

- otpadnim vodama iz sadržaja Turističkog centra Kopaonik (najvećim delom sa Suvog Rudišta i manjim delom sa Srebrnca, budući da uređaji za prečišćavanje otpadnih voda nisu u funkciji, zbog nedovoljnog kapaciteta, mržnjenja, neodržavanja i drugo) - malim delom u Nacionalnom parku, pretežno u zaštitnoj zoni Nacionalnog parka;

- otpadnim vodama iz naselja u zaštitnoj zoni Nacionalnog parka - zagađenje zaštitne zone, posebno iz naselja Lisina, zatim iz Brzeća i Jošaničke Banje, a u manjoj meri i iz svih ostalih naselja, budući da nema kanalizacije (sem u Brzeću gde još nisu u funkciji uređaji za prečišćavanje), već se koriste nepropisne septičke jame ili direktni izlivi u vodotoke;

- atmosferskim vodama koje se slivaju sa izgrađenih, posebno kolovoznih i površina parkinga u sadržajima Turističkog centra Kopaonik (posebno opasno za izvorišni sliv Samokovske reke iznad koga se nalazi centar Suvo Rudište) i naselja zaštitne zone Nacionalnog parka;

- faktorima zagađenja zemljišta i vazduha koji se prenose na vode - rudarskim radovima (promena nivoa i režima podzemnih voda), divljim deponijama komunalnog i građevinskog otpada, zagađenjima od hemijskih sredstava za održavanje snega na ski-

stazama, povećanim remećenjem konfiguracije, pedološkog i biljnog pokrivača izgradnjom na Suvom Rudištu i u Lisini, sečom šuma, razoravanjem livada i sl., zasipanjem vodotoka pri izgranji puteva i drugih objekata, korišćenjem zaštitnih hemijskih sredstava i mineralnih đubriva (uglavnom u zaštitnoj zoni Nacionalnog parka), zagađenjima iz okruženja putem vazduha i drugo.

Prirodna zagađenja voda na području Nacionalnog parka (posebno fizička i biološka) manifestuju se kod većine vodotoka, ali ne utiču bitno na njihove klase (I i II), dok su antropogena zagađenja presudna za ugroženost Velike reke (koja prihvata neprečišćene otpadne vode iz centra Suvo Rudište) i Lisinske reke (u koju su ispuštane uljane fenolne materije, a i danas iz rudničkih jama u nju utiče gvožđevita voda, tako da je u gornjem toku još bez faune beskičmenjaka i bez riba. Prisustvo potočne pastrmke kao indikatora čistoće vode izrazitije je samo u Samokovskoj, Barskoj i Gobeljskoj reci na području Nacionalnog parka.

Izvorišta nacionalnog i regionalnog značaja na području Nacionalnog parka i zaštitne zone nisu dovoljno zaštićena, što važi i za lokalna izvorišta. Poseban problem predstavljaju promene u vodnim bilansima izvorišta (čime se dovodi u pitanje planirani sistem vodosnabdevanja), zbog divljeg kaptiranja izvora, uz nerešenu kanalizaciju fekalnih voda.

Fabrika vode na Kopaoniku zbog neodgovarajuće opremljenosti i rukovanja nije u mogućnosti da adekvatno preradi potrebne količine vode za Suvo Rudište, kako zbog prekoračivanja planiranog kapaciteta ovog centra, tako i zbog znatne opterećenosti vode organskim materijama u tiroloskim zahvatima.

Vazduh na području Nacionalnog parka i njegove zaštitne zone zagađuju;

- saobraćaj na pristupnim putevima i drugim saobraćajnim površinama, posebno na Suvom Rudištu (izduvni gasovi i buka);

- grejanje centra Suvo Rudište na tečno gorivo i ugalj, kao i slični sistemi grejanja u Jošaničkoj Banji i Brzeću, bez filtarskih uređaja, a u manjoj meri i individulna ložišta domaćinstava u naseljima zaštitne zone Nacionalnog parka;

- delatnost rudnika „Belo Brdo” u zaštitnoj zoni Nacionalnog parka;

- uticaj velikih proizvodnih kompleksa na relativno maloj u daljenostu u AP Kosovo i Metohija preko regionalnog transporta toksičnih polutanata (emisije iz izvora rafinerije olova „Trepča" u Kosovskoj Mitrovici, termoelektrane „Kosovo" u Obiliću i topionice „Feronikl" u Glogovcu), na čiji rad i zagađenja Republika Srbija danas nema uticaja; ugljendioksid, natrijumdioksid i sumpordioksid iz ovih izvora kondenzuju se u višim pojasevima Kopaonika u odgovarajuće kiseline koje se deponuju sa kapljicama kiše ili kao kiseli aerosoli; s tim u vezi je i kisela depozicija u oblacima iznad 1.500 m nv, upravo u pojasevima smrčevih šuma; pri južno-jugozapadnom strujanju vazduha nađene su i povišene koncentracije olova, proporcionalno jačini vetra koja se povećava sa visinom (time se objašnjava povišena koncentracija olova ispod Pančićevog vrha); iz pravca juga-jugozapada i severa-severozapada, pri malim brzinama vetra zapažena je disperzija dima iz lokalnih izvora, koja ima karakteristike depozicije sa intenzivnim nanošenjem proporcionalno brzini vetra i sa blažom sedimentacijom.

Kontinuirano praćenje zagađenosti vazduha (koncentracije sumpordioksida, natrijumdioksida, čađi i suspendovanih čestica sa teškim metalima i drugim elementima) na području Prostornog plana se ne vrši, ali povremeno dolazi do značajnijeg ugrožavanja vazduha.

Buka u okviru Nacionalnog parka takođe nije merena. Glavni izvori buke su saobraćaj na glavnim drumskim saobraćajnicama Parka i ugostiteljski objekti u kompleksu Suvog Rudišta (nekontrolisana jačina muzike koja kompromituje Turistički centar).

Odlike ponude Turističkog centra Kopaonik su u njenoj razjedinjenosti (bez jedinstvenog turističkog proizvoda, nastupa na tržištu, zajedničkog rešavanja pitanja zaštite i korišćenja prirode, komunalija i drugo, sa subjektima Nacionalnog parka i drugim učesnicima), u dominantnoj orijentaciji na zimsku - skijašku sezonu, bez odgovarajuće letnje ponude i sa zanemarivanjem prezentacije vrednosti Nacionalnog parka i okruženja u okviru imidža i turističkog proizvoda, u zapostavljanju ponude ekološkog, kulturno-istorijskog, etnološkog i zdravstvenog turizma i drugo. Turistički smeštajni kapaciteti imaju veoma nizak stepen iskorišćenosti - 25-30% na godišnjem nivou, a cene za domaće turiste su iznad proseka za usluge ovakvog nivoa. Nisu razvijene

službe za marketing u turizmu, za planiranje i koordinaciju integralne ponude, za informatiku, za promociju turističke ponude i monitoring prometa, za agencijske poslove i drugo, kao ni centralni turistički biro sa mesnim turist-biroima.

Po nekim inostranim ocenama („Turistički master plan Kopaonika sa analizom turističkog razvoja u Srbiji", Kohl & Partner Tourismusberatung GmbH, Villach, Austria, 2003.), ima realne šanse da postane jedan od nekoliko najznačajnijih turističkih centara jugoistočne Evrope, na bazi turističke tražnje prvenstveno iz Grčke, a uz funkcionalno umrežavanje sa letnjim turističkim centrima Grčke i od interesa za tražnju ostalih članica Evropske unije, Rusije i drugo. Značajni preduslovi za realizovanje ovih potencijala Kopaonika u međunarodnim razmerama su u postizanju evropskih standarda turističke ponude, posebno u njenom sadržajnom obogaćivanju (naučni, ekološki, sportski, omladinski i drugi vidovi turizma) i integrisanju sa ponudom kopaoničkog okruženja (spomenički, banjski, seoski, lovni i drugi vidovi turizma). Kao nacionalni turistički centar, Kopaonik je po PP RS u svom razvoju uslovljen odnosom prema osovinama - koridorima razvoja stanovništva i delatnosti, kako u pogledu geografskog položaja, tako i u pogledu saobraćajne povezanosti.

Kopaonik se nalazi između primarnih (južnomoravsko-velikomoravska i zapadnomoravska) i sekundarnih (Ibarska i Toplička) razvojnih osovina Srbije, koje još nisu dovoljno ekonomski aktivirane ni saobraćajno povezane sa razvijenim i ostalim područjima. Preko ovih osovina i ostalih veza nižeg ranga, Kopaonik se nalazi u gravitacionoj zoni turističke tražnje.

Na osnovu konstantnog smanjivanja ukupnog broja zaposlenih i zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu Srbije, kao i ukupne razvojne recesije Republike, može se zaključiti da se podsticajno dejstvo turizma nedovoljno oseća u neposrednom socio-ekonomskom okruženju turističkih destinacija. Turistički centar Kopaonik ima pretežno polarizaciono dejstvo, koje treba preusmeriti u ulogu žarišta integralnog razvoja, kroz razvojno harmoničnu unutrašnju decentralizaciju, kroz izgradnju infrastrukture i sadržaja javnih službi, kao i kroz integrisani razvoj komplementarnih aktivnosti poljoprivrede, šumarstva, vodoprivrede, male privrede i drugo, uz neophodne podsticaje od strane državnih i akcionarskih fondova, kredita i slično. Proces integralnog razvoja i

uključivanja Nacionalnog parka i Turističkog centra u razvojne tokove na regionalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou, ostvariv je pod sledećim osnovnim uslovima: dostizanje regionalnih ekonomskih efekata oslanjanjem na lokalne i regionalne prirodne, demografske i ekonomske potencijale; podizanje kvaliteta i diverzifikacija ukupne turističke ponude, turističkog proizvoda i imidža valorizacijom komparativnih prednosti u okviru sličnih centara Srbije i jugoistočne Evrope; ostvarivanje održivog ekonomskog i prostornog razvoja, uz optimalnu zaštitu prirode i životne sredine; restruktuiranje i reorganizovanje turizma i komplementarnih delatnosti uz interesno povezivanje na osnovu profitnih efekata, a u skladu sa uslovima modernizacije i privatizacije, u okviru procesa društveno-ekonomske tranzicije Srbije i njenih priprema za integrisanje sa Evropskom unijom; integralni razvoj Kopaonika uz obezbeđivanje rasta društvenog proizvoda i poboljšanje društvenog standarda stanovništva, uz kontunuiran rast investicija i privlačenje domaćeg i stranog kapitala, kao i uz rast lokalne zaposlenosti i zaustavljanja depopulacije i emigracije stanovništva.

Ciljevi razvoja turizma i rekreacije, odnosno uređenja, zaštite i korišćenja turističkih i rekrativnih prostora na području Prostornog plana, uokvireni su prvenstveno opštim načelima i ciljevima zaštite prirode, prirodnih i nepokretnih kulturnih dobara. Neposredna podloga za utvrđivanje ciljeva i zadataka razvoja turizma i rekreacije na području Prostornog plana sadržana je u ciljevima razvoja turizma po PP RS. U okviru opštih, dugoročnih ciljeva razvoja turizma, organizacije i uređenja turističkih prostora Srbije (kompleksna valorizacija potencijala turističke ponude; uspostavljanje sistema sadržajno i funkcionalno zaokružene i regionalno integrisane turističke ponude; podsticanje turističkih područja sa najpovoljnijim mogućnostima za produženje turističke sezone i povećanje stepena iskorišćenosti kapaciteta; uključivanje prirodnih, kulturno-istorijskih i drugih vrednosti u razvoj turizma, uz celovitu zaštitu životne sredine, prirode, prirodne i kulturne baštine), za razvoj turizma na području Prostornog plana relevantni su svi posebni ciljevi razvoja turizma Srbije, postavljeni po PP RS za period do 2010. godine.

5.2. Implementacija projekta Kopaonik

Strategija razvoja projekta Kopaonik predstavlja primer jedinstvenog i kontinualnog procesa planiranja i implementacije sa ključnim mestom i ulogom u ovom procesu. Postojanje posebne institucije sa potrebnim ovlašćenjima za implementaciju i učešće glavnog planera u njenom profesionalnom usmeravanju, uslov je pokretanja razvojnog procesa. Iskustvo stečeno na realizaciji projekta Kopaonik, koji je najdalje odmakao u pravcu planiranog teritorijalnog razvoja, može koristiti da se kraćim i efikasnijim putem nađu celishodna rešenja za implementaciju u narednom periodu.

Osnovni princip u realizaciji turističkog centra na Kopaoniku je bio da se turistički sadržaji planiraju prema standardima Evrope, uz izgradnju kvalitetnih objekata i visoku investicionu efikasnost. U poduhvat je uneto iskustvo evropskih zemalja sa višim stepenom razvoja planinskih područja (Austrija, Švajcarska, Francuska), koje je sadržalo normative, standarde, efekte i posledice pristupa razvoju ovih područja, čime se eliminisala improvizacija u definisanju planskih rešenja.

Osnovni ciljevi planiranja i izgradnje domaćeg visokoplaninskog turističkog centra su bili:

- smanjenje deviznog odliva kroz putovanja u inostranstvo i ostvarenje deviznog prihoda;
- zaustavljanje migracije stanovništva sa Kopaoničkog područja stvaranjem stabilnih uslova privređivanja i zapošljavanja lokalnog stanovništva;
- ekonomski preporod Kopaoničkih sela;
- stvaranje uslova građanima Srbije za turizam i rekreaciju na planini.

Izuzetan značaj za efikasnost realizacije razvojnih ciljeva, posebno za sistem organizovanja, imalo je jasno razgraničenje planerskih aktivnosti u pripremi, donošenju, sprovođenju i kontroli sprovođenja odluka. Pored stručnih priprema, neophodni činioci efikasnog upravljanja planskim procesom bili su: kompleksnost planskog zahvata, multidisciplinarnost istraživanja, kontinuitet planerskog angažovanja na svim aktivnostima uključujući i implementaciju; simultanost planskih aktivnosti (sinhron plan);inicijativnost prema subjektima planiranja i donosiocima odluka; kooperativnost sa

subjektima planiranja i kreatorima politike na planskom području;informisanost o događajima relevantnim za plansko područje; odgovornost za stručne aktivnosti, predloge rešenja i sl.;sistemska prilagodljivost planskih rešenja; i elastičnost planskog procesa, odnosno spremnost za permanentno noveliranje planskih rešenja u skladu sa promenom ciljeva primenom novih saznanja i politika za plansko područje.

5.3.Ograničenja u implementaciji prostornih planova

U dosadašnjim aktivnostima na realizaciji usvojenih planova i programa, prošlo se kroz više faza i predloga, od kojih su neki živeli određeni vremenski period, ali su po pravilu gašeni onda kada su rezultati postojali vidljivi, ili se nije ni pokušalo da se stručni predlozi sistema organizovanja primenom provere u praksi. Ometanja u implementaciji su uglavnom dolazila od ljudi na političkim funkcijama u nadležnim resorima, koji po pravilu, nisu bili profesionalci za posao koji su vodili.

U realizaciji investicionog projekta Kopaonik, u periodu od 1962 do 2002. godine angažovano je više subjekta na fazama pripreme i donošenja planova i procesa implementacije. Podsticanje i usmeravanje procesa implementacije projekta Kopaonik i doprinos formiranju ili ukidanju institucija za implementaciju, više je rezultat uticaja značajnih političkih ličnosti iz tog perioda, a manje sistemskih rešenja u domenu planiranja. Drugim rečima, zakoni su bili u funkciji realizacije projekta jedino kada se proces implementacije pokretao i dok se politički podržavao.

Ukidanje institucija za implementaciju sudbinski je uticalo na razvojni proces i početak nekontrolisane i neusmerene izgradnje. Zbog promene političkih i organizacionih okolnosti trebalo je puno napora i vremena da se implementacije projekta Kopaonik ponovo pokrene posle faze zastoja.

Veliko ograničenje za nastavak razvojnog procesa, kao kontinuiranog planomernog postupka predstavlja finansiranje stručnih poslova na realizaciji projekta. Dosadašnja praksa finansiranja stručnih poslova zahteva promenu koja mora biti usmerena na reprodukciju materijalne baze turističkog centra kopaonik, korišćenjem doprinosa za građevinsko zemljište (pribavljanje, uređenje i korišćenje), komunalnih taksi, boravišne

takse u turizmu, poreza na imovinu, doprinosa iz rada, poreza na promet i drugih izvora). Tako formirana sredstva u okviru jednog fonda i učešće korisnika/investitora u njihovom gazdovanju, uz usvojenu razvojnu politiku države, mogu biti važan instrument podsticaja priliva kapitala na područje Kopaonika.

5.4. Predlog institucionalno- organizacione podrške implementaciji

Forma institucionalno- organizacione podrške za implementaciju projekta Kopaonik zasniva se na neposrednom angažovanju profesionalaca- eksperata, nosilaca pripreme i izrade prostornog plana i osbosobljavanju službi i stručnjaka u opštinama i drugim nadležnim organima za razvoj, koji će trajno raditi na tim poslovima.

Problemi u formiranju institucionalno-organizacionog modela sastoje se u razgraničenju nadležnosti i adekvatnom organizovanju nadležnih lokalnih i resornih organa države, njihovoj koordinaciji i definisanju nadležnosti, poslova i zadataka u sprovođenju usvojenih planova i programa u posebnim uslovima režima područja posebne namene. Osnovni problemi, koji su se nametali u dosadašnjoj praksi i kojr treba rešavati u narednom periodu, posledica su pomešane i nedovoljno definisane nadležnosti javnih preduzeća, opština i Generaleksporta kao ovlašćenog nosioca razvoja (u jednom periodu), nepostojanje jedinstvenog upravljanja i gazdovanja teritorijom i neefikasan sistem organizovanja operativnih poslova na uređenju i opremanju građevinskog zemljišta.

Za razrešavanje ovog pitanja, potrebno je formirati efikasan institucionalno-organizacioni model za organizovano upravljanje projektom. Na osnovu izloženih iskustava na realizaciji projekta Kopaonik, u kontinuitetu dužem od 40 godina,predložena je moguća organizaciona šema upravljanja ovim područjem. (Slika X) Na predloženi način bi se sistematizovali i standardizovali svi poslovi upravljanja područjem, u direktnoj funkciji zajedničkog rada stručnih planerskih kadrova i nadležnih organa za razvoj.

Polazne osnove formiranja institucionalno-organizacionog modela za buduće upravljanje Kopaonikom zasniva se na sledećim pretpostavkama:

- postoje prostorni i urbanistički planovi i programi razvoja za teritoriju Kopaonika, koje su usvojili Skupština i Vlada Republike Srbije, SO Raška i SO Brus u okviru svojih nadležnosti;
- praćenje sprovođenja ovih planova je u nadležnosti Ministarstva životne sredine, a gazdovanje i upravljanje građevinskim zemljištem je u isključivoj nadležnosti opština, što predstavlja osnovni mehanizam realizacije urbanističkih planova;
- uređenje i opremanje građevinskog zemljišta je preduslov realizacije planirane izgradnje i razvoja turizma i komplementarnih delatnosti u turističkom centru i selima visinske zone Kopaonika, što predstavlja i osnovu revitalizacije sela na kopaoničkom području;
- dostignuti nivo izgrađenosti turističkih objekata na ovom području, predstavlja realnu bazu za finansiranje i uspešno sprovođenje programa uređenja građevinskog zemljišta; postoji izražen interes za plasman kapitala u objekte na kopaoničkom području, što predstavlja jednu od značajnih prednosti realizacije programa uređenja građevinskog zemljišta, i kupovine smeštajnog i poslovnog prostora namenjenog tržištu, odnosno izgradnje planiranih turističkih i drugih privrednih i javnih objekata;
- izgradnja objekata turističke, komunalne i saobraćajne infrastrukture, odnosno uređenje i opremanje građevinskog zemljišta i usmerena izgradnja je imperativ planskog korišćenja, i zaštite prostora Nacionalnog parka Kopaonik i njegove zaštitne zone; i
- osnivanjem direkcije Kopaonik biće učinjen prvi potez ka tržišnom povezivanju interesa i efikasnom prevazilaženju problema.

5.5. Osnovni principi za nastavak procesa planiranja i implementacije

Jednovremeno sa pripremom institucionalnog organizovanja za upravljanje razvojem na području Kopaonika, potrebno je pokrenuti i inicijativu za sistem aktivnosti najadekvatnijeg planiranja i implementacije razvoja i zaštite prostora Kopaonika.
Na ovaj način nastaviće se planerske aktivnosti, odnosno proces "permanentnog planiranja". Finansiraće ga nosioci interesa za legitimno ostvarivanje svojih investicionih ciljeva, u skladu sa normama ustanovljenim Prostornim planom i principima održivog razvoja zaštićenih područja.

Protekli višedecenijski period karakterisalo je odsustvo skoro svake efikasne kontrole i mera zaštite, što je dovelo do značajnog porasta neplanske gradnje u turističkom centru "Suvo Rudište" i na teritoriji Nacionalnog parka Kopaonik. U periodu velike ekonomske krize i nije bilo realnih izvora investicija. Ipak taj period je otkrio brojne slabosti nadležnih organa i organizacija, koji je trebalo da sprovode zakone, i kontrolišu sprovođenje važećih planskih dokumenata.

Iz dosadašnjih iskustava treba shvatiti da na zaštićenim područjima ne može biti individualnih interesa, ukusa i prohteva, nego da postoji samo red koji određuje država putem donošenja prostornih i urbanističkih planova i monitoringa implementacije, kao principa zaštite i razvoja zaštićenih područja. Za potrebe predstojeće revizije planskih dokumenata za područje Nacionalnog parka kopaonik, predlog je sledećih odredbi za implementaciju, odnosno efikasne mere zaštite od neplanske izgradnje na području turističkog centra:

- da se zabrani svaka "slobodna", odnosno pojedinačna izgradnja; i
- da se ustanovi princip usmerene izgradnje za tržište, "pod krov".

[x] Pre nego što se u stručnoj terminologiji pojavio- termin "održivi razvoj" tokom realizacije planova na području Kopaonika insistiralo se na terminu "graničan kapacitet korisnika prostora" kao normativu i standardu, što je u suštini bilo isto.

Turizam kao multifunkcionalni kompleks delatnosti i aktivnosti, i dalje će predstavljati najdinamičniju oblast razvoja područja Nacionalnog parka Kopaonik

"Evropska povelja za održivi turizam u zaštićenim oblastima", turizam ne tretira samo kao katalizator, ili kao deo održivog razvoja, već u okviru prioritetnih ciljeva insistira na očuvanju, održavanju i unapređenju prirodnog i kulturnog lokalnog nasleđa, kao glavnog turističkog resursa. Polazeći od Principa održivog razvoja[x] turizma u zaštićenim područjima, buduća strategija razvoja Kopaonika mora da sadrži:

- integralnu prezentaciju prirodnih i kulturnih vrednosti područja;
- koristi za lokalnu zajednicu i uključivanje lokalnog stanovništva, kao najzainteresovanijeg subjekta zaštite prirodnih dobara; i
- mehanizme permanentnog planiranja, upravljanja i monitoringa turizma

Nastavak procesa razvoja na području Nacionalnog parka Kopaonik nije antiteza zaštite, već su to komplementarne aktivnosti, odnosno razvoj turizma će biti u funkciji zaštite područja. U ovom kontekstu potrebno je pažljivo i efikasno planiranje, upravljanje i monitoring, kako bi se garantovalo da je razvoj turizma u ovoj zaštićenoj oblasti uspešan i zaista poštuje prirodne, kulturne i društvene komponente životne sredine.

5.6. Primena indikatora održivog turizma EU na primeru Kopaonika

Prostranost i širina Kopainika (površine oko 2.760 km2) povoljno utiču na stabilnost klimatskih prilika u zimskom periodu. Na najtraktivnijem delu Kopaonika, Ravni Kopaonik, na visini između 1.650 i 1.850m, koji predstavlja centar zimsko-sportskih ali i letnjih rekreativnih aktivnosti, snežni pokrivač se zadržava 4 do 6 meseci u godini.

Dobra pošumljenost povećava vlažnost vazduha, ublažava jačinu vetrova, smanjuje temperaturne amplitude, a u mnogim lokalitetima neprekidno daje čist i svež vazduh.

Izuzetne prirodne vrednosti i retkosti; dobro očuvani šumski ekosistemi; raznovrsni oblici flore i faune; kulturno-istorijska dobra; pejzažne i ambijentalne vrednosti zadivljujućeg kolorita; predstavljali su glavne razloge za proglašenje dela Kopaonika, na teritoriji Raška i Brus, nacionalnim parkom 1981. godine. Nacionalni park obuhvata najviše delove Kopaonika, površine 11.800 ha i na nadmorskoj visini od preko 1.700 metara.

Zbog svojih klimatskih i morfoloških karakteristika (dužina i kvalitet snežnog pokrivača, 44 km uređenih staza za alpsko i 20 km staza za nordijsko skijanje visokih kvaliteta) Kopaonik je predodređen da bude zimsko-sportski turistički centar Srbije. Prednosti Kopaonika u odnosu na ostale visoke planine Srbije ogledaju se u povoljnom položaju prema najizrazitijim disperzivima domaće tražnje (Vojvodina i Beograd) i najvažnijim saobraćajnim tokovima u dolinama Ibra, Zapadne i Južne Morave, kao i u motivski veoma bogatom i heterogenom okruženju (banje i manastiri), što pruža mogućnost kombinovanja različitih sadržaja i stvaranja kompleksne turističke ponude.

Hindelang je oblast nešto veća od NP Kopaonik (površina oko 14.000 ha) u Alpima i sa većim brojem stalno nastanjenih lica (oko 5.000 stanovnika), oblast sa kojom ćemo porediti Kopaonik. Osnovu turističkog potencijala predstavljaju pogodni tereni za skijanje i druge zimske sportove, atraktivan pejzaž, povoljni klimatski uslovi sa izraženim rekreativno-stimulativnim dejstvom.

Smeštajni kapaciteti čine 7.300 ležaja u hotelima i na poljoprivrednim farmama koje daju karakteristiku ovoj oblasti. Veći deo Hindelanga (80% površine) proglašen je za zaštićeni predeo prirode pod nazivom "Allgauer Alpen". Iako je u pitanju zaštićeno dobro sa blažim režimom zaštite u odnosu na nacionalne parkove, turizam se uspešno prilagođava osetljivoj prirodi alpskih planinskih prostora. Većina smeštajnih kapaciteta je izgrađeno na nadmorskoj visini od 1000-1200m, ali su oni sistemom žičara i skiliftova efikasno povezani sa skijaškim terenima u višim delovima ove planinske oblasti.(24)

5.6.1. Sezonski karakter prometa

Veliki prirodno-geografski potencijali, snažna materijalna baza izgrađena u predelu Ravnog Kopaonika i dobra marketinška prezentacija na domaćem i inostranom tržištu, omogućili su veliku realizaciju turističkog prometa. Svoj rekordan turistički promet Kopaonik je ostvario u 1991. i 1992. godini. U periodu januar- juli 2008. godine na Kopaoniku je ostvareno 292.940 noćenja, uz porast od 2 odsto u odnosu na isti period prethodne godine. Zimska sezona u 2007/2008. godini bila je izuzetno uspešna, kapaciteti maksimalno popunjeni, uz visoko učešće stranih gostiju u ukupnom prometu.

Zimski sportovi čine osnovni tip turističke ponude, po kojoj je Kopaonik stekao reputaciju turističkog centra međunarodnog značaja, što je uslovilo izrazitu koncentraciju prometa u zimskom delu godine. Na primer, u prva 3 meseca /januar, februar,mart) u 2007.godine, ostvareno je blizu 270 hiljada noćenja, odnosno 58,7 % ukupnog obima prometa. U letnjoj sezoni (jul, avgust,septembar) ostvareno je 25% ukupnog broja noćenja na Kopaoniku. Sa stanovišta kriterijuma EU, ovako neravnomerna godišnja distribucija prometa ukazuje na zabrinjavajući trend u razvoju turizma.

U toku proteklih nekoliko godina učinjeni su pomaci u pravcu obogaćivanja letnje ponude, uvođenjem različitih sadržaja, kao što su: škole u prirodi, pešačke ture, planinarenje, splavarenje Ibrom, branje lekovitog bilja, sakupljanje šumskih plodova, kursevi različitih veština, manifestacije, savetovanja i slično.

Međutim, ostaje činjenica da Kopaonik, za sada, nije još uspeo da izgradi imidž uspešnog i atraktivnog letnjeg turističkog centra.

Masovna izgradnja smeštajnih kapaciteta na većim nadmorskim visinama, kao što je to slučaj sa Kopaonikom je necelishodna. Izgradnja hotela i pratećih sadržaja na velikim visinama je skupa, nosi sa sobom mnoge ekološke rizike, a ovakvi objekti nisu pogodni za valorizaciju leti. Klimatske prilike na Ravnom Kopaoniku leti predstavljaju ograničavajući faktor za razvoj turizma: period pogodan za izletnička kretanja u kome je srednja temperatura vazduha viša od 12oC traje samo 45 dana – od 7.jula do 2. avgusta, dnevna kolebanja vlažnosti vazduha su veoma velika, osinčanost u odnosu na podnožje Kopaonika je mala i dr.(25) Ove činjenice treba imati u vidu naročito kod planiranja izgradnje otvorenih teniskih terena ili manjih vodenih akumulacija sa uređenim plažama za kupališno-rekreativni turizam.

U periodu jun, jul i avg 2009. godine u hotelu „Grand" bilo je blizu 9.000 noćenja, dok je u „Konacima" taj broj nešto niži i iznosi oko 7.000 noćenja. "MK Mauntajn risort" je zbog ozbiljnih rekonstruktivnih radova u datom periodu raspolagao samo sa polovinom ukupnih smeštajnih kapaciteta. Postoje i promene u strukturi gostiju – smanjen je broj porodičnih poseta, a povećan broj poslovnih turistakoji dolaze na Kopaonik zbog kongresa

Hindelang je ostvario ravnomerniju distribuciju turističkog prometa po mesecima u toku godine, u 2. godini, u odnosu na Kopaonik (53% prometa:40 % prometa). Većina hotelskih kapaciteta izgrađena je u nižim lokalitetima pogodnim za valorizaciju i leti. Letnji boravak na farmama po pristupačnim cenama vrlo je privlačan za nemačke turiste, ali su prisutni i posetioci iz susednih zemalja – Švajcarske, Francuske i Belgije. Turistima se tada pruža idealna prilika da se upoznaju sa načinom života lokalnih farmera. Na farmama se hrana proizvodi na tradicionalan način, bez dodavanja hemijskih sredstava, pa se dobijaju ekološki zdravi proizvodi koji nose obeležje lokalne sredine i uspešno plasiraju u turističku ponudu. Razvoju letnjeg turizma su doprinele i kvalitetne marketinške akcije zasnovane na dobroj koordinaciji lokalnih opštinskih organa i Bavarske turističke organizacije.(25)

5.6.2. Odnos noćenja i smeštajnih kapaciteta

Prema podacima iz 2007. godine, odnos broja noćenja i smeštajnih kapaciteta (453.300: 12.400) je iznosio 36,56, što po tumačenjima stručnjaka EU ukazuje na nizak stepen korišćenja smeštajnih kapaciteta. Stepen korišćenja smeštajnih kapaciteta bio je najviši u 1991. godini i iznosio 156,2, što se tumači kao održivi razvoj turizma. U toj godini je došlo do enormnog porasta broja domaćih posetilaca, koji su se, usled ratnih događaja i raspada SFRJ, preorjentisali na Kopaonik kao najatraktivniji domaći centar zimskog turizma.

U Hindelangu je u 2007.. godini ostvareno 140 noćenja po ležaju, što se po kriterijumima EU tumači kao žuta zona, podnošljiv nivo.

5.6.3. Koeficijent lokalnog turističkog uvećavanja

Usled nepostojanja matematičke formule za izračunavanje ovog indikatora, analiza se svodi kroz odnos turizma i komplementarnih delatnosti koje se mogu uključiti u turističku ponudu Kopaonika.

Na teritoriji Nacionalnog parka razvojem turizma iniciran je i niz drugih delatnosti, koji ranije nije postojao na ovom visokoplaninskom prostoru, ili su neke bile samo neznatno zastupljene." Nigde na teritoriji Jugoslavije nije se okupilo toliko funkcija na jednoj planeti i to u njenom najvišem pojasu". (26)

Izuzev rudarstva i vojne aktivnosti, sve ostale delatnosti su u funkciji razvoja turizma. Rudarstvu, kao i industriji, nije mesto u nacionalnim parkovima i u direktnom su konfliktu sa ciljevima razvoja turizma i zahtevima zaštite prirode.

Sa funkcionalnog stanovišta, vojna aktivnost nema bitniji negativan uticaj na turizam, ali vojska je zauzela prostor oko najvišeg vrha Kopaonika, na kome se nalazi spomenik Josifu Pančiću, čime je smanjena dostupnost ovog atraktivnog prostora za turističke posete.

Posebni zahtevi turizma inicirali su izgradnju različitih vrsta saobraćajne infrastrukture – žičare, ski liftovi, pašačke staze, parkirališta, PTT i radio veze i dr.

Začuđuje prisutna inertnost turističke delatnosti na uticaj stočarstva. koga gotovo i nema na obroncima kopaonika, a gde bi se stimulativnim ekonomskim merama mogle da se obezbede znatne količine zdrave i sveže hrane koja bi se plasirala u turističkoj ponudi Kopaonika.

U ovom pogledu trebalo bi koristiti pozitivna iskustva Hindelanga čiji su farmeri napravili dobar poslovni potez formirajući poseban klub farmera, koji okuplja 90 farmera i ostvaruje dobru poslovnu saradnju sa hotelijerima i opštinskim organima u cilju uključivanja svojih proizvoda u turističku ponudu. Proizvodi imaju specifičnu etiketu ekološki zdrave hrane, čiji je kvalitet potvrđen od nadležnih nemačkih vlasti. (27)

5.6.4. Indikatori zadovoljstva turista

Uprava GENEX –HOTELA je tokom zimske sezone u 1997/98. godini izvršila obimno anketno istraživanje domaćih i inostranih gostiju, ali čije rezultate ne žele da prezentuju javnosti. Upitnik na osnovu koga su anketirani gosti Kopaonika je obiman, ali su njime isključivo obuhvaćena pitanja o kvalitetu usluga u GENEX-ovim objektima, kao i rekreativnim i infrastrukturnim sadržajima. Nedostaju pitanja o mišljenju posetilaca o Nacionalnom parku kao celini, o stepenu očuvanosti životne sredine i prirodnih vrednosti Kopaonika, higijeni u Nacionalnom parku.

Pretpostavka je da su rezultati sprovedene ankete pokazali da broj turista koji žele da ponovo posetebKopaonik prelazi 50%, što se po kriterijujmima EU može shvatiti kao održiv razvoj – zelena zona.

Prema anketi sprovedenoj 2003. godine broj turista koji su već ranije boravili u Hindelangu iznosio je 56%, što pokazuje visok stepen zadovoljstva turista kvalitetom ponude i ostvarenih doživljaja u ovom alpskom centru.(28)

5.6.5. Odnos smeštajnih kapaciteta i broja lokalnog stanovništva

Ukupni smeštajni kapaciteti u nacionalnom parku iznose 12.400 ležaja, a broj stalno nastanjenih lica oko 1600. Stavljanjem u odnos ova dva činioca dolazi se do proporcije 7.75:1, što bi trebalo da se smatra za zabrinjavajuću srazmeru (crvena zona), koja govori o izuzetno snažnom uticaju turizma na kulturni identitet lokalne zajednice. saturacija prostora NP Kopaonik je, sa sadašnjih 12.400 izgrađenih ležaja, već dostigla enorman i rizičan nivo.

Treba koristiti iskustva Hindelanga, u kome su usled mogućih neželjenih ekoloških i kulturnih posledica, prvobitni planovi intenzivne turističke izgradnje bitno reducirani i limitirani na sumu od 7.500 ležaja, uz predviđeno povećanje stepena njihovog korišćenja.

5.6.6. Intenzitet turizma

Broj noćenja izražen u hiljadama i broj lokalnih stanovnika izraženog u stotinama u 2007.. godini (453,3: 16), predstavlja proporciju 28,33:1, i ukazuje da je kulturni identitet lokalne zajednice bio pod veoma snažnim pritiskom turističke klijentele.

I u bavarskom Hindelangu odnos broja noćenja i broja lokalnog stanovništva prelazi gornju granicu koju su postavili eksperti EU i iznosi 2,06. (29)

5.6.7. Učešće turizma u lokalnom neto društvenom proizvodu

Ogromna većina turističkih kapaciteta NP Kopaonik nalazi se na teritoriji opštine Raška (lokalitet Suvo Rudište sa 8.400 ležaja), jedne od najnerazvijenijih opština Srbije, koja se dugo godina nalazila u samom vrhu po visini korišćenja sredstava iz Fonda za nerazvijene. U 2003. godini, učešće turističkog prometa ostvarenog na Kopaoniku u ukupnom turističkom prometu opštine Raška, iznosilo je 94%, kada su u pitanju turisti, i 99%, kada je reč o noćenjima. Učešće trgovine, turizma i ugostiteljstva u neto društvenom proizvodu opštine Raška je iznosilo 22%.

5.6.8. Procenat turista koji ne dolaze posredstvom turoperatora

U drugoj polovini osamdesetih godina, GENEX-HOTELI su preko 90% svojih ukupnih kapaciteta prodavali posredstvom inostranih i domaćih turoperatora. Poslovne veze se postepeno obnavljaju devedesetih godina proslog veka, o čemu svedoče ponovni dolasci organizovanih turističkih grupa iz Rusije, Izraela, Grčke, Velike Britanije i Skandinavije.

5.6.9. Procenat zemljišta na kome je izgradnja dozvoljena ali nije realizovana

Nerealizovane turističke izgradnje nema jer 8000 ležaja je predviđeno, a izgrađeno je 8.400 na Suvom Rudištu. Ovakvo stanje može se oceniti alarmantnim, što je veliki rizik za prirodu visokih planinskih predela. Predlog je redukovanje površine predviđene za izgradnju i njena transformacija u zelene pojaseve ili zone pod posebnom zaštitom.

5.6.10. Korišćenje i zauzimanje zemljišta

NP Kopaonik karakteriše visok stepen urbanizacije i većina kapaciteta je neravnomerno raspoređena i skoncentrisana u lokalitetu Suvo Rudište.

5.6.11. Procenat turista koji ne dolaze privatnim automobilom

Uspon motorizovanog turizma bio je najizraženiji u periodu 1985.-90. godine, kada se procenjuje da je oko 60 do 65% gostiju na Kopaonik dolazilo svojim privatnim kolima i ova tendencija prati i sadašnji period. Niz negativnih posledica nastaju po Nacionalni park: povećana količina izduvnih gasova, povišen nivo buke, ugrožavanje zelenih površina usled nepropisnog parkiranja.

U Hindelangu, i pored velikih napora učinjenih na promociji javnog prevoza (uvođenje specijalnih autobuskih ruta sa popustom, promovisanje železničkog prevoza turista kojima se omogućava da besplatno koriste bicikl za vreme odmora), još uvek oko 90% posetilaca dolazi privatnim automobilom. To je problem koji karakteriše većinu alpskih turističkih mesta.(30)

5.6.12. Izgradnja i korišćenje skijaške infrastrukture

Od ukupno planiranog kapaciteta od 9.870 jednovremnenih skijaša, kompleks se sa kapacitetom od 7.250 jednovremenih skijaša naslanja na osnovni sektor VII alpskog skijališta (sa Pančićevog vrha i Karaman grebena prema Suvom Rudištu i Jarmu) sa polazištima 11 žičara (7 postojećih i 4 planirane) ukupnog kapaciteta od 11.000 uspona na čas i ishodištima alpskih ski-staza, uz dopunsko korišćenje kapaciteta od 1.880 jednovremenih skijaša u sektoru III i kapaciteta od 740 jednovremenih skijaša u sektoru IV. U sklopu kompleksa predviđeno je nekoliko polazišta/terminala nordijskih ski-staza (u zimskom periodu), odnosno izletničkih i planinarskih staza (u letnjem periodu).

U navedenim sektorima na području Prostornog plana predviđena je 81 žičara ukupne dužine od oko 103,5 km, sa ukupnom visinskom razlikom od oko 25.300 m u koridorima od ukupno oko 116 ha (24 postojeće i 57 planiranih, među kojima 3 kabinske).Na području Nacionalnog parka predviđeno je 60 žičara dužine oko 66 km (71,5 ha, od čega u zoni II stepena zaštite oko 7 ha i u zoni III stepena zaštite 64,5 ha), a u zaštitnoj zoni 21 žičara dužine oko 37,5 km (44,5 ha).

Na Kopaoniku trenutno funkcioniše 21 žičara ukupne dužine oko 25.000 m. Upoređujući ukupnu dužinu žičara i broj ležaja predviđenih Prostornim planom NP Kopaonik, 45.000 i 14.000, dobijamo povoljnu proporciju – 3,2:1, koja čak i u ovom domenu ukazuje na održivi razvoj turizma.

5.6.13. Ostali indikatori stanja životne sredine

Naročito je povećana degradacija šumskih ekosistema čija je vrednost bila jedan od glavnih razloga za proglašenje Kopaonika nacionalnim parkom.

Na Kopaoniku nema većih rečnih tokova i jačih izvora i vrela. Usled neplaniranog i neracionalnog korišćenja izvora došlo je do ozbiljnih promena u vodnim bilansima.

Na osnovu svih pokazatelja, može se izvući generalni zaključak da se razvoj turizma u NP Kopaonik ne ostvaruje u skladu sa principima održivog razvoja. Rezultati ne zadovoljavaju kriterijume EU u većini slučajeva, jer turizam nije usklađen sa zaštitom životne sredine. U upravljanju turizmom ne koriste se instrumenti za kontrolu i smanjivanje neželjenih efekata po životnu sredinu i njene medije.

Kopaonik je proglašen za nacionalni park, i u njemu se sve dozvoljene aktivnosti, uključujući i turizam, moraju prilagoditi zaštiti prirode i kapacitetu prostora. Visokoplaninska oblast čija dominantna turistička vrednost predstavlja rekreativni ekokompleks veoma je osetljiva na spoljne uticaje.

Turizam i životna sredina se ne tretiraju na integralan način, između državnih organa zaduženih za upravljanje – JP NP Kopaonik i GENEX-HOTELA, kao preduzeća

koje je nosilac turističkog razvoja Kopaonika, nisu uspostavljeni odnosi dobre saradnje i koordinacije aktivnosti u praksi.

5.7. Programi upravljanja životnom sredinom

Veliki broj koordiniranih aktivnosti inkorporirano je u programu upravljanja životnom sredinom: analiza svih resursa date oblasti; identifikacija potencijalnih problema ugrožavanja životne sredine; iniciranje novih razvojnih projekata usklađenih sa lokalnim karakteristikama životne sredine; procena mogućih uticaja na životnu sredinu takvih aktivnosti; utvrđivanje mera za ublažavanje negativnih posledica, ukoliko ih je moguće izbeći; analizu kadrovskih potreba, uspostavljanje sistema monitoringa i sl.

Primenom indikatora održivog turizma EU, dat je zaključak da se turizam na Kopaoniku ne zasniva na koncepciji održivog razvoja i da nije prilagođen kapacitetu životne sredine. Program zaštite i razvoja NP Kopaonik usvojen je 1995. godine od strane Uprave parka, au njegovoj pripremi su učestvovali. opštinski organi Raške, Brusa i Leposavića, naučno-stručne institucije i projektne organizacije. Programom je obuhvaćeno vrednovanje, rangiranje i zaštita prirodnih i kulturnih vrednosti i definisana ukupna razvojna struktura Nacionalnog parka u periodu od 1996. do 2000. godine. Njegova realizacija treba da se odvija na osnovu godišnjih programa, kojima se utvrđuju potrebne aktivnosti, dinamika realizacije, nosioci posla, kao i visisna i izvori sredstava, neophodnih za sprovođenje predviđenih poslova i zadataka.

Ali, upravo ovakav Program je trebalo doneti pre donošenja Prostornog plana Nacionalnog parka Kopaonik, što bi predstavljalo osnovu za pomenuti prostorno-planski dokument kojim bi se precizno utvrdila namena površina u Nacionalnom parku, u skladu sa režimima zaštite i korišćenja, da bi se primenio razvoj turističke delatnosti. Na ovaj način bili bi izbegnuti ili svedeni na tolerantnu meru poremećaji životne sredine i narušavanje prirodnih vrednosti Kopaonika.

Međutim, redosled poteza bio je obrnut. Sa intenzivnom turističkom izgradnjom Kopaonika, naročito njegovih najviših, najvrednijih ali i najosetljivijih delova, započelo se još pre proglašenja Nacionalnog parka, razvoj turizma i izgradnja smeštajnih kapaciteta i infrastrukturnih sadržaja dostizali su sve veće razmere. Kopaonik je izrastao u jedan od najvažnijih polova razvoja turizma u Srbiji, u kome su se turističkim prometom sticala značajna materijalna sredstva, a ovu destinaciju su reklamirali i prodavali poznati svetski tur-operatori. Tek 1989. godine donosi se Prostorni plan za područje NP Kopaonik, kada je njegovo najvrednije jezgro, ravni Kopaonik, već uveloko snosio ozbiljne ekološke posledice predimenzioniranog turističkog razvoja.

Prostornim planom NP Kopaonik snimljena je zatečena situacija na terenu, uvaženi su razvojni trendovi subjekata na ovom prostoru sa brojnim pratećim problemima (visok stepen urbanizacije, komplikovani i heterogeni vlasnički odnosi, složena struktura privrednih aktivnosti, isprepletani odnosi opština na teritoriji NP Kopaonik koje svoj razvoj najvećim delom baziraju na korišćenju njegovih resursa i dr.) i postavljene mere za "prilagođavanje" takvom stanju.

Programom iz 1995. godine planira se uvođenje "Informacionog centra Kopaonik" – KOPIC, kao otvorenog, jedinstvenog i koordiniranog informacionog sistema. Ovaj sistem bi bio povezan sa drugim informacionim sistemima u kojima bi se generisale matične baze podataka i sintetizovali podaci koji se odnose na samu oblast Parka.

Ekonomski instrumenti poput taksi za turistički smeštaj, naknade za emisiju zagađujućih materija, fondovi za zaštitu životne sredine, programi partnerstva sa lokalnim stanovništvom i privredom i sl. doprineli bi da preduzeća, odnosno pojedinci, koji zagađuju životnu sredinu ekonomski budu stimulisani da promene ponašanje, prekinu sa emisijom zagađujućih materija i sačuvaju životnu sredinu. Programi edukacije, obuke i jačanja svesti o održivom turizmu pružaju adekvatan doprinos zaštiti životne sredine. Monitoring i informatička podrška održivom turizmu jedan je od najvažnijih instrumenata upravljanja turizmom, gde je moguće detektovati probleme u njihovom

početku, kada je relativno lako preduzeti mere za njihovo otklanjanje, a to predstavlja i jednu od najbitnijih orjentacija – delovati blagovremeno.

5.8. ZAKLJUČAK

Zaključci sa zasedanja Generalne skupštine UN iz juna 1997. godine ukazuju da skoro nijedan od važnih zadataka Agende 21 u proteklih nekoliko godina nije ostvaren- nije smanjena emisija ugljen dioksida, nastavlja se sa degradacijom prašuma, okeana, nisu zaštićene ugrožene vrste flore i faune i dr.

Nezadovoljavajući rezultati dosadašnje primene koncepta održivog razvoja potvrđuju da ovu koncepciju ne bi trebalo shvatiti kao strogo određenu definiciju, već kao dugoročan proces promena u odnosima koji se uspostavljaju između društvenih, ekonomskih i prirodnih sistema.

Ostvariti uravnotežen nivo turizma u kontekstu održivog razvoja, predstavlja kompleksan i dugotrajan proces, koji uključuje niz aktivnosti, značajna materijalna sredstva, adekvatnu informatičku i kadrovsku podršku i dr. Razlozi za ovakav stav su kompleksnost sveobuhvatnog sagledavanja stanja i načina na koji se turizam razvija na određenom prostoru; složenost izbora i implementacije adekvatnih instrumenata za upravljanje turizmom; vrednovanje primene efekata instrumenata; isprepletanost međusobnog uticaja turizma i drugih delatnosti koje se razvijaju na datom prostoru i sl.

Uspostavljanje usklađenog odnosa između čovekovih potreba i odgovornosti je od primarnog značaja. To znači da zadovoljavanje turističkih potreba uključuje visok stepen odgovornosti prema budućim ljudskim pokolenjima, kojima treba omogućiti da zadovoljavaju svoje potrebe. Od brzine i kvaliteta razvoja ekološke etike, zavisiće i stepen ostvarenja koncepcije održivog turizma.

Jedinstveni obrazac ili formula za ostvarenje održivog turizma, koji je istovremeno ekonomski profitabilan, ekološki kompatibilan i društveno odgovoran, čijom bi se jedinstvenom primenom postigli pozitivni rezultati u globalnim razmerama, ne postoji.

Radi ostvarenja ciljeva i zadataka koje postavlja koncepcija održivog turizma, neophodne su mere i aktivnosti poput:

- jačanja svesti u široj javnosti o značaju kvaliteta i očuvanosti životne sredine za rurizam;
- uspostavljanje bliže koordinacije između turizma i delatnosti koje se mogu uključiti u turističku ponudu;
- testiranje indikatora razvoja turizma;
- definisanje najpogodnijih instrumenata za upravljanje turizmom;
- razvoj informativno-propagandnih i obrazovnih aktivnosti;
- priprema turističkih akcionih programa.

Ostvarenje koncepcije održivog turizma iziskuje zajedničke aktivnosti planera razvoja turizma, eksperata različitih struka i donosilaca ključnih odluka. Treba da se temelji na integralnom pristupu, koji podrazumeva međusobnu povezanost i saradnju svih činilaca koji utiču na razvoj turizma.

Podizanje ekološke svesti svih građana, objektivno obaveštavanje o posledicama ugrožavanja životne sredine i života, zadatak je obrazovnih, zdravstvenih, naučnih i informacionih medija.

Upravljanje zaštićenim područjima veoma je složeno. Poslednjih godina u mnogim državama postoji dilema o tome da li su apsolutni troškovi zaštite životne sredine previsoki za siromašnu državu ili je zapravo oportunitentni trošak koji nastaje zbog nekorišćenja resursa previsok da bi ga se moglo ignorisati. Razvoj turizma može se smatrati rešenjem ove dileme. Ideal svakako nije u eksploatisanju, neodrživom razvoju, neplanskom i nekontrolisanom turizmu, nego u pažljivo upravljanom i ograničenom turističkom razvoju. Ideal je kvalitetni "meki" turizam koji ne uništava životnu sredinu. Turistička industrija, grupe za zaštitu životne sredine i zaštićena područja moraju

sarađivati kako bi osigurali da politika i marketing turizma u sebi implementiraju "ekološku" etiku.

Neophodno je:

- razumeti, prepoznati i zadovoljiti potrebe turista
- obezbediti preduslove za profitabilno poslovanje
- investirati u obrazovanje i trening zaposlenih
- insistirati na zaštiti i obnovi prirodnog bogatstva
- poštovati kulturne vrednosti i različitosti , kao i
- osigurati kontinuiranu aktivnu ulogu države .

Namera ovog rada nije u tome da kritikuje određenu instituciju i njen rad, budući slučaj koji je ovde predstavljen u velikoj meri oslikava situaciju s kojom se sučeljavaju i ostala zaštićena područja u Srbiji. Svi oni dele iste probleme, od kojih mnogi proizlaze iz institucionalnih pretpostavki, ali takođe i iz nedostatka znanja i osposobljenosti različitih učesnika razvoja u lokalnim zajednicama u okruženju. Tek s porastom političkog, društvenog, ekonomskog i psihološkog osposobljavanja među svim interesnim grupama, turizam će moći zadovoljiti lokalne potrebe za razvojem ostvarujući mnoge ciljeve održivosti, uključujući ostvarivanje ravnoteže, kulturnog i društvenog integriteta i jednakosti, kao i ekološke zaštite ne samo u zaštićenim, već i u lokalnim zajednicama u okruženju.

Turizam je jedna od retkih delatnosti koja se ne može "zatvarati" u republičke, pokrajinske, regionalne ili opštinske granice. Upravo, otvorenost tih granica je osnovni uslov da se turizam može razvijati. S tim u vezi, nužno je da postoji posebna turistička politika, a to znači da se i određenim merama regulišu pitanja razvoja turizma u celoj zemlji. Nužno je, da se taj interes bliže odredi kako bi se i mogući nesporazumi brže otklanjali.

Održivi turizam je aktuelna ljudska i društvena potreba i dug prema pokolenjima koja će nas naslediti, jer priroda ne zna za nagrade i kazne, zna samo za posledice. Može da uništi čoveka koji se ponaša neprirodno i degradirajuće. A "sva mudrost čoveka treba da služi samo za to da sam sebi ne čini zlo" J. Dučić

Literatura:

1. Sheldon, C. (1997) *ISO 14001 and Beyond: Environmental Management Systems in the Real World* (Sheffield Greenleaf Publishing).
2. Font & all (2001): Environmental Management Systems in Outdoor Recreation: A Case Study of a Forest Enterprise (UK) Site, *Journal of Sustainable Tourism,* 9 (1), pp. 44-60
3. Gilbert, M. (1993): *Achieving Environmental Management,* Pitman, London.
4. Llull, G. (2005) Introduction to environmental management systems, in: *Proceedings Advanced Seminar Environmental Management of Tourism Activities, November 14-19 2005*, Universitat de les Illes Balears, Govern de les Illes Balears
5. Llobera, M. & Rebassa, M. (2001) *ECOTUR Instalaciones: Implantacion de un Sistema de Gestion y Auditorias Ambientales en Istalaciones Turisticas* (Palma de Mallorca: Societat d'Historia Natural de les Illes Balears).
6. Muller, H. (2004): *Tourismus und Okologie*, Oldenbourg Verlag, Munchen, 2004.
7. Perello, J., M. (2005): *Environmental Management of Tourist Activity*, Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca.
8. Rainford, S. (2008) *Environmental Management in Micro and Small Tourism Enterprises: An Owner-manager Perspective* (Saarbrücken: VDM Verlag).
9. Tribe, J. & all (2000) *Environmental Management of Rural Tourism and Recreation* (London: Cassell, Pitman).
10. The Regulation (EEC) No. 1836/1993 allowing voluntary participation by companies in industrial sector in a Community ecomanagement and audit scheme (EMAS I).
11. The Regulation (EC) No 761/2001 allowing voluntary participation by organizations in a Community eco-management and audit scheme (EMAS II).

12. The Regulation (EC) No 196/2006 taking account of the European Standard EN ISO 14001:2004.
13. Sheldon, C. (1997) *ISO 14001 and Beyond: Environmental Management Systems in the Real World* (Sheffield Greenleaf Publishing).
14. Dr Slobodan Unković, dr Bojan Zečević (2005) *Ekonomika turizma*, Beograd: CID, Ekonomski fakultet Beograd
15. Dr Krunoslav Čačić (2007) *Poslovanje preduzeća u turizmu*, Beograd, Ekonomski fakultet
16. dr Jovan Popesku (2002), *Marketing u turizmu*, Čigoja štampa i CENORT, Beograd
17. dr Krunoslav Čačić (1995), *Poslovanje hotelskih preduzeća*, Čigoja štampa
18. dr Ognjen Bakić (2002) *Marketing menadžment turističke destinacije*, EFCID, izdanje 2002.
19. dr Jovan Popesku (2008*) Menadžment turističke destinacije*, Univerzitet Singidunum
20. "Managing Fragile Ecosystem- Sustainable Mountain Development", United Nations, sustainable Development, agenda 21-Chapter 13;
21. "International Inititaive for Sustainable Development in Mountain Regions, Perners involved:Governmentes Austria, Switzerland, USA,...Intergovernmental organization UNDDP, FAO,..., Major Groups WMPA...and others,2002;
22. Cocossis, H., (2002). Integrated Coastal Area Management Projects: Beyond Interventions; in Coastal Area Management Programme: Improving the Implementation - Report and Proceedings of the MAP/PAP/METAP Workshop, MALTA, Jan. 17-19
23. Cole, D. N., Petersen, M. E., and Lucas, R. C. (1987). Managing wilderness recreation use: common problems and potential solutions. Gen. Tech. Rep. INT-GTR-230. USDA Forest Service, Intermountain Research Station, Ogden, UT, USA.
24. Eagles, P.F.J., McCool S., Haynes, C.D, (2002). Sustainable Tourism in Protected Areas, Guidelines for Planning and management, IUCN, Gland, Switzerland, Cambridge, UK, UNEP and the WTO
25. Edington J.M and Edington M.A., (1986). Ecology, Recreation and Tourism, Cambridge University Pres, Cambridge

26. Evans, C., (2005). Conservation and Sustainable Use of Biodiversity in the Dalmatian Coast through Greening Coastal Development, An Approach to Planning for Sustainable Tourism Based on Relevant International Experience, UNDP/GEF COAST project, Phase B
27. Fredotović, M., (2003). Conservation and Sustainable Use of Biodiversity in the Dalmatian Coast through Greening Coastal Development, UNDP/GEF COAST project, Phase A
28. Ivan Cifrić (2000.): *«Održiv irazvoj i strategija zaštite okoliša»*, Socijalna ekologija god. 9, br 3, str. 233 – 248
29. Vladimir Čavrak ()*»Održiv irazvoj ruralnih područja Hrvatske»*, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, god. 1, br. 1, str. 61 – 77.
30. Slavko Čunko (2006.): *«Energetska učinkovitost, štednja energije i održivi razvoj u elektroenergetici»*, HZN glasilo, god. 2, br. 2, str. 6 -12.
31. Eduard Kušen (2002.): *«Ekoturizam i održivi razvoj turizma»*, Okoliš, god 11, br. 11., str. 9 – 10
32. Juraj Padjen (2000.): *«Održivi razvoj i prometa»*, Suvremeni promet, god. 20, br. ″, str. 11 – 14-
33. Nenad Rančić (2004.)*»Održiv irazvoj - odgovor na disharmoniju između gospodarskog rasta i čovjekovog okoliša»*, magistarski rad

34. Agenda 21 – “Principles for Sustainable Development in the Travel and Tourism
35. Industry”, published World Travel and Tourism Council, World Tourism
36. Organization and the Earth Council
37. Aiello, G.: Imprese alberghiere e turistiche, Hoepli Milano, Milano, 1984. i 1998.
38. Airey,D.: Growth and change in tourism education, u knjizi knjizi (red. B,Vukonić,N.Čavlek.) Rethinking of Education and Trainig for Tourism, Graduate School of
39. Economics & Business, University of Zagreb, Mikrorad,d.o.o.Zagreb, 2002.
40. Akerhielm, P., Dav, D. S., Noden, M. A., Brand Europa: European Integration and
41. Tourism Development, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly,
42. October-December 2003
43. Akerhielm, P., Deu, C. S., Noden, M. A., Europe 1992: Neglecting the Tourism
44. Opportunity, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, October -
45. December 2003
46. Alfier D., (1994): Pristup istraživanju uzroka i posljedica pretjerane izgradnje kuća za odmor i rekreaciju, Turizam, izbor radova.
47. Allfier D., (1994): Oblici i posljedice turističkog pritiska na obalu i more, Turizam,
48. Strategija razvoja hrvatskog turizma 2010.; McKinsey, 2003
49. Strategija turizma za Hrvatsku, DEG 2002
50. Turizam i razvoj Hrvatske-Strategija razvitka Republike Hrvatske,Institut za turizam, 2002
51. Strategija razvoja hrvatskog turizma do 2010. godine – finalna verzija,
52. Interni podaci Javne ustanove "Park prirode Biokovo", 2005
53. Interni podaci Turističke zajednice Splitsko-dalmatinske županije, 2006, dostupno na: http://www.dalmatia.hr/Portals/100/Statistike/Analiza2006.pdf
54. Institut za turizam, (2007), Stavovi i potrošnja posjetitelja - nacionalni parkovi i parkovi prirode, Zagreb dostupno na : http://www.mint.hr/UserDocsImages/TOMAS06NPPP.pdf
55. IUCN (1994). Guidelines for Protected Area Management Categories. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK.
56. Zakon o zaštiti prirode, Narodne novine br. 30/94, 70/2005

57. Petrić, L., (2005). Conservation and Sustainable Use of Biodiversity in the Dalmatian Coast through Greening Coastal Development, GEF/UNDP, Phase B, sectoral study on Tourism Development on Dalmatian Coast
58. Singh, T.V, (1992). Development of tourism in the Himalayan environment: the problem of sustainability; Industry and environment, Vol 15, No 3-4, UNEP
59. UNWTO (2007). Tourism highlights; available at: http://www.world-tourism.org/facts/eng/pdf/highlights/highlights_07_eng_lr.pdf
60. http:// www.biodiv.org
61. http://www.europa.eu.int/comm/enteprise/services/tourism/index_en.html
62. http://www.europa.eu.int/comm/environemnt/emas/indey_en.html
63. http://www.europa.eu.int/comm/environment/eia/home
64. http://www.europa.eu.int/comm/environment/nature
65. http://www.europa.eu/enterprise/services/tourism/tourism-publications/documents/iqm_coastal_en.pdf
66. http://www.europa.eu/int/comm/environment/water/waterframework/index_e
67. http://www.europa.euint/water/water-bathing/index_en.html
68. http://www.gdrc.org/uem/la21/la21.html
69. http://www.eco-label.com.default.htm
70. httm://www.europarc.org/European-charter.org/Documents/charter_full_text.pdf
71. http://www.europa.eu/enterprise/services/tourism/tourism-publications/documents/iqm_coastal_en.pdf).
72. http://www.europa.eu.int/comm/environment/nature).
73. http://www.europa.eu/int/comm/environment/water/waterframework/index_en
74. http://www.biodiv.org)
75. (http://www.europa.eu.int/comm/enteprise/services/tourism/index_en.html)
76. http://www.gdrc.org/uem/la21/la21.html).

D O D A T A K

Slika 1. Model i faze eko-menadžment sistema (prema Sheldon-u, 1997)
Tabela 2. Rezultati ankete turista u Palma de Majorci (Perello, 2005)
Tabela 3. Ekološki aspekti poslovanja turističko-ugostiteljskih preduzeća
Tabela 4. Rezultati primene EMS u turizmu EU (Llobera & Rebassa, 2001)
Tabela 5. Osnovni indikatori održivog turizma Svetske turističke organizacije
Tabela 6. Dopunski indikatori održivog turizma (prilagođeni odlikama životne sredine u destinacijama)
Tabela 5. Bilans programa turističkih kompleksa na području Nacionalnog parka
Tabela 6. Struktura turističkih ležaja na području Nacionalnog parka

Dijagram 1. Segmenti turističke regije
Dijagram 2. Poslovne veze turističke regije
Dijagram 3. Planinske turističke regije u zemljama sa višim stepenom razvoja planinskih područja
Dijagram 4. Turističke zone planinskih regija Srbije
Tabela 1 Turistička potražnja za hrvatskim nacionalnim parkovima i parkovima prirode u 2006.g.